

Роднае слова

штомесячны навуковы і метадычны часопіс

12/2022

(420)

снежань

ISSN 0234-1360

**Матэрыялы да 140-годдзя
з дня нараджэння
Якуба Коласа**

**Літаратуразнаўчыя
артыкулы да юбіляў:**

- Алены Васілевіч
- Алеся Разанава
- Дануты Бічэль
- Уладзіміра Гніламедава

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

*Любіце кнігу, бо яна – крыніца мудрасці, ведаў і навукі,
лекі для душы.*

Францыск Скарына.

Уладзімір Макоўскі.
Сямейны партрэт Арлоўскіх.
1878 г. Палатно, алей.

Роднае слова

2022/12
(420)
снежань

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагогічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагогічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук,
доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец

доктар філалагічных навук В. Максімовіч
доктар культуралогіі У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, А. Белая, Д. Дзятко,
Л. Леванцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, А. Бадак, І. Булаўкіна,
В. Душэўская, Р. Ільіна, Г. Запартыка,
В. Кажура, А. Карлюкевіч, Л. Лазарчык,

А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
А. Панфіленка, Т. Прадзед, С. Рачэўскі,
Л. Собаль, І. Таяноўская, В. Шніп

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры)

Пасведчанне
аб дзяржаўнай рэгістрацыі
сродку масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам інфармацыі
Рэспублікі Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

Змест

ДА 140-ГОДДЗЯ ЯКУБА КОЛАСА

Жыбуль Віктар. "...Харашэйшага горада і на свеце няма": Мінскія рэаліі ў прозе Якуба Коласа	3
Міцкевіч Васіліна, Наважылава Вольга. "Служыць народу – вялікае шчасце": Якуб Колас – дэпутат	7
Трус Мікола. Пункт адліку – Цхалтуба: старонкі між-нацыянальных літаратурных, навуковых сувязей XX ст.	11
Хоміч Таццяна. Творчыя ўзаемадачыненні Юрыя Бярозкі з "Узвышшам" [На пачатку коласазнаўства]	14
Сінькова Людміла. Палеміка 2000–2010-х гг. пра паэму "Новая зямля" Якуба Коласа	17
Шаладонаў Ігар. Нацыянальная самаідэнтыфікацыя беларуса ў аповесці "Дрыгва" Якуба Коласа	20
Стасюк Уладзімір. Вобраз музыканта-вундэркінда ў паэме "Сымон-музыка" Якуба Коласа і рамане "Прэлюды" Пера Хультберга	23
Крук Барыс. Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы ў паэме "Новая зямля" Якуба Коласа	28
Бубновіч Іна, Сіплівеня Жанна. Лінгваметадычны аспект вывучэння анамастыкону ў творах Якуба Коласа	31
Шандроха Нона. Коласаўская "Методыка роднай мовы" ў кантэксце падрыхтоўкі студэнта-філолага: Метадычны і рытарычны аспекты	36
Дамасевіч Вольга, Есіс Яўген. Якуб Колас. Урывак "Дарэктар" (з паэмы "Новая зямля"): Сістэма ўрокаў беларускай літаратуры (V клас)	40
I. Вобраз восені	40
II. Вобраз Яські Базылёва	41
Саўчук Алена. Якуб Колас. "У старых дубах": Сістэма ўрокаў беларускай літаратуры (V клас)	43
I. Уступныя і арыенціровачныя заняткі. Вобразы галоўных герояў	43
II. Роля пейзажных замалёвак у раскрыцці тэмы і ідэі твора. Заклучныя заняткі	45
Навумчык Мікалай. Якуб Колас. "Песня ляснога жаваранка": Урок беларускай літаратуры (VI клас)	47

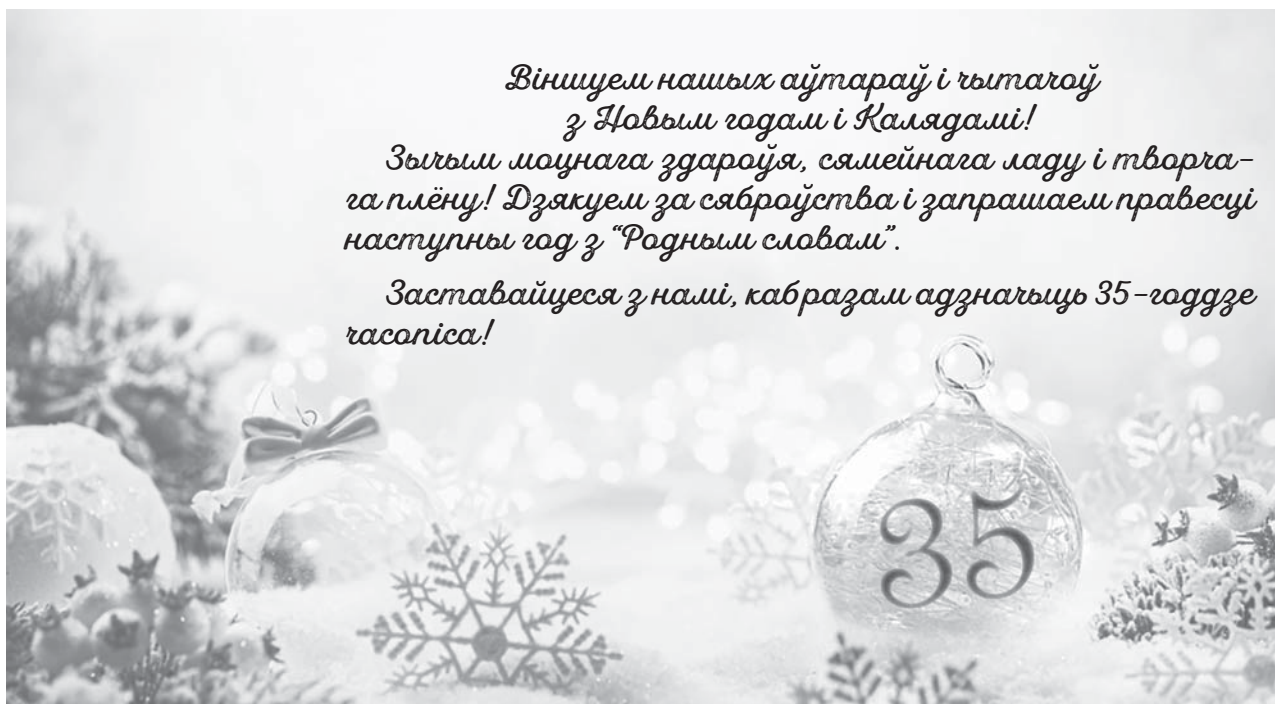
Караткевіч Ірына, Шаршнёва Вольга. Комплекс заданняў па беларускай мове: На матэрыяле мастацкіх тэкстаў Якуба Коласа	49
Бурвін Людміла. Аповесць "У палескай глушы" Якуба Коласа: Дыдактычны матэрыял (X клас)	51
Палаўко Вольга. Сцежкі жыцця Якуба Коласа: Вусны часопіс	55
Галаскок Аксана, Кочатава Людміла. "Прытуліцца да зямлі, каб прыўзняцца да неба...": Завочнае пада-рожжа (IX клас)	58
Солахаў Аляксей. Якуб Колас. Паэма "Новая зямля": Віктарына	61
Зубко Аліна. Два творцы-геніі – Купала й Колас: Літаратурны фестываль (IX–XI класы)	63
Шаркова Алена. "На кожнай сцяжынцы іх песня і голас...": Творчы праект да 140-годдзя народных паэтаў Беларусі Янкі Купалы і Якуба Коласа	65

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

Да стагоддзя Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі	
Доўнар Ларыса. Асноўныя этапы развіцця беларускай кнігі і навукі пра кнігу – кім і чым можам ганарыцца? <i>Заканчэнне</i>	66
Шапран Сяргей. Коласава птушка фенікс. <i>Заканчэнне</i>	70

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Бароўка Ванда. Падслуханае сэрцам: проза Алены Васілевіч	77
Шматкова Ірына. "Песнямі перапоўненая да краёў": Творчы лёс Дануты Бічэль	81
Русілка Вольга. Сакрэты мастацкага стылю Уладзіміра Гніламедава	86
Аляшкевіч Таццяна. Лірычны суб'ект у паэзіі Алеся Разанава	91
Новыя выданні. А. Трафімчык. У кожнага свае Навасады: пра кнігу "Навасады" А. Стэльмах (94).	
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2023 г. Студзень (50, 60, 85, 95).	

*Вініцуем нашых аўтараў і чытакоў
з Новым годам і Калядамі!*

*Зыгым моцнага здароўя, сямейнага ладу і творча-
га плёну! Дзякуем за сяброўства і запрашаем правесці
наступны год з "Роднымі словамі".*

*Заставайцеся з намі, каб разам адзначыць 35-годдзе
расоніса!*

ДА 140-ГОДДЗЯ ЯКУБА КОЛАСА

Шпацыр з пісьменнікам

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

“...ХАРАШЭЙШАГА ГОРАДА І НА СВЕЦЕ НЯМА”

МІНСКІЯ РЭАЛІІ Ў ПРОЗЕ ЯКУБА КОЛАСА

1926 г.

З усіх праязных твораў Якуба Коласа Мінск найбольш панарамна паказаны ў трылогіі “На ростанях” (дакладней, у яе 2-й частцы, 3-й кнізе; 1948–1954) і аповесці “На прасторах жыцця” (1925–1926). У першым са згаданых твораў галоўны герой, настаўнік Андрэй Лабановіч, упершыню трапляе ў Мінск у 1906 г., прыехаўшы на “канспірацыйны сход прадстаўнікоў розных рэвалюцыйных падпольных арганізацый”, які адбываўся ў адным з прыватных дамоў на Камароўцы: “Тады гэта быў ужо край горада, яго ваколца, дзе стаяў высокі бор, а з-за хвой выглядалі сям-там ладныя простыя домікі, пабудаваныя на гарадскім лад. Гаспадары здавалі іх пад дачы. У адным з такіх домікаў і мелася адбывіца патайная нарада” [5, т. 14, с. 199]. Тут Я. Колас напісаў пра рэальныя падзеі, удзельнікам якіх быў сам – пра той “звезд вучыццалёў, на дачы на Камароўцы” згадваў, напрыклад, і выдавец, публіцыст Аляксандр Уласаў [7, с. 297].

Зваротны шлях Андрэя Лабановіча і Янкі Тукалы пралягаў відавочна па вуліцы Захар’еўскай, бо развіталіся сябры, “мінуўшы мост цераз

Свіслач” [5, т. 14, с. 205]. Паехаць адтуль да таварыша па семінары, каб пераначаваць у яго, Лабановіч меркаваў на концы – у тагачасным Мінску гэта быў адзіны від гарадскога транспарту.

Увогуле, у горадзе жыло некалькі знаёмых Лабановіча, сярод іх – настаўнік школы сляпых Балочіч, адвакат Семіпалаў і рэдактар Мікіта Уласюк (прататып – згаданы А. Уласаў). Апошні квартараваў на вуліцы Паліцэйскай (сучасная Янкі Купалы), з назвы якой шчыра іранізаваў: “– Дом гэты якраз змяшчаеца на Паліцэйскай вуліцы, пад носам, можна сказаць, у паліцыі, а бліжэй да паліцыі – яно смялей і спакайней, што? – гаварыў Уласюк і бестурботна смяяўся” [5, т. 14, с. 206].

Раздзел XXV прысвечаны знаёмству Лабановіча з газетай “Мінскі голас” і яе рэдакцыяй. Адзін з нумароў газеты герой чытаў, седзячы на лаўцы “ў скверыку насупраць архірэйскага дома”, г. зн. у Аляксандраўскім (Цэнтральным) скверы: Архірэйскі дом знаходзіўся на рагу Захар’еўскай і Скобелеўскай вуліц (праспекта Незалежнасці і Чырвонаармейскай). Потым герой вырашыў наведаць і саму рэдакцыю, каб дамагчыся публікацыі абвяржэння ў адказ на паклёпніцкую нататку пра народных настаўнікаў, і меў гутарку з рэдактарам – “чарнасоцецам Шмідтам” [5, т. 14, с. 281–282]. Праўда, тут мы маем справу з умоўнасцю-абагульненнем. Па-першае, “Мінскі голас” выходзіў крыху пазней за апісаныя падзеі, у 1909–1918 гг. Па-другое, Міхаіл (Густаў) Карлавіч Шміт (1852–1909) быў рэдактарам іншай газеты – “Мінскае слова”, якая выдавалася акурат у 1906–1912 гг. Знаходзілася рэдакцыя тады ў доме Вяжбоўскага – на рагу Губернатарскай і Магазіннай, 46/31 (цяпер на тым месцы будынак на рагу вуліц Леніна і Кірава, 22/27) [8, с. 280–281]. Менавіта туды і заходзіў сам Я. Колас, каб перадаць у рэдакцыю свой артыкул “Да сумнай гадавіны” (выйшаў 27 чэрвеня 1907 г. пад псеўданімам *Кудеснік*) [5, т. 14, с. 421].

Мінскія прыгоды коласаўскага героя працягнуліся ў канцылярыі жандарскага ротмістра па

вуліцы Падгорнай, 16 (цяперашняя Карла Маркса), куды ён атрымаў павестку з'явіцца 12 жніўня 1907 г. для дачы паказанняў па справе нелегальнага настаўніцкага сходу. Апісанне вуліцы і будынка было зроблена аўтарам, відаць, паводле ўласных успамінаў: *“На Падгорнай вуліцы тагачаснага Мінска было болей дзервяных дамоў, чым цагляных. Домік, у якім змяшчалася канцылярыя і кватэра жандарскага ротмістра, стаяў у глыбі двара. Накрыты, прасторны ганак-веранда амаль губляўся ў густой зелены дзікага вінаграду”* [5, т. 14, с. 308].

Пазней, перад наведваннем адваката Семіпалава, *“Лабановіч пайшоў вандраваць па вуліцах старога, пераважна драўлянага Мінска. Нарэшце зайшоў у танненкі рэстаранчык, каб падмацавацца”* [5, т. 14, с. 329]. А непасрэдна раніцаю ў дзень суда галоўны герой *“сядзеў на лаўцы ў скверыку насупраць будынка земскай управы, дзе меўся адбыцца суд”* [5, т. 14, с. 333]. Меўся на ўвазе ўсё ж знаёмы аўтару з уласнага вопыту будынак губерньскіх прысутных месцаў на тагачаснай Саборнай плошчы (цяпер Дом прафсаюзаў на плошчы Свабоды), дзе 15 верасня 1908 г. судзілі самога Я. Коласа. Не дзіўна, што яму быў вядомы інтэр’ер будынка: *“Зала суда была даволі прасторная і не дужа прывабная... У канцы залы ўзвышаўся памост накіталт тэатральнай сцэны, адгароджаны ад публікі моцным, хоць і нясклёпным бар’ерам. У ім было некалькі праходаў: для падсудных, для сведак і для розных асоб судовага персаналу. Пакой для суддзяў знаходзіўся за сцэнаю”* [5, т. 14, с. 333]. Адпаведна, і скверык, у якім сядзеў на лаўцы Лабановіч (а мо і сам Я. Колас), часткова захаваўся да нашага часу.

Як можна заўважыць, да канчатковага вынясення прысуду галоўны герой меў адносную свабоду перасоўвання і ўвечары пасля суда зноў *«накіраваўся ў рэстаран. Яго прывабіла шыльда “Каўказ”. Але нічога каўказскага ў тым рэстаране не было...»* [5, т. 14, с. 341]. Дзе ў Мінску пачатку XX ст. знаходзіўся рэстаран “Каўказ” і ці быў ён увогуле – пакуль застаецца загадкай.

Аднак найбольш падрабязнае і каларытнае апісанне ў творы набывае сама турма, вядомы Пішчалаўскі замак (вул. Валадарскага, 2), які знайшоў адлюстраванне і ў вершах Я. Коласа 1908–1911 гг. [4, с. 20]: *“Каб папасці на другі паверх у камеру, трэба было прайсці яшчэ адны жалезныя дзверы. Яны расчыніліся з рэзкім бразгатам. Па жалезных прыступках, скупа асветленых начнымі лямпамі, падняліся на першы, а потым і на другі паверх, павярнулі налева. Насустрач ішоў калідорны наглядчык у чорным шынялі. Усё тут было чорнае: і жалезная брама, і вароты, і адзенне наглядчыкаў, і калідор”* [5, т. 14, с. 345]. Апісваецца і змрочны побыт турэмнай камеры, куды трапіў Лабановіч: *“Даўно беленыя сцены брудна-рыжаватага коле-*

ру выглядалі жудасна, прыгняталі. Насельнікі камеры, якіх за доўгі час перабывала тут тысячы, забівалі ў сцены цвікі, каб павесіць свае манаткі. У дзірках каля цвікоў тоўніліся кучы клопоў са шматлікім патомствам. Пры сцяне каля дзвярэй стаялі збітыя з грубых дошчак паліцы. На іх ляжаў хлеб, арыштаникія “пайкі”, лыжкі і розныя дазволеныя рэчы астрожнага ўжытку. Угары над дзвярамі красаваўся “каляндар”, нарысаваны вугалем чатырохкутнік, падзелены на сем клетак. У кожную клетку ўпісвалася чысло, а калі дзень канчаўся, яго перакрэслівалі» [5, т. 14, с. 346].

У аповесці “На прасторах жыцця” паказаны ўжо Мінск 1920-х – праз прызму ўспрымання Сцёпкі Баруты, вясковага юнака, які дабраўся туды, збольшага пехатой, каб паступаць на рабфак. Сцёпка быў наймаверна ўражаны вялікім горадам, які бачыў упершыню ў жыцці: *«...яму здавалася, што ўжо большага, харашэйшага горада і на свеце няма.*

Эх, Мінск, пашарпаны, пабіты, папалены братняю польскаю рукою! Каб ты чуў ды ведаў, як шчыра быў захоплен Сцёпка тваім характам і веліччу, ты зацвіў бы шчасліваю ўсмішкаю ад самага Брэскага вакзала і аж па Камароўскае балота, а твае тратуары і вуліцы, не толькі мошчаныя “строфамі” Купалы, Коласа і Бядулі, як скардзіўся адзін на свеце дудар, але нават і камхозскімі каменнямі, напэўна сказалі б: “Праваліцца б нам скрозь зямлю, каб толькі не бачыў Сцёпка нашага броду і нашага заняпаду!”» [5, т. 12, с. 47].

Тут відавочная палеміка з паэтам-маладнякоўцам Алесем Дударом, які дакараў творцаў старэйшага пакалення, што пісалі мала вершаў, прысвечаных гораду: *“Вуліца, шырокая вуліца. / Заляскала конскім топатам. / Ні Купала, ні Колас, ні Бядуля / цябе не масьцілі строфамі”* (1925) [3, с. 48].

Першым Сцёпкавым прытулкам у Мінску стаў Дом селяніна, які на той час, да пераезду ў новы будынак па Чырвонаармейскай, месціўся на вуліцы Камунальнай (цяпер М. Багдановіча, побач з плошчай Парыжскай Камуны) [1, с. 40]: *“... тут і адпачыць можна, як належыць чалавеку, і час правесці разумна сярод газет і кніг, і людзей паслухаць, і аб справах патрэбных дазнацца”* [5, т. 12, с. 48]. Асабліва шмат увагі апісанню мінскіх рэалій аддаецца пры апаведзе пра Сцёпкавы пошукі будынка рабфака, а сустрэты ў Доме селяніна “дзедушка” з яго падрабязнымі тлумачэннямі ўспрымаецца, бадай, як праваднік па цэнтры міжваеннага Мінска: *«– Ось мы выйдзем зараз на Траецкую гару, – па-старому назваў ён плошчу Парыжскай Камуны, – адтуль я табе пакажу, як на рабфак зайсці... там улева, бачыш? высокая труба. Гэта – электрычная станцыя, а правей, на горцы, царква, бачыш? Зверху зломаная вежа, а справа*

каўпак такі. (Будынак захаваўся: праспект Незалежнасці, 26. – В. Ж.) *Вось гэта музей, а там, правей, на самай горцы, высокая будыніна. Гэта – вадакачка. Дык вось, дзетачкі, паміж музеем і вадакачкаю будзе вуліца. Па правым баку вуліцы, на рагу, у прысадах – сквер ён па-гарадскому называецца – будзе стаяць гэтая самая вадакачка. Ты туды і пойдзеш, ось так спуцішся, пройдзеш мост цераз Свіслач – улева дзяржыся, потым выйдзеш на Савецкую. Там і ўбачыш музей і вадакачку. Туды і шыбуйся, дзетачкі. Пад вадакачку выйдзеш і ідзі туды каля прысад, мінеш прысады, пройдзеш трохі далей па той жа вуліцы, там і будзе ўніверсітэт, той самы рабфак» [5, т. 12, с. 50].*

Перакладаючы на мову сучасных арыенціраў, Сцёпка мусіў па вуліцы Пралетарскай (Янкі Купалы) выйсці на Савецкую (праспект Незалежнасці), збочыць да цяперашняга Дома афіцэраў і, мінаючы Цэнтральны (Аляксандраўскі) сквер, прайсці па Чырвонаармейскай, дзе на рагу з Універсітэцкай (Кірава) у доме № 8/42 і месціўся рабфак [1, с. 45].

Вачыма захопленнага Сцёпкі з вышыні Траецкай гары, адтуль, дзе цяпер узносіцца Нацыянальны акадэмічны Вялікі тэатр оперы і балета, пісьменнік паглядзеў і на сілуэт тагачаснага Мінска з яго характэрнымі дамінантнымі пабудовамі: *“Высокія белыя камяніцы прыгожа раскінуліся па ўзгорках за Свіслаччу і далёка разбягаліся ва ўсе канцы, атуленыя па акраінах ужо пажайцельмі вяночкамі садоў. Асабліва кідаўся Сцёпку ў вочы той пункт горада, што каля Пляца Волі, дзе стаяць такія велізарныя вежы царквей, манастыроў і касцёлаў. Штось паважнае і строгае адчувалася ў іх абліччы. Як бы нешта гавораць яны з далёкіх вякоў сваімі мурамі, маўкліва-зацятымі, узняўшыся высока над горадам. А гэты вось будынак, што лявей... Што гэта: дом, манастыр ці касцёл? Які паважны ён! І так магутна ўзнята над яго ж уласнымі мурамі гэтая сцяна, бы плечы і шыя нейкага волата, з лёгкімі прарэзамі, праз якія свеціцца неба. Грамада камяніц, раскінутых на вялікіх прасторах, вельмі прыгожа спускалася да даліны Свіслачы. Тамсям па кругавіне горада стаялі, бы вытачаныя, фабрычныя трубы з хвастамі цёмнага дыму. Правей вадакачкі, дзесь у глыбі горада, віднеліся слупы з густа нацягнутым дротам” [5, т. 12, с. 50–51].*

З іншых устаноў таго часу Сцёпка наведаў, напрыклад, Галоўпрафобр – Галоўнае ўпраўленне прафесійнай адукацыі, што месцілася на плошчы Свабоды, 4: *“І калідор, і пакой каля Галоўпрафобра, і самы той пакой, дзе сядзеў загадчык Галоўпрафобра, былі нашчэнт забіты вучнёўскаю моладдзю. Дзівіўся тут Сцёпка, скуль яе столькі набралася” [5, т. 12, с. 55].*

Як справядліва зазначае літаратуразнаўца Зінаіда Драздова, горад вабіць юных герояў Я. Коласа “як крыніца культуры, ведаў”, ён з’яўляецца

для іх “сімвалам новага, паўнакроўнага інтэлектуальнага жыцця, сімвалам культуры і новых адносін паміж людзьмі”, а апісанні Мінска ў творы пазначаюцца “строгай дакладнасцю і дакументалізмам” [2, с. 73–75].

Сярод апавяданняў Я. Коласа знаходзім прынамсі два, дзе цалкам усё дзеянне адбываецца ў Мінску. У першым з іх – «“Калектыў” пана Тарбецкага» (1926, 1952) – аўтар з іроніяй абмаляваў жыццё і побыт насельнікаў аднаго з мінскіх двароў, гэтка правобраз камунальнай кватэры, дзе ў шчыльным суседстве жылі людзі рознага сацыяльнага паходжання, роду заняткаў, розных светапоглядаў, звычак, укладу жыцця: *«Насельніцтва двара пана Тарбецкага складаецца з дзвюх часцей: з “працоўнага элемента” і “элемента непрацоўнага”, або, іначай, – з людзей працы і з дармаедаў. Да дармаедаў адносяцца сам пан Тарбецкі, прачка Грында, прачка Варакса і яе напалавіну замужняя дачка Анэта, Марыся Шпала, свінабой Вадап’ян і поп Лагода, а рэшта: кравец Самабыль, швачка Самабыліха, шавец Сякач, дацэнт, асістэнт, электрафікатар, проста тэхнік, хлебапёк і яшчэ іншыя людзі з двара пана Тарбецкага належалі да людзей працы» [5, т. 6, с. 76].*

Гэта цалкам рэальны двор, ён знаходзіўся ў пачатку Старажоўскай вуліцы (цяпер Кісялёва), ці, як тады казалі, “у Старажоўскім тупіку” – “якраз у тым квадраце, дзе зараз наша тэлебачанне, Дом радыё ды пяцідзясятая школа” [6, с. 175], і складаўся з “трох ці чатырох драўляных дамкоў і аднаго мураванага на два паверхі” [6, с. 165]. У адным з дамкоў з 15 мая 1921 да 1927 г. жыў сам пісьменнік з сям’ёй. Згодна з даследаваннем Уладзіміра Содаля, галоўныя героі апавядання маюць рэальных прататыпаў: пан Тарбецкі – Вільгельм Русецкі (былы ўладальнік дамоў), кравец Самабыль – Алесь Самахвал, асістэнт – Язэп Лёсік, дацэнт – сам Якуб Колас [6, с. 165–172].

Другое апавяданне “Не з таго канца” (1931, 1952) таксама напоўнена іроніяй і гумарам. Галоўны герой, пісьменнік Чацвярцінскі, каб быць бліжэй да народа, вырашае вывучаць характар і побыт сучасніка-рабочага ў “эксперыментальнай лабараторыі”, а прасцей кажучы, у адной з мінскіх піўных, што месцілася недзе злева ад кінаатэатра “Чырвоная зорка” (цяпер на яго месцы будынак па праспекце Незалежнасці, 22). Ля ўвахода, як піша Я. Колас, наведвальнікаў заваблівалі намаляваны “дзябёлы кухель з пеністым півам” [5, т. 6, с. 303]. Інтэр’ер быў таксама характэрны для падобных устаноў таго часу: *“Нізкая, цёмная, сырая, халодная, брудная, смярдзючая, працятая дымам і ўсялякімі чалавечымі парфумамамі піўнушка была набіта бітком. Усе столікі былі густа аблеплены народам самых розных катэгорый. Сухі, высокі прыказчык і нізкая, тоўстая, як кухель,*

прыслужніца стаялі за доўгім сталом, не ўпраўляючыся адкаркоўваць бутэлькі. Пад шклянымі рамамі на гэтым стале маркотна ляжалі сухотнікі-тараны, селядцы, хлеб і тоўстыя скруткі кілбас, напамінаўшыя сабою гіганцкіх чарвякоў, загорнутых у дубовую кару” [5, т. 6, с. 303].

Далейшы шлях з піўной Чацвярцінскага і яго новых знаёмых – рабочых Гранкевіча і Тулайкі – апісваецца ў дэталю: “Мае тры героі спуціліся ўніз (па Савецкай, цяпер праспект Незалежнасці. – **В. Ж.**). Ішлі доўга. Мінуты мост (праз Свіслач. – **В. Ж.**), павярнулі направа (на Правіянцкую / Захарова ці Даўгабродскую / Казлова. – **В. Ж.**). Чым далей ішлі яны, тым цішэй і глушэй станавілася навокала. <...>

– Далёка ж вы жывяце, таварыш, – пачаў трохі непакоіцца Чацвярцінскі, пабачыўшы, што яны выходзяць на нейкую цёмную ўскраіну ў раёне могілак. <...> Яны прайшлі сажняў сто (каля 210 м. – **В. Ж.**), пакінуўшы справа могілкі” [5, т. 6, с. 308].

Могілки маюцца на ўвазе відавочна Вайсковыя, і каб яны засталіся з правага боку, персанажы мусілі прайсці або па вуліцы Ямнай (цяпер Міхайлава) і далей па Горным завулку, або па Чырвоназорнай у бок яе канца. На той час гэта была сапраўды “цёмная ўскраіна”, а сёння цікавы чытач можа прыкладна вылічыць па гарадской мапе тое месца, дзе Гранкевіч з Тулайкам збілі Чацвярцінскага з ног і прыгразілі ніколі не рабіць ім пакасаў “сваім паганым пяром”.

У іншых праязных творах Мінск з’яўляецца не асноўным месцам дзеяння твора, а хутчэй эпизадным, але і тут заўважаецца жаданне пісьменніка засведчыць, наколькі стасункі з горадам у той ці іншай ступені ўвайшлі ў жыццё і побыт вясковых жыхароў.

Напрыклад, апавяданне “Назваецца зарабіў” (1925, 1952) расказвае пра час грашовай дэнамінацыі 1922 г., калі “керанкі” абсяцэнніліся і рыхтаваліся выйсці з ужытку, а “чырвонцаў” яшчэ не нарабілі. Дзед Баўтрук выпраўляецца з вёскі на кірмаш у Мінск, на Траецкую гару: «Тады яшчэ яна не называлася “Плошчэ Пярэжскай каммуны”, а проста была Траецкая гары, якою памятаў яе дзед гадоў шэсцьдзесят» [5, т. 6, с. 47]. Дакладней, афіцыйна плошча была перайменаваная ў 1919 г., але ў народзе, відаць, яшчэ доўга бытавала старая назва.

Мінск як цэнтр літаратурнага жыцця, што вабіў маладых правінцыйных аўтараў, згадваецца ў гумарыстычным апавяданні “Драматург і лірычны паэт” (1927) – менавіта ў рэдакцыю сталічнага часопіса “Маладняк” дасылае свае творы наіўны і малапісьменны Амелька Шчыт [5, т. 6, с. 226].

У апавяданні “Балаховец” (1929, 1952) Мінск згадваецца як месца планаванага спаткання Івана Бадзейкі і Мікіты Махрова, якія па даручэнні

агентаў С. Булак-Балаховіча мусілі “збіраць звесткі аб Чырвонай Арміі, аб яе камандным складзе, аб узбраенні, аб месцах раскватаравання, а разам з гэтым фармаваць банды для забойства савецкіх работнікаў” [5, т. 6, с. 267]. Спатканне павінна было адбыцца ў доме нумар 49 па адной з мінскіх вуліц. Паводле апавяду, гэта былі “звычайны двор і хата на акрайку горада” [5, т. 6, с. 272]. Але большай канкрэтыкі аўтар пазбягае, малюючы “вуліцы, шумныя і глухія” і “мурзатыя і халодныя сцены камяніц”, а таксама “стракатыя людскія патокі” [5, т. 6, с. 273]. Накіданы агульнымі штрыхамі сілуэт горада “вырысоўваецца праз сіняватую смугу высокімі будынкамі, фабрычнымі камянамі з прыгожымі хвастамі дыму” [5, т. 6, с. 274], а яго ўнутраную атмасферу – прынамсі, увечары і ўночы – вызначаюць “прыглушаны шум”, “агеньчыкі вулічных ліхтароў” з “вострымі бліскучымі пучкамі, як іголки ад вожыка”, чоканне падковаў па бруку, “несканчоная аднатонная песня” электрычнай станцыі, гудкі паравозаў на вакзале [5, т. 6, с. 286–287]. Апісваецца і сціплы побыт гарадскіх сталяроў: часовай Іванавай кватэрай, напрыклад, была “збітая з дошак і на скорую руку хібарка-барачак з вузкаю дзіркаю замест акна і з дзесяткамі шчылін, дзе шворыўся вецер і свяцілася неба... У хібарцы было многа стружак... У гэтых стружках і была Іванова пасцель” [5, т. 6, с. 284].

Мінская тэма не належала да цэнтральных у творчасці Якуба Коласа, але, як уважлівы назіральнік і летапісец эпохі, пісьменнік не мог абмінуць яе, паказаўшы той, знаёмы яму Мінск першай трэці ХХ ст. – ад павятовага, пераважна драўлянага, правінцыйнага горада Расійскай імперыі да маладой сталіцы БССР, цэнтра адукацыі, культуры і друку, з характэрнымі гістарычнымі перыпетыямі апошніх царскіх і першых савецкіх дзесяцігоддзяў.

Спіс літаратуры

1. **Весь Мінск в кармане.** – Мінск : Белгосрэклама, 1926. – 80 с.
2. **Драздова, З.** Мінск у творах Якуба Коласа і Лукаша Калюгі / З. Драздова // Мінск і Міншчына ў літаратурных творах на рубяжы XIX–XX стст. : матэр. Беларуска-польскай навук. канф., Мінск, 27 крас. 2010 г. – Мінск, 2011. – С. 73–83.
3. **Дудар, А.** Выбраныя творы / А. Дудар; уклад., прадм., камент. Г. Севярынец. – Мінск : Лімарыгус, 2017. – 480 с.
4. **Жыбуль, В.** “І ты закрасуеш, наш Мінск старадаўны...” : Мінскія рэаліі ў паэзіі Якуба Коласа / В. Жыбуль // Роднае слова. – 2022. – № 11. – С. 20–23.
5. **Колас, Я.** Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2007–2012.
6. **Содаль, У.** У двары пана Тарбецкага : твор Якуба Коласа / У. Содаль // Польшыя. – 2006. – № 11. – С. 165–175.
7. **Уласаў, А.** Якуб Колас і “Наша Ніва” / А. Уласаў // Калосье (г. Вільня). – 1936. – № 5. – С. 295–299.
8. **Шыбека, З. В.** Мінск : старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада / З. В. Шыбека, С. Ф. Шыбека. – Мінск : Польшыя, 1994. – 341 с.

Васіліна МІЦКЕВІЧ,
галоўны захавальнік фондаў
Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа,
Вольга НАВАЖЫЛАВА,
загадчык навукова-асветніцкага аддзела
Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа

“СЛУЖЫЦЬ НАРОДУ – ВЯЛІКАЕ ШЧАСЦЕ” ЯКУБ КОЛАС – ДЭПУТАТ

Народны пісьменнік, знаны вучоны, таленавіты перакладчык і выдатны педагог... На першы погляд, здаецца, цяжка вылучыць невядомыя дагэтуль старонкі біяграфіі Якуба Коласа. Але штогод навуковая канферэнцыя “Каласавіны”, якая праходзіць у коласаўскім Дзяржаўным літаратурна-мемарыяльным музеі да дня нараджэння песняра, паказвае, што вучоныя-коласазнаўцы знаходзяць усё новыя і новыя факты, якім яшчэ не аддавалася належнай увагі. Дзяржаўная і грамадская дзейнасць Канстанціна Міхайлавіча Міцкевіча, па нашым меркаванні, патрабуе больш пільнага навуковага даследавання.

Матэрыялы з фондаў музея, у тым ліку з асабістага архіва паэта – дакументы, лісты да Якуба Коласа, што прыходзілі з розных куткоў Беларусі і замежжа, – сталі падмуркам для стварэння часовай экспазіцыі “Якуб Колас – дэпутат”, якая была прадстаўлена на адкрыцці дзявятай сесіі Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь.

З 1940 г. Якуб Колас быў дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР. 24 сакавіка 1940 г. газета “Звязда” паведаміла, што народны паэт абраны дэпутатам ад Свержанскай выбарчай акругі. З 25 да 27 кра-

савіка ён удзельнічаў у працы 4-й сесіі Вярхоўнага Савета БССР першага склікання. Быў дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР чатырох скліканняў, абіраўся намеснікам Старшыні Вярхоўнага Савета (1947, 1951), членам Прэзідыума (1955).

Якуб Колас адлюстроўваў народнае жыццё ва ўсёй яго супярэчнасці і складанасці. Стаўшы дэпутатам, дзейсна вырашаў многія пытанні, якія не маглі не крануць яго чулую душу: “Служыць народу – вялікае шчасце, у гэтым сэнс маёй дэпутацкай і паэтычнай дзейнасці”.

Падчас Вялікай Айчыннай вайны паэт дапамагаў эвакуіраванаму насельніцтву роднай Беларусі ўладкоўвацца на працу, атрымліваць неабходныя дакументы і пенсіі сем’ям загінулых на фронце, спрыяў паляпшэнню жыллёвых умоў, апекаваўся бежанцамі...

Кіраўніцтва краіны высока ацаніла літаратурную і грамадскую працу народнага паэта – старшыня Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР Нічыпар Наталевіч у 1942 г. у Ташкенце, дзе Колас знаходзіўся ў эвакуацыі, павіншаваў яго з 60-годдзем. Паэту падаравалі сярэбраны партсігар з гравіроўкай: “Народнаму паэту Якубу Коласу ў дзень 60-годдзя ад ураду БССР. 3/XI-42 г.”.

12 жніўня 1943 г. Якуб Колас звярнуўся да другога сакратара ЦК КП(б) Узбекістана М. Ламакіна з хадайніцтвам аказаць матэрыяльную дапамогу праўнучцы А. Пушкіна Веры Красоўскай і яе сыну, талентавітаму мастаку-графіку, які быў па хваробе дэмабілізаваны з арміі. “В Ташкенце они испытывают острую нужду в условиях своего быта. Кроме 800 граммов хлеба... они не получают никакого снабжения... От голодания он [прапраўнук] теряет зрение, не имеет ни обуви, ни одежды”, – пісаў Якуб Колас.

У студзені 1946 г. Якуб Колас быў вылучаны кандыдатам у дэпутаты Вярхоўнага Савета СССР і накіраваўся ў перадвыбарчую паездку па Навагрудчыне. Жыццё класіка беларускай літаратуры доўгі час было спалучана з навагрудскай зямлёй, у 1950 і 1954 г. паэта зноў выбралі дэпутатам Вярхоўнага Савета СССР. Ён не раз наведваў гэты рэгіён для сустрэч з выбаршчыкамі і вырашэння многіх пытанняў.

Як дэпутат Вярхоўнага Савета кожны дзень Канстанцін Міхайлавіч атрымліваў некалькі дзясяткаў зваротаў ад выбаршчыкаў. За кожным – лёс чалавека... У артыкуле “Великое счастье” (1946) Колас адзначаў: *“К моей депутатской помощи прибегают не только избиратели Белоруссии – иногда получаю письма из Москвы, Сибири и многих других округов Советского Союза. Припоминается такой случай. Шофер, прошедший все годы войны на передовой позиции, вернулся на родину, в его доме поселился новый хозяин. Я принял близко к сердцу интересы фронтовика, и в короткое время, с моей помощью, он стал хозяином своего дома. <...> Немцы сожгли и вывезли много книг из Белоруссии. Наши типографии пока не в состоянии удовлетворить полностью спрос на книги. Молодежь, а также белорусские учителя просят помочь в приобретении тех или иных книг. Делаю все возможное, чтобы облегчить моим избирателям доступ к книге, посылаю иногда читателям то, что находится в моей библиотеке. Я получаю много писем и немедленно отвечаю на каждое”*.

Матэрыяльная падтрымка, вырашэнне жыллёвых пытанняў, спрыянне пры ўладкаванні на працу, дапамога цяжкаворым атрымаць неабходнае лячэнне – невялікая частка праблем, вырашэнню якіх садзейнічаў паэт.

ДАПАМОГА І ЁДЗЯЧНАСЦЬ

Якуб Колас сам ведаў цяжкасці жыцця, голад і галечу, таму цудоўна ведаў, чаго варты заробленыя ўпартай працай грошы. Ён вельмі шанаваў працу простага чалавека і не шкадаваў аддаваць на пазыкі амаль палавіну ганарару за свае творы, штомесяц адсылаць просьбітам значную частку акадэмічнай зарплаты. Шчыра ставіўся да людскіх патрэб, адчуваў унутраны абавязак дапамагаць.

Ён беспамылкова выбіраў з велізарнай пошты лісты, якія патрабавалі дапамогі. І людзі былі вельмі ўдзячныя Якубу Коласу, слалі ў адказ цёплыя словы падзякі, запрашэнні на наваселле ў адбудаваную з дапамогай яго грошай хату, на свежы тварог ад купленай каровы ці на вяселле, дзе будуць танцаваць пад нядаўна набыты паэтам гармонік. *“Аддасце грошы, калі бедным буду я”*, – звычайна гаварыў людзям пясняр, калі тыя прыходзілі, каб аддаць пазыку.

У кнізе “Колас расказвае пра сябе” Максіма Лужаніна апавядаецца пра цікавы выпадак. Аднойчы ў Акадэмію навук да Канстанціна Міхайлавіча з’явіўся малады чалавек, добра апрануты і падчапураны. Хвалючыся, але цвёрда ён расказаў, што пяць гадоў таму Якуб Колас дапамог яму, дзякуючы чаму ён скончыў школу, а цяпер на добрай працы. І працягнуў пазыку са словамі *“хацеў бы паціснуць руку, якая... Падрыхтаваныя загадзя словы пераселі ў яго горле.*

– ...якая... – паўтарыў ён, зрабіў рашучы крок да Канстанціна Міхайлавіча і закончыў зусім нечакана: – ...якую я хацеў бы пацалаваць.

Канстанцін Міхайлавіч разгубіўся не менш за наведвальніка, скоранька адышоўся да сцяны і схваў рукі за спіну.

– Ну, ну, – сказаў ён. – Ты, брат, цалуй рукі сваёй дзяўчыне... А я... Ну, дзякуй, што прыйшоў, што ўспомніў”.

Малады чалавек дастаў скрутак гасцінцаў, якія перадала для Якуба Коласа яго жонка і шчыра прызнаўся, што ў яго сям’і свята – запісалі сына ў загсе.

Якуб Колас запытаўся:

“– Як жа назваў яго?”

– Так, як вас. Мы з жонкай даўно прымералі: будзе хлопец – значыць, Якуб, а калі дзяўчына – назавём іменем вашай маці.

Канстанцін Міхайлавіч быў расчулены. Адышоўся да акна, правёў рукою па вачах.

– Вось што, – ён павярнуўся да маладога чалавека, – згортвай свае пачастункі ды кіруйся да мяне ў хату... Чокнемся разам за малага Якуба”.

“ДАБРО, ЯНО Ж НЕ ГІНЕ, ДАБРОМ І НАЗЫВАЕЦЦА”

Не мог прайсці Якуб Колас міма чужой бяды, асабліва перажываў, калі ў цяжкім становішчы апыналіся дзеці, бацькі якіх загінулі падчас вайны. У дрэнным стане знаходзіліся дзіцячыя дамы, а іх выхаванцам была патрэбна падтрымка. Колас апекаваўся Мінскім, Чавускім, Брэсцкім, Мікашэвіцкім, Касцюковіцкім дзіцячымі дамамі. Па просьбе дзяцей і са згоды пісьменніка ў студзені 1955 г. Брэсцкаму дзіцячаму дому № 2 было прысвоена яго імя. Ён падараваў установе кнігі з дарчымі надпісамі і запрасіў групу выхаванцаў да сябе ў Мінск.

Канстанцін Міхайлавіч разважаў так: *“Як дзяліць усіх добрым клопатам, абкружыць цёплай чалавечай спагадай? Некаторыя бяруць дзяцей з дзіцячых дамоў на выхаванне, у сямейнае кола. Гэта добра, але не ўсім пад сілу. Што, каб арганізаваць нешта накшталт грамадзянскай апекі? Напэўна, знайшліся б людзі з дастаткам і душэўнай прыхільнасцю да гэтай справы. Наведвалі б хлопчыка ці дзяўчынку ў дзіцячым доме, пісалі б ім лісты, спраўлялі б тады-сяды адзежыну або даравалі якую дробязь – шапачку, хусцінку. А падчас вучобы запрашалі б да сябе на вакацыі. Глядзіш, і дзіця жыло б пры сям’і. І апекунам была б уцеха пад старасць. Дабро, яно ж не гіне, добром і называецца”*.

У 1947 г. Якуб Колас як кандыдат у дэпутаты Вярхоўнага Савета БССР па Ленінскай выбарчай акрузе апынуўся на Лунінецчыне. Сустрэкаўся з выбаршчыкамі ў Мікашэвічах, Сінкевічах, Сцяблэвічах, асабіста сутыкнуўся з праблемамі, якія патрабавалі неадкладнага вырашэння. 22 сакавіка 1947 г. на імя П. Панамарэнкі даслаў ліст як дэпутат Вярхоўных

Саветаў БССР і СССР: “У Мікашэвіцкім дзіцячым доме (Ленінскі раён Пінскай вобласці) выхоўваецца 100 дзяцей-сірот, бацькі якіх загінулі на франтах Айчыннай вайны. Гэты дзіцячы дом працуе ў кепскіх умовах: размешчаны ён у старых будынках, якія патрабуюць неадкладнага рамонту, лазні зусім няма, для перавозак служыць адзін конь, усё патрэбнае для дзіцячага дома вучні вымушаны прывозіць з Пінска цягніком, на што ідзе шмат часу і сродкаў. Нават шэф дзіцячага дома – Мікашэвіцкі фанерны завод – не дапамагае яму патрэбнаю для рамонту драўнінаю. Прашу вас даць адпаведным установам указанне аб вылучэнні грузавай аўтамашыны для патрэб дзіцячага дома і аб водпуску 30 кубаметраў піламатэрыялаў на рамонт памяшкання. Гэта дапаможа карэнным чынам палепшыць умовы жыцця і выхавання дзяцей. Ліст выхаванцаў дзіцячага дома прыкладаю”.

“МНЕ САМ БОГ ВЕЛЛ ЗАБОТІТЬСЯ І ХЛОПОТАТЬ”

Якуб Колас як настаўнік разумеў патрэбу ў атрымманні адукацыі і апекаваўся будаўніцтвам школ у вёсках Мікалаеўшчына, Мікулічы, Сінкевічы і іншых населеных пунктах па ўсёй Беларусі.

Газета “Літаратура і мастацтва” 3 сакавіка 1940 г. у перадавым артыкуле “Пісьменнікі – кандыдаты вызваленага народа” расказвала пра вылучэнне Коласа кандыдатам у дэпутаты сялянамі Мікалаеўшчыны. Шмат турбот у яго выклікаў пажар, што здарыўся ў роднай вёсцы 4 мая 1940 г.: “Узнав о бедственном положении крестьян, я обратился в правительство с просьбой о неотложной помощи. Помощь была оказана в самых широких размерах. Была создана комиссия по планированию села. Во вновь отстроенной деревне дома расположены с учетом всех коммунальных и антипожарных условий. Я поддерживал ходатайство земляков о постройке полной средней школы. На это были отпущены средства, материалы, вскоре эта школы вступит в строй. Я взял шефство над этой школой. А сейчас озабочен другим делом: в селе надо построить хорошую больницу и большое здание для сельского совета. Мне хочется этот сельсовет сделать образцовым. Постройка должна быть нового типа, кирпичная, с большими светлыми комнатами, со сквером возле здания”.

Міхась Міцкевіч у кнізе “Пад бацькоўскім дахам” ва ўспамінах пераносіўся ў той час: “Дзеці пяклі яечню, ад агню загарэлася салом, хлёў, ад яго – хаты, цесна прытуленыя адна да адной. Дарослыя былі ў полі, даць рады не было каму, і хвілін за сорок згарэла больш за дзвесце хат”.

У лісце да Міхаіла Каменскага ад 14 мая 1940 г. Колас паведамляў: “Я собираюсь поехать на короткое время к себе на родину, в свое родное село. Из трехсот дворов осталось хат пятьдесят... хочу добиться правильной организации помощи

погорельцам. Помощь им оказана в смысле подвоза семян, продуктов, отпуска строительных материалов, но я хочу, чтобы село было хорошо и по-советски распланировано, чтобы построить и хорошую школу, больницу и дом культуры. Ведь я же и депутат моих родных погорельцев, и мне сам Бог велел заботиться и хлопотать”.

30 красавіка 1956 г. пра вынікі сваіх намаганняў Канстанцін Міхайлавіч напісаў знаёмай сям’і Маргарыце Прозаравай: “При моих стараниях Николаевичину отстроили заново. Сейчас в нем 6 улиц, десятилетка. Люди живут в чистеньких домиках”.

“З ПАЧУЦЦЁМ ВЯЛІКАЙ УДЗЯЧНАСЦІ...”

Вялікую частку жыцця Якуб Колас прысвяціў настаўніцкай дзейнасці. Ён быў не толькі выдатным педагогам, але і чулым, спагадлівым чалавекам у адносінах да сваіх навучэнцаў. Як дэпутат атрымліваў ад іх нямала зваротаў. У 1951 г. паэту напісала яго былая студэнтка Соф’я Пінхасік, якая вучылася ў Белпедтэхнікуме ў 1920-я гг. Вайна застала яе ў Маскве, а дакументы страціліся ў Беларусі падчас акупацыі. Яна працавала выкладчыцай 25 гадоў, пакуль па новых правілах не спатрэбілася падаць даведку аб заканчэнні педагагічнага тэхнікума. Соф’я Альбертаўна звярнулася да Якуба Коласа з просьбай падказаць, хто можа дапамагчы ў атрыманні неабходных дакументаў. Канстанцін Міхайлавіч не пакінуў зварот без увагі. Неўзабаве пісьменнік атрымаў ліст ад былой вучаніцы: “Хочацца пісаць па-беларуску, але баюся, што шмат памылак зраблю... Атрымаўшы ад Вас пісьмо і даведку, я была так узрадавана і пачуццё вялікай благодарнасці і любові да Вас, майго настаўніка, перапоўніла маё сэрца. Вы знайшлі час адказаць мне! Жадаю Вам доўгіх шчаслівых гадоў жыцця на радасць і шчасце нашаму савецкаму народу!”.

Шматгадовая перапіска завязалася паміж Коласам і Антанінай Харкевіч. У 1950-м Антаніна Феліксаўна напісала класіку: “Дорогой Константин Михайлович! В 1944 году (давно, и кажется, совсем недавно!) я послала Вам своё письмо, в котором просила натолкнуть меня на тот путь, пройдя по которому, я могла бы принести пользу людям. Тогда же я послала Вам свои первые незрелые стихи. Вы ответили мне из г. Клязьмы. О, как я была благодарна Вам! Вашу открытку, в которой Вы советовали мне стать сельской учительницей, я храню и сейчас. И вот я стала учительницей. В 1948 году я окончила Ленинградский педагогический институт... и получила назначение в Псковскую область”. У наступных лістах прасіла дапамагчы ёй уладкавацца на працу ў роднай Беларусі, а пасля дзякавала: “После Ваших хлопот я получила положительный ответ из ОблОНО... Дорогой Константин Михайлович! Мне трудно

найти слова, чтобы выразить Вам свою глубокую благодарность за Ваше чуткое, отзывчивое отношение ко мне...”

**“МНЕ ДУМАЕЦЦА, КАЛІ ДА ЧАЛАВЕКА ПАСТАВІЦЦА
ПА-ЧАЛАВЕЧЫ, ДЫК ЯМУ НЕ ТАК УЖО ЦЯЖКА
ДАПАМАГЧЫ...”**

Якуб Колас двойчы быў у эвакуацыі, не раз быў вымушаны пакідаць родны дом, таму разумеў, як важна для кожнага чалавека мець свой кут. У верасні 1950 г. разам са старшынёй Праўлення ССП Беларусі П. Броўкам ён звярнуўся да сакратара ЦК КП(б) Беларусі М. Патолічава з просьбай палепшыць жыллёвыя ўмовы маладым таленавітым пісьменнікам. Праўленне прасіла выдзеліць “пісателям Белоруссии 5 квартир в доме ученых и 3-4 квартиры в строящихся домах горисполкома”.

Студэнт Мінскага медыцынскага інстытута В. Хіневіч у 1951 г. прасіў Якуба Коласа дапамагчы з атрыманнем месца ў інтэрнаце, якім яго не забяспечылі, і ў выніку ён начаваў у сяброў, потым на вакзале і нават у гарадскім скверы на лаўцы. “Становішча маё безвыходнае: без інтэрната я не магу далей вучыцца ў вышэйшай навучальнай установе, мне прыходзіцца пакінуць яе”, – дзяліўся з Коласам сваёй бядой студэнт.

У 1952 г. прыйшоў ліст ад навуковага супрацоўніка Мінскага медыцынскага інстытута Ф. Лагуты, сям’я якога з трох чалавек існавала ў непрыдатным для пражывання 14-метровым пакоі на апошнім паверсе дома, дах якога працякаў, са столі абвальвалася тынкоўка, а мінімальныя выгоды ў доме адсутнічалі.

Мінчанка М. Чарняўская, якая ў час вайны страціла мужа і бацьку, звярнулася да Коласа як да “абаронцы сірот”. Яе сям’я ў складзе пяці чалавек жыла ў 12-метровым пакоі старога барака, дах якога цёк, падлога правальвалася, печка дыміла. Для мінчанкі зварот да Якуба Коласа быў апошняй надзеяй.

У маі 1955 г. на бланку дэпутата Вярхоўнага Савета СССР Канстанцін Міхайлавіч звярнуўся да старшыні Мінскага гарадскога выканаўчага камітэта В. Шарапава з просьбай “зрабіць уплыў на Ленінскі райвыканкам” з тым, каб дапамагчы Г. Жаўняку ў вырашэнні кватэрнага пытання. Пераслаў яго ліст з уласнымі каментарыямі: “Мне думаецца, калі да чалавека паставіцца па-чалавечы, дык яму не так ужо цяжка дапамагчы”.

“ВЫ СМОЖЕТЕ МЕНЯ ПОНЯТЬ...”

Як прыклад стаўлення грамадзян для свайго выбранніка публікуем ліст ад Антаніны Макушавай: “Константин Михайлович! Письмо это я пишу Вам даже не зная, получите Вы его, будете ли читать, что оно мне принесёт. Почему я его

пишу вам? Наверное потому, что когда у человека нет выхода, он не знает к кому обратиться за помощью, за советом, кто сможет понять его. Вам я пишу может потому, что когда я перед выборами на участке прорабатывала с избирателями Вашу автобиографию, когда отдавала свой голос за Вас, почему-то решила, что Вам можно написать обо всем, Вы сможете понять меня и оказать помощь. Мне всего 30 лет, но я очень многое пережила. <...>

У матери закупорка вен ног, и ей нужен крайне курорт, я купила ей путёвку, заняла 1500 руб. ...Константин Михайлович! Я прошу Вас, помогите мне, при первой возможности я рассчитаюсь с Вами... Можете Вы сделать такое большое дело, как оказать помощь человеку не знавшего вас, но я пишу все от души как есть, не скрывая, не стыдясь, я честный человек и ищу выход честным путём, а не обманом. Я знаю, Вы ведь не обязаны никому помочь, но если бы вы это сделали, ведь всю жизнь я была бы Вам благодарна и не осталась бы в долгу, не сразу, но рассчиталась бы...

Ст. Орша.

Ул. Музейный тупик, 7.

Макушева Антонина Михайловна”.

Аднойчы Якуб Колас атрымаў ліст ад Леаніда Ляшкова, які падзяліўся сваёй бядой: “Находясь 2 года в партизанах, пришлось много перенести трудностей, сейчас эти трудности сказываются на здоровье, т. е. я в данный момент болен туберкулёзом лёгких. (Прожил я совсем мало, всего 31 г.)

Но я в настоящее время нахожусь в тяжёлом состоянии, т. е. лежу в постели, болен. Местные врачи оказывают всестороннюю помощь, но лекарств, которые необходимы, я не имею возможности достать...

Прошу Вас как бывший Воин советской армии, как партизан Отечественной войны, а также и как Ваш избиратель. Очень хочется жить”.

Думкі пра народ ні на хвіліну не пакідалі паэта. Дзе ён ні знаходзіўся, з кім бы ні гаварыў – ці з сакратаром райкама партыі, ці з настаўнікам, ці з піянерам-школьнікам, – ён заўсёды заклікаў кожнага клапаціцца аб шчасці краіны і народа. Добрае і чулае сэрца Якуба Коласа хвалявалі многія праблемы, якія ён не мог пакінуць без увагі. Паэт дапамагаў аднаўленню вёсак і гарадоў, разбураных падчас вайны, турбаваўся аб ашчадным выкарыстанні вады і электрычнасці, спрыяў вяртанню на Беларусь найлепшых кадраў, клапаціўся пра культурныя патрэбы вёскі, пра тое, каб яна як найхутчэй і знешне змянілася, набыла іншае аблічча. Змаганню за свабоду, шчаслівае жыццё народа аддаў ён свой вялікі талент мастака, страць грамадзяніна, усяго сябе да апошняга дыхання.

Мікола ТРУС,
кандыдат філалагічных навук

ПУНКТ АДЛІКУ – ЦХАЛТУБА: СТАРОНКІ МІЖНАЦЫЯНАЛЬНЫХ ЛІТАРАТУРНЫХ, НАВУКОВЫХ СУВЯЗЕЙ XX ст.

УДК 821.161.3.09(091)"193"+821.353.1.09(091)"193"+008(476:479.22)(091)"193"

Біяграфічнай асновай артыкула стаў удзел народных паэтаў Беларусі Я. Купалы і Я. Коласа ў святкаванні 20-годдзя савецкай улады ў Грузіі, а таксама здараўленне і творчая праца на курорце ў г. Цхалтуба. Выяўленыя архіўныя матэрыялы дазваляюць узнавіць асобныя сюжэты як асабістых узаемадачыненьняў, так і міжнацыянальнага супрацоўніцтва.

Ключавыя словы: *Янка Купала, Якуб Колас, Грузія, эпістальярная спадчына, архіўныя здымкі, літаратурны музей, біяграфічна-медыйны дыскурс.*

The biographical basis of the article was the participation of Belarusian folk poets Y. Kupala and Y. Kolas in the celebration of the 20th anniversary of Soviet power in Georgia, as well as health improvement and creative work at the Tskaltuba resort. The revealed archival materials allow us to recreate individual plots of both personal relationships and international cooperation.

Адным з важных сегментаў унутранай палітыкі ў Савецкім Саюзе 1920 – пачатку 1940-х гг. была арганізацыя супрацоўніцтва, абмен дэлегацыямі паміж рэспублікамі, асабліва з нагоды юбілейных дат. Усё гэта мусіла засведчыць паспяховасць нацыянальнага і дзяржаўнага будаўніцтва. Як правіла, у склад дэлегацый уключаліся і прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі. Паздкі стымулявалі і абавязвалі іх да мастацкага адлюстравання актуальных культурнага жыцця ў СССР. Беларуска-грузінскі напрамак не выключэнне ў агульнай парадыгме міжнацыянальных дачыненьняў дзяржавы новага тыпу.

Сувязі з “дружнай з сонцам краінай” на ўзроўні падзей, фактаў і персаналій прадстаўлены ў асобных артыкулах энцыклапедычнага даведніка “Янка Купала” (1986), у падрыхтоўцы якога ўдзельнічалі і грузінскія калегі, аднайменнай энцыклапедыі ў 3 тамах (2017–2018). Аналагічны падыход у дачыненні да другога народнага паэта Беларусі, мусім канстатаваць, знаходзіцца яшчэ ў падрыхтоўчым стане збору, сістэматызацыі і апрацоўкі архіўнага матэрыялу.

КАЎКАЗСКАЯ ГАСЦІННАСЦЬ

У 1941 г. напрамак міжнародных маршрутаў Мінск – Тбілісі быў адкрыты яшчэ зімой. Газета “Звязда” 19 лютага апублікавала паведамленне “Дэлегацыя беларускага народа выехала ў Грузію”. Адметны падбор рэспубліканскай дыпламатычнай місіі, якая адправілася на святкаванні 20-годдзя Грузінскай ССР: “У саставе дэлегацыі – старшыня Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР тав. Наталевіч, народная артыстка Саюза ССР тав. Александроўская, народны камісар асветы БССР тав. Уралава, народныя паэты Янка Купала і Якуб Колас, пісьменнік-ордананосец К. Крапіва, дэпутат Вярхоўнага Савета СССР тав. Батоўкін, старшыня калгаса імя Сталіна Крынкаўскага раёна Беластоцкай воб-

ласці тав. Чэкель, стаханавец мінскага завода “Бальшавік” тав. Петрык і стаханаўка фабрыкі імені Куйбышава тав. Кандрацюк”.

Для некаторых удзельнікаў дэлегацыі дыпламатычная місія займела працяг у здараўленчачворчым перыядзе. Якуб Колас пісаў 4 сакавіка ў Маскву Ніне Нагіной:

“Милая Нина Александровна!

Уже с 17 февраля я нахожусь вне дома. 17/II выехал из Минска вместе с делегацией в Тбилиси приветствовать братскую республику по случаю двадцатилетия со дня установления в ней советской власти. <...> Условия пребывания в Тбилиси были самые благоприятные: и встретили нас хорошо, и хорошо устроили, и хорошо угощали. Я решил использовать свою поездку для курортного лечения. И вот со второго марта я нахожусь в Цхалтубо. Я не один: со мной и Янка Купала. Он уже третий раз здесь, и человек, можно сказать, свой. Поэтому мы окружены вниманием со стороны медицинского персонала. Наша докторша, Тина Дмитриевна, грузинка, очень милый человек и прекрасная девушка, которой можно только восхищаться. Нам прописаны ванны, и мы вчера приняли первую” [1, с. 291–292].

Пісьменнік дэтальна апісаў месца здараўлення: “Цхалтубо очень интересный курорт, расположен в низкой котловине, одним краем упираясь в горы. С другой стороны тянется широкая равнина. Здесь масса зелени, цветов, свойственных южным широтам. Сюда съезжаются больные со всех концов Союза. Курорт благоустроенный. Много прекрасных зданий, хороших дорог, есть замечательный парк. Вода в ваннах не подогревается искусственно, она имеет свою натуральную температуру, почти одинаковую, б.<ыть> м.<ожет> немного выше, с температурой человеческого организма. Здесь течет теплая река, есть теплое озеро, неболь-

Якуб Колас, Вольга Піражкова (Індзюкова)?, Янка Купала, Марат Індзюкоў. Цхалтуба, сакавік 1941 г.
З фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы.

шое, но очень глубоко. Но сейчас погода дождливая, наплывает туман, и облака стелются низко. Впрочем, это ненадолго – скоро здесь снова заиграет солнце и будет хорошо. Срок нашего пребывания со 2–21 марта. Числа 22 мы выедем отсюда, остановимся на короткое время в Тбилиси, а оттуда домой. На обратном пути остановлюсь на денек-другой в Москве” [1, с. 292].

Дакладны грузінскі адрас засведчаны ў “Летапісе жыцця і творчасці Якуба Коласа” (2012): “Цхалтуба (санаторый № 1, палата 25)” [2, с. 478]. Пра ўражанні, стан здароўя пісьменнік падрабязна пісаў у лістах да Міхаіла Каменскага, Антона Уса, Барыса Макарацава. У карэспандэнцыях да Сяргея Гарадзецкага, маскоўскага калегі па пярэ, знаходзім інфармацыю пра ход працы над паэмай “Рыбакова хата”. З ліста ад 31 сакавіка 1941 г.:

“В Цхалтубо написал всего лишь 36 строк 13-й главы. Врачи не рекомендовали работать во время лечения. <...> Как только оправлюсь с дороги, приступлю к дальнейшей работе над поэмой. 13 раздел поэмы начинаю так:

*Ці адзін я, ці на людзях,
А з імі ў мыслях жыву.
Яны мой чуткі сон марудзяць,
Трывожаць сэрца, галаву.
Яшчэ ж дарогу немалую
Павінен з імі я прайсці.
Я пракляну іх долю злую,*

*А радасць мушу ім знайсці.
Я зноў да вас, мае героі,
Мае тры блізкія душы,
Іду цішком у Петрушы,
Каб ваша сэрца заспакоіць.*

Я решил отойти от бесконечных заседаний и основательно засесть за работу” [1, с. 297–298].

У “Летапісе...” храналагічны прамежак з 2 да 21 сакавіка пазначаны наступным чынам: «Працуе над 13-м раздз. “Рыбаковай хаты” (асобныя строфы раздз. у аўтографе маюць даты: 13/III; 14/III; 18/III і паметку: Цхалтуба)» [2, с. 478]. Можна меркаваць, уласнаручныя запісы паэта разам з іншымі крыніцамі (перапіска, афіцыйныя паведамленні і інш.) дазваляюць гаварыць пра магчымасць стварэння своеасаблівага грузінскага дзённіка Я. Коласа.

ПАМЯТНЫ АГМЕНЬ ЗНАЁМСТВА

У прыватным архіве нашчадкаў Якуба Коласа захоўваецца ліст, датаваны 28 сакавіка 1953 г., адпраўлены з Тбілісі (вул. Кіеўская, д.1) на адрас: Мінск, Акадэмія навук БССР (пераклад з рускай):

«Мілы Канстанцін Міхайлавіч.

Я пішу Вам, і далёка не ўпэўнены, што Вы можаце мяне памятаць. Бо знаёмства маё з Вамі было вельмі даўно – у 1940 годзе (на самай справе ў 1941-м. – М. Т.).

Мама і айчым мяне запэўніваюць, што, канешне, куды ўжо запомніць! За гэты час занадта шмат што адбылося і змянілася.

А я і Вас, і нябожчыка Янку Купалу выдатна захаваў у сваёй свядомасці. Дасланыя Вамі кнігі з Вашым аўтографам і фатаграфіі складаюць асаблівы прадмет майго гонару. Асабліва добра запомнілася, як у нас за сталом Янка Купала ўпершыню пачуў аб узнагароджанні яго Сталінскай прэміяй. (У Цхалтуба, памятаеце?)

Так, вельмі даўно гэта было. Мой айчым, Улад. Вас. Піражкоў, з часу вайны да гэтай пары ў Арміі, урач-падпалкоўнік, ужо старэнькі стаў. А мама катэгарычна адмаўляецца старэць. Просьце перадаць Вам паклон.

А я таксама “старэю”. 13 крас. мне будзе ўжо 24 гады. Цяпер я заканчваю філалагічны факультэт (аддзяленне рускай мовы і літаратуры) Тбіліскага ўніверсітэта. Заканчваю на выдатна, ды вось бяда – не ведаю грузінскай мовы, а гэта сур’ёзная перашкода для паступлення ў аспірантуру. Грэшны, канешне, але што зробіш. Прыйдзеца выязджаць. І вось я вырашыў Вас патурбаваць пытаннем – можа быць, у Мінску ва Універсітэце або ў Інстытуце літаратуры АН БССР мае сэнс паспрабаваць мне здаваць у аспірантуру. Ці не складзе для Вас цяжжасці напісаць мне пра гэта?

Зрэшты, я ўсведамляю ўсю нясціпласць маёй просьбы, і, калі яна хоць кропельку Вас абцяжарыць, напішыце проста так, быццам бы я ні пра што і не пытаўся.

Я буду вельмі шчаслівы атрымаць ад Вас хоць некалькі радкоў.

Шчыра паважаю і люблю Вас
Марат Індзюкоў» [3].

Падзеі, згаданыя ў лісце, патрабуюць тлумачэння і ўдакладнення. Пастанова Савета Народных Камісараў Саюза ССР аб прысуджэнні Сталінскіх прэмій за выбітныя работы ў галіне мастацтва і літаратуры была апублікавана ў газеце “Правда” 16 сакавіка 1941 г. (У лісце М. Індзюкова год названы няправільна, але абставіны прыведзены цікавыя; дата перададзенай інфармацыі па радыё можа быць удакладнена.) Прэміяй 1-й ступені ў намінацыі “Паэзія” былі ўганараваны Мікалай Асееў за паэму “Маякоўскі пачынаецца” (1940), Янка Купала за зборнік вершаў “Ад сэрца” (1940) і Паўло Тычына за зборнік вершаў “Пачуццё адзінай сям’і” (1939).

Паэтычным адказам на высокую ўзнагароду паслужылі вершы Янкі Купалы “Дзякую партыі Леніна – Сталіна” (Правда, 1941, 27 сак.), пад якім пазначана месца напісання “Тбілісі – Масква”, і верш “Паклон мой народу за песні” (Звязда, 27 сак.) з паметай “Цхалтуба – Масква. 23–24 сакавіка, 1941 г.”.

ПЛАСТЫ ГІСТОРЫІ, ЗАПЫТЫ НАВУКІ

Некаторыя звесткі пра айчыма Марата Індзюкова, падпалкоўніка медыцынскай службы Уладзіміра Васільевіча Піражкова, падказаў сайт “Памяць народа”, дзе змешчаны матэрыялы Цэнтральнага архіва Міністэрства абароны Расійскай Федэрацыі. Паводле гэтай крыніцы, нарадзіўся ён 1 жніўня 1895 г. у сяле Ганеты Махарадзеўскага раёна Грузінскай ССР. Службу праходзіў у 1940–1953 гг. Інтэрнэт-партал “Дарога памяці” дапамог выявіць фотаздымак падпалкоўніка Уладзіміра Піражкова.

У мірны час Уладзімір Васільевіч пераклучыўся на выкладчыцкую і навуковую дзейнасць. У 1961 г. у Тбіліскім дзяржаўным медыцынскім інстытуце абараніў дысертацыю “Тыфліскі ваенны шпіталь і яго роля ў развіцці грамадскай медыцыны XIX і пачатку XX ст. у Грузіі” [4].

Дакладна невядома, як адгукнуўся Я. Колас на ліст М. Індзюкова, але зусім пэўна можна сцвярджаць, што далейшы лёс тбіліскага просьбіта быў звязаны з Беларуссю. З вуліцы Кіеўскай сталіцы Грузіі М. Індзюкоў адправіўся ў аспірантуру факультэта журналістыкі Кіеўскага ордэна Леніна дзяржаўнага ўніверсітэта імя Т. Р. Шаўчэнкі. (Перад гэтым, верагодна, была праца ў Мінску.) На кафедры тэорыі і практыкі партыйна-савецкага

Падпалкоўнік медыцынскай службы
Уладзімір Піражкоў. 1950-я гг.
З сайта 1418museum.ru

друку ў 1968 г. ім была абаронена кандыдацкая дысертацыя «Некаторыя праблемы тэорыі і практыкі жанраў “вобразнай публіцыстыкі” ў тэлевізійным вяшчанні (па матэрыялах Украінскага і Беларускага тэлебачання)» [5, с. 6]. Некаторыя з палажэнняў, вынесеных на абарону, прайшлі папярэдняю апрацаванню ў артыкулах на старонках часопіса “Советская печать” (1965; № 3, № 10), цікавых назіраннямі, заўвагамі і рэкамендацыямі па арганізацыі тэлевізійнай справы ў Беларусі. Акрамя публікацыі у перыядычным друку, асобным выданнем пад эгідай Таварыства “Веды” Украінскай ССР выйшла брашура “Псіхалагічныя аспекты ўспрымання гукаглядзельнай інфармацыі” (Кіеў, 1976) [6, с. 6] М. Індзюкова. Некаторыя назіранні, выказаныя аўтарам, актуальныя і сёння.

Не толькі тэорыя, але і практыка навукова-тэхнічнага прагрэсу звязала М. Індзюкова з Сінявокай. У газеце “Вечерний Брест” 23 верасня 2011 г. апублікаваны матэрыял “Мікрафон уключаны! Мы – у эфіры!” Людмілы Бунеевай, прысвечаны 50-годдзю рэгулярнага тэлевізійнага вяшчання ў горадзе над Бугам. З успамінаў Вячаслава Машуціна, які прыйшоў працаваць на студыю ў 1962 г.: “Паколькі тэлебачанне было справай нечуванай у Брэсце, сюды адкамандазіравалі групу спецыялістаў з Мінска. У іх задачу ўваходзіла наладзіць тут работу. Намеснік старшыні камітэта Марат Індзюкоў і рэжысёр Уладзімір Цыбулька – вось айцы-заснавальнікі тэлестудыі. Менавіта яны ставілі на ногі брэсцкае тэлебачанне. Разумныя, кампетэнтныя, інтэлігентныя, яны пакінулі пасля сябе найлепшыя ўспаміны. У іх мы ўсе вучыліся” [7, с. 6].

Янка Купала сярод дактароў і гасцей санаторыя.
Цхалтуба, 23 лістапада 1938 г.

З фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы.

НА ШЛЯХУ ІДЭНТЫФІКАЦЫІ

Адзін з калектыўных фотаздымкаў, зробленых у Цхалтубе ў 1941 г., быў ідэнтыфікаваны наступным чынам: “Янка Купала, Якуб Колас, Эліко Метэхелі, Марат Індзюкоў (хлопчык)” (арыгінал захоўваецца ў Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы). Менавіта з такім подпісам ён змешчаны на сайце грузін Беларусі *tatuli.by*. На публікацыю адклікнуўся чытач пад нікам “лела”: “На фатаграфіі 1941 г. жанчы-

на не Эліко Метэхелі. Яна ўжо не працавала там з 1939 г. Я яе ўнучка...”

Праўдападобна, што на здымку (які ў сваю чаргу можна датаваць больш дакладна – сакавік 1941-га) маці Марата Індзюкова – Вольга Фёда-раўна Піражкова (Індзюкова).

У сувязі з выяўленымі матэрыяламі можна прапанаваць новую версію і адносна ідэнтыфікацыі асоб на здымку 1938 г.: “Янка Купала сярод дактароў і гасцей санаторыя. Цхалтуба, 1938 год”. Крайнімі злева можа быць сужэнства Уладзіміра і Вольгі Піражковых...

Такімі пошукамі, іх вынікамі і запаўняюцца старонкі ў гісторыі міжнацыянальных, міжасобасных сувязей мінулых часоў, так яны актуалізуюцца ў наш час.

Спіс літаратуры

1. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – Т. 18 : Лісты (1908–1942). – 679 с.
2. Мушыньскі, М. І. Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа / М. І. Мушыньскі. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 1127 с.
3. Ліст Марата Індзюкова да Якуба Коласа, 28 сакавіка 1953 г. (на рускай мове) // Прыватны архіў нашчадкаў Якуба Коласа (ПАНЯК). – Воп. 78. – № 15.
4. Пирошков, В. В. Тифлисский военный госпиталь и его роль в развитии общественной медицины XIX и начала XX ст. в Грузии : автореф. дис. ... канд. мед. наук / В. В. Пирошков ; Тбилис. гос. мед. ин-т. – Тбилиси, 1961. – 22 с.
5. Индюков, М. С. Некоторые проблемы теории и практики жанров “образной публицистики” в телевизионном вещании (по материалам Украинского и Белорусского телевидения) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. С. Индюков ; Киевский гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Киев, 1966. – 21 с.
6. Индюков, М. С. Психологические аспекты восприятия звукозрительной информации / М. С. Индюков ; О-во “Знание” УССР. – Киев : [РДЭНТП], 1976. – 19 с.
7. Бунеева, Л. “Микрофон включен! Мы – в эфире!” (50 лет назад в Бресте началось регулярное телевизионное вещание) / Л. Бунеева // Вечерний Брест. – 2011. – № 76 (1814). – 23 сент.

На пачатку коласазнаўства

Таццяна ХОМІЧ,

кандыдат філалагічных навук

ТВОРЧЫЯ ЎЗАЕМАДАЧЫНЕННІ ЮРЫЯ БЯРОЗКІ З “УЗВЫШШАМ”

УДК: 821.161.3.09(092)

У артыкуле асэнсоўваецца ранні перыяд творчасці Ю. Бярозкі, які ў 1920-я гг. выявіў сябе як актыўны аўтар, літаратурны крытык часопіса “Узвышша”. Даследуюцца асаблівасці метаду крытыка, вытокі і характар яго творчых стасункаў з выданнем. Вызначаецца месца і роля публікацый Ю. Бярозкі ў прасторы ўзвышаўскай літаратурнай крытыкі.

Ключавыя словы: часопіс “Узвышша”, узвышаўская крытыка, метадалогія крытыкі, жанр, жанравыя формы, судносіны зместу і формы, лефаўскія ідэі, фармалізм, жанр літаратурнага партрэта.

The article comprehends the early period of the work of U. Biarozka, who proved himself as an active author, literary critic of the magazine “Uzvyshsha” in the 1920s. The features of the critic’s method, the origin and the nature of his creative relationship with the magazine are studied. The place and role of Biarozka’s publications in “Uzvyshsha” are determined.

Пісьменнік, крытык, сцэнарыст, рэжысёр, удзельнік грамадзянскай і Вялікай Айчыннай войнаў – скупая інфармацыя з савецкіх энцык-

лапедычных даведнікаў пра Юрыя (Георгія) Бярозку (1905–1982). Самыя яркія старонкі яго творчай біяграфіі – гэта сцэнарыі да прызнаных класічнымі

ў савецкай анімацыі мультфільмаў “Шэрая шыйка” і “Брыдкае качаня”, ваенныя аповесці і раманы (“Чырвоная ракета”, “Ноч палкаводца”, “Мірны горад” і інш.). У іерархіі савецкіх літаратараў ён займаў хоць і не самае высокае, але трывалае месца. У сярэдзіне 1970-х гг. Васіль Быкаў, асэнсоўваючы франтавую прозу [1], сярод невялікай колькасці добрых, на яго праўдалюбівы погляд, кніг ваеннага перыяду згадваў раннюю аповесць пісьменніка “Чырвоная ракета” (1943). Пасля вайны Ю. Бязозка пэўны час узначальваў секцыю прозы ў Маскоўскім аддзеле Саюза пісьменнікаў РСФСР, працаваў выкладчыкам Літаратурнага інстытута імя Максіма Горкага ў Маскве. Творы выдаваліся нядрэннымі тыражамі, былі спробы супрацоўніцтва з тэатрам, кінематографам.

Як і іншыя пісьменнікі яго пакалення, Ю. Бязозка не надта згадваў даваенную маладосць. У аўтабіяграфіі пра перыяд 1920-х гг. часцей за ўсё сціпла паведамляецца: “...займаўся літаратурнай крытыкай”. Між тым дакладна вядома, што ў 1927–1928 гг. ён супрацоўнічаў з беларускім часопісам “Узвышша” (публікаваў артыкулы, рэцэнзіі, літаратурныя партрэты пісьменнікаў), меў стасункі з сябрамі аднайменнага літаратурнага згуртавання. М. Мушынскі ў навуковай манаграфіі “Беларуская крытыка і літаратуразнаўства (20–30-я гг.)” (1975) назваў Бязозку адным з “вядучых узвышэнскіх крытыкаў” [2, с. 217] (відавочна, маючы на ўвазе часопіс, бо звестак пра ўваходжанне таго ў шэрагі аб’яднання няма).

Юры (Георгій) Бязозка нарадзіўся ў Вільні 7 верасня 1905 г. Яго бацька Сяргей Антонавіч працаваў там у настаўніцкай семінары. Ва ўзросце 14 гадоў (1919) Ю. Бязозка ўступіў у шэрагі Чырвонай арміі, якая не адмаўлялася ад дапамогі зусім юных добраахвотнікаў. Ніякіх дэталей гэтага жыццёвага павароту не захавалася.

Улетку 1923 г. 17-гадовы Юры разам з бацькамі і сястрой знаходзіўся ў памежным на той час Слуцку. Сяргей Антонавіч заняў пасаду дырэктара Слуцкай школы, а таксама быў прызначаны загадчыкам настаўніцкіх курсаў беларусізацыі пры школе. Менавіта ў Слуцку адбылася вядомая коласазнаўцам сустрэча: 7 ліпеня 1923 г. у гасці да Бязозкаў завітаў Якуб Колас, запрошаны на цэлы месяц чытаць лекцыі настаўнікам-курсантам. Ліст пісьменніка да жонкі Марыі Дзмітрыеўны, адпраўлены на наступны дзень пасля візіту, – фактычна адзінае дакументальнае сведчанне-характарыстыка юнага Бязозкі і крыніца сціслых біяграфічных звестак пра яго. Мы даведваемся, што сын “пажылога настаўніка”-славесніка скончыў драматычную студыю, добра малюе, “піша вельмі талента расейскія вершы, пераймае крыху Блока, Брусавы, імажыністаў, але формы, змест, пачуццё злучаюцца гарманічна і вельмі прыгожа”,

а яшчэ ён “незвычайна начытаны”, “навейшую расейскую літаратуру ведае, як прафесар, разважае па-прафесарску” [3, с. 34] і збіраецца ехаць з маці ў Маскву (як можна здагадацца, з думкай пра далейшую вучобу). “...Ці ведаў гэты таленавіты юнак хоць каго з беларускіх паэтаў-адраджэнцаў пачатку ХХ ст.?” [4, с. 97] – задаюцца пытаннем сучасныя айчынным даследчыкі. З ліста Коласа гэта незразумела, як і тое, ці чытаў гасць уласныя творы, ці згадваў, напрыклад, Максіма Багдановіча, да якога, як яму падалося, “сваёю інтэлігентнасцю і сваёю паэзіяю” быў падобны сын слуцкага настаўніка. Хутчэй за ўсё, сапраўднае знаёмства Ю. Бязозкі з найноўшай беларускай літаратурай пачалося пазней, падчас вучобы ў Маскве, калі адбыліся сустрэчы з Ю. Гаўруком, У. Дубоўкам, К. Якаўчыкам і іншымі маскоўскімі беларусамі, была наладжана дзейнасць пры Цэнтральным беларускім клубе.

Энцыклапедычныя крыніцы ўказваюць, што ў 1927 г. Ю. Бязозка скончыў Маскоўскі ўніверсітэт, але не называюць першае месца яго вучобы (1923–1925) – Вышэйшы літаратурна-мастацкі інстытут імя В. Брусавы. Між тым, успамінаючы 1920-я гг., У. Дубоўка і Ю. Гаўрук, якія навучаліся там, згадваюць Г. Бязозку ў ліку студэнтаў [5; 6].

Інстытут, заснаваны паэтам-сімвалістам, славіўся творчай атмасферай. Паступалі туды “па закліку сэрца, а не з карысным разлікам” [6, с. 13] у асноўным тыя, хто спрабаваў сілы ў літаратурнай творчасці. Адданыя мастацтву студэнты ў вольны ад лекцый час збіраліся ў аўдыторыях і калідорах, каб дэкламаваць вершы сучасных паэтаў, а часцей – уласныя. Складаў вершы і Ю. Бязозка, публікаваўся пад псеўданімам Ю. Сергеев, пісаў таксама анатацыі, рэцэнзіі. Брусавскі інстытут прыцягнуў да сябе нямала таленавітай моладзі, у тым ліку выхадцаў з Беларусі, але ўжо ў 1925 г. ён спыніў існаванне. Таму давучваўся Ю. Бязозка ў МДУ на літаратурным аддзяленні этналагічнага факультэта. Тым не менш знаёмства з землякамі адбылося і далей мацнела. “Цяпер я бачу Дубоўку часта” [7, с. 131], – прызнаваўся Бязозка ў артыкуле 1928 г., прасякнутым выключна прыязным стаўленнем да ўзвышаўскага паэта і яго творчасці. У кола блізкіх сяброў увайшоў перакладчык, крытык, адзін з аўтараў часопіса “Узвышша” Клімент Якаўчык (1898–1941). Іх сяброўства ўмацавалі сваяцкія стасункі: Клімент і сястра Бязозкі Наталля (1907–1982) пабраліся шлюбам.

У 1926 г. Бязозка ўдзельнічаў у выданні юбілейнага зборніка “Літаратурная творчасць К. М. Міцкевіча (Якуба Коласа)”, падрыхтаванага маскоўскімі беларусамі па ініцыятыве У. Дубоўкі. Змешчаны ў ім артыкул “Сымон Музыка (морфалёгічны аналіз)” крытык-пачатковец

падпісаў сваім прозвішчам і народным варыянтам імя – *Юрка*. Пазней, друкуючыся ў часопісе “Узвышша”, ён ставіў імя *Юры*, з ім і застаўся ў гісторыі ўзвышаўскай крытыкі.

Публікацыя з юбілейнага зборніка стала першым сур’ёзным літаратуразнаўчым даследаваннем паэмы “Сымон-музыка”. Аўтар абапіраўся пераважна на тэорыю фармалізму, а ў дадатку (пастскрыптуме) выявіў асабістае захапленне творам, абазначыў надзённасць алегарычных сэнсаў, закладзеных Я. Коласам у мастацкі сюжэт. Паэма была разабрана з дапамогай ідэй і тэрміналагічнага апарату, прапанаванага заснавальнікам рускага фармалізму В. Шклоўскім. Ю. Бярозка апераваў катэгорыямі *надзіўленне**, *матывіроўка прыёму*, *апавядальнае тармажэнне* і іншымі, што давала надзею тагачасным тэарэтыкам засцерагчы літаратуру ад павярхоўнай рыторыкі, нярэдка характэрнай для крытыкі 1920-х гг. Падрабязны аналіз сюжэтных ходоў, апавядальных прыёмаў, кампазіцыйнай структуры, *рытміка-страфічнай* арганізацыі, вызначэнне ролі ўстаўных канструкцый у Коласавай паэме прывялі даследчыка да актуальных і сёння высноў пра яе рамантычны стыль, ліраэпічны, а таксама іншасказальны характар.

Стварыў Ю. Бярозка і літаратурны кантэкст, падключыў імёны Джона Кітса, Джорджа Байрана, Наваліса і іншых, засведчыў выкарыстанне Я. Коласам прыёму вандроўнага героя, характэрнага для твораў еўрапейскіх рамантыкаў, не аспрэчваючы выключную арыгінальнасць “Сымона-музыкі”. Усё гэта было цікава і важна для тых маладых літаратараў і крытыкаў, што неўзабаве загаварылі пра неабходнасць тварэння “ўзвышша” беларускай літаратуры, “якое ўгледзяць вякі і народы”. Адгукнулася крытыка і памяць пра слуцкую сустрэчу: у канцоўцы вытрыманага ў акадэмічнай стылістыцы артыкула ён зрабіў кранальную прыпіску: “*Поэту Якубу Коласа – прывітаньне*” [8, с. 50].

Даследаванне мастацкіх набыткаў Я. Коласа было працягнута Ю. Бярозкам на старонках часопіса “Узвышша”. У артыкуле “Коласава алегарычная новэля” (1927, № 4) ён адным з першых узняў пытанні жанравай формы “Казак жыцця”,

* *Надзіўленне* – перакладзены з рускай мовы тэрмін *остранение* В. Шклоўскага. Місія мастацтва, на думку рускага тэарэтыка, – “остранять” аб’екты паўсядзённасці, каб іх звычайнае, будзённае ўспрыманне перавярнулася і абнавілася, стала дзіўным. Мастацтва з яго прыярытэтам формы служыць жыццю: абуджае і абнаўляе яго. У нечым блізкая думка пра “ажыўленне быцця” (А. Бабарэка) мастацтвам закладвалася, дарэчы, у семантыку ўзвышаўскага паняцця *аквітызм*.

Цяжка сказаць, хто перакладаў тэрмін, сам аўтар ці хтосьці з узвышаўцаў, і наогул, ці пісаў Ю. Бярозка на беларускай мове? Письменница Вольга Трыфанова, былая жонка крытыка, у ліставанні з намі (жнівень 2020 г.) выказала меркаванне, што беларускай мовай ён усё ж валодаў.

іх стылёвай арганізацыі, разгледзеў кампазіцыю, інтанацыйны малюнак, некаторыя тропы і інш. Асэнсоўваючы творчасць пісьменніка ў цэлым, Ю. Бярозка пісаў: «*З аднаго боку, у мастацкай прозе Я. Коласа мы знаходзім доўгі рад бытавых і псіхалёгічных карцін, малюнкаў, “этудаў”, збор выразна і, карыстаючы традыцыйныя назовы, рэалістычна арганізаваных вобразаў беларускага сялянства і беларускае інтэлігенцыі; з другога боку, Я. Колас паўстае перад намі, як мастак рамантычных алегорый і дыдактычных новэль. Дзеве стылёвыя плыні, як быццам арганічна вяржых адна другой, ды такія, што выключаюць адна другую, прасякаюць прозаічную творчасць Я. Коласа. Але гэткае-ж палажэнне складае цэнтральную асаблівасць і Коласавае поэзіі. Зазначу на яго поэмы “Новая Зямля” і “Сымон Музыка”» [9, с. 115]. Зробленыя крытыкам каментарыі пра спалучэнне рамантызму і рэалізму ў творчасці Я. Коласа, пра наяўнасць лірычнай плыні ў яго прозе, развагі пра жанравыя разнавіднасці алегорыі ў нашаніўскай літаратуры – усё гэта праз дзесяцігоддзі будзе наноў агучацца і глыбока даследавацца коласазнаўцамі. Наўрад ці можна казаць тут пра нейкую пераемнасць або традыцыю, закладзеную Бярозкам у вывучэнні творчай індывідуальнасці класіка. Напісанае ўзвышаўскімі крытыкамі (у тым ліку А. Бабарэкам, Ф. Купцэвічам, К. Якаўчыкам, Ант. Адамовічам) засталася незапатрабаваным, выключаным з літаратурнага і навуковага працэсу, на доўгі час недаступным і небяспечным для цытавання і спасылак.*

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Быкаў, В.** Праўда вайны / В. Быкаў // Праўдай адзінай : літ. крытыка, публіцыстыка, інтэрв’ю / В. Быкаў. – Мінск : Маст. літ., 1984. – С. 46–53.
2. **Мушыньскі, М. І.** Беларуская крытыка і літаратуразнаўства (20–30-я гады) / М. І. Мушыньскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 376 с.
3. **Колас, Я.** Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы ; рэд. тома Т. С. Голуб, М. І. Мушыньскі. – Мінск : Беларус. навука, 2007–2012. – Т. 18 : Лісты (1908–1942). – Мінск, 2012. – 679 с.
4. **Клімуць, Я.** Якуб Колас і Георгій Бярозка : жыццёвыя і творчыя стасункі / Я. Клімуць // Каласавіны. Якуб Колас і яго акружэнне : матэр. навук. канф., Мінск, 3 лістап. 2005 г. / Дзярж. літ.-мемарыял. музей Якуба Коласа ; склад.: З. М. Камароўская, Г. І. Зайцава. – Мінск, 2006. – С. 96–100.
5. **Дубоўка, У.** Пра адзін маскоўскі дом / У. Дубоўка // Скарыніч. – 2011. – Вып. 10. – С. 116–117.
6. **Гаўрук, Ю.** Энергія і культура / Ю. Гаўрук // Ступень адказнасці : літ.-крытыч. арт., эсэ / Ю. Гаўрук. – Мінск, 1986. – С. 13–19.
7. **Бярозка, Ю.** Літаратурныя партрэты. Уладзімер Дубоўка / Ю. Бярозка // Узвышша. – 1928. – № 2. – С. 121–131.
8. **Бярозка, Ю.** Сымон Музыка (морфалёгічны аналіз) / Ю. Бярозка // Літаратурная творчасць К. М. Міцкевіча (Якуба Коласа) : зб. арт. – М., 1926. – С. 26–50.
9. **Бярозка, Ю.** Коласава алегарычная новэля / Ю. Бярозка // Узвышша. – 1927. – № 4. – С. 94–116.

Людміла СІНЬКОВА,
доктар філалагічных навук

ПАЛЕМІКА 2000–2010-х гг. ПРА ПАЭМУ “НОВАЯ ЗЯМЛЯ” ЯКУБА КОЛАСА

УДК 821.161.3

У артыкуле разгледжаны выказванні даследчыкаў з Беларусі (П. Васючэнка, І. Жук, Л. Кісялёва, А. Мельнікава), Расіі (І. Замоцін), Польшчы (Р. Радзік, Ч. Сэнюх) пра паэму “Новая зямля” Я. Коласа, у якіх даюцца ацэнкі асноўнаму зместу і пафасу класічнага твора. Прааналізаваныя выказванні маюць палемічны характар і звязаны з разуменнем нацыятворчага патэнцыялу беларусаў, увасабленнем якога з’яўляецца паэма Я. Коласа. Даказана, што беларускія даследчыкі стварылі актуальныя навуковыя інтэрпрэтацыі зместу “Новай зямлі”: яны плённа выкарысталі семіятычную метадалогію (выяўленне спецыфікі коласаўскага дыскурсу) і тэрміналогію рэцэптыўнай эстэтыкі (улік гарызонту чаканняў чытача як псіхалагічнай устаноўкі, сфарміраванай сацыякультурным асяроддзем).

Ключавыя словы: *беларуская літаратура, Якуб Колас, палеміка, семіятыка, дыскурс, рэцэптыўная эстэтыка, гарызонт чаканняў.*

The article examines the statements of researchers from Belarus (P. Vasyuchenka, I. Zhuk, L. Kisalyova, A. Melnikava), Russia (I. Zamotsin), Poland (R. Radik, C. Senyukh) about Y. Kolas’s poem “New Earth”, which evaluate the main content and pathos of this classical work. The analyzed statements have a polemical nature and are connected with the understanding of the nation-building potential of Belarusians, which is embodied in the poem by Y. Kolas. It is proven that Belarusian researchers created relevant scientific interpretations of the content of “New Earth”: they fruitfully used semiotic methodology (identifying the specificity of the Kolossian discourse) and the terminology of receptive aesthetics (taking into account the horizon of the reader’s expectations as a psychological setting formed by the socio-cultural environment).

Паэма “Новая зямля” Якуба Коласа – адзін з тых твораў, чый класічны статус даўно і надзейна замацаваны акадэмічнай навукай. Разам з тым неадменнай застаецца патрэба па-новаму перачытваць паэму, асабліва ў часы значных грамадскіх зрухаў. Якраз у такі перыяд, у гады новага размежавання паміж геаграфічна блізкімі краінамі пасля распаду СССР, разам з самасцвярджаннем суайчыннікаў у межах Рэспублікі Беларусь адбыўся ўсплёск вострай цікавасці да вялікага твора Якуба Коласа з боку і беларусістаў, і славістаў-суседзяў. Найперш у полі зроку апынулася тое эпічнае ды лірычнае з’яўленне самавітых беларусаў перад цэлым светам, якое спраўдзілася ў “Новай зямлі”.

Сярод самых розных публікацый, прысвечаных актуальным трактоўкам класічнага твора, вылучаецца выдатнае манаграфічнае даследаванне Ігара Жука, доктара філалагічных навук, прафесара Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. У кнізе пад назвай “Прыхінуцца да крыніцы” (прысвечана Купалу і Коласу, выйшла ў 2017 г. – на жаль, пасля заўчаснай і раптоўнай смерці І. Жука) змешчаны тры вялікія падраздзелы з “перачытаннем” “Новай зямлі” [1].

Ігар Жук уступіў у дыскусію-спрэчку з польскім даследчыкам Рышардам Радзікам (працуе ў Любліне); гэты вучоны таксама прысвяціў шэраг публікацый анталагічным праблемам у культурным полі Беларусі. Вылучым, напрыклад, зборнік манаграфічных артыкулаў “Беларусы (Погляд з Польшчы)” 2002 г. [2], артыкул “Бе-

ларускі нацыятворчы працэс у параўнанні з украінскім, чэшскім і славацкім”, 2010 г. [3]. Яны выразна сведчаць пра вельмі скептычнае стаўленне Р. Радзіка да нацыятворчага патэнцыялу беларусаў.

Беларускі літаратуразнаўца аспрэчвае асноўныя тэзісы і высновы Р. Радзіка з публікацыі «“Новая зямля”: Вобраз грамадства ў паэме Якуба Коласа» [4]. Тэкст польскага сацыёлага, даследчыка гісторыі фарміравання нацый у Сярэдняй Еўропе, з’явіўся ў перакладзе на беларускую мову ў 2007 г. і адразу выклікаў крытычную рэакцыю ў беларускіх навукоўцаў. Сацыялагічным спрашчэннем, прафанным падыходам да разумення паэмы Я. Коласа тут выглядала найперш атаясамліванне знешняй фактуры ў мастацкім тэксце з яе вобразным сэнсам, г. зн. ігнараванне розніцы паміж знакам і яго значэннем. З-за такой звужанасці разумення “Новай зямлі” польскі даследчык прыйшоў да наступных прафанных сцверджанняў: «Ніякай ідэалогіі, апроч ідэалогіі “кавалка хлеба”, у беларускай паэме няма» [4, с. 293]; «За “беларускімі” азначэннямі хаваецца, хутчэй, этнаграфічны змест, а не надлакальная – “вышэйшая” – нацыянальная – культура» [4, с. 293]; погляд беларускай інтэлігенцыі, эліты не выяўлены, бо беларусы “замкнулі сваю ідэнтычнасць у межах вясковасці” [4, с. 295]. Урэшце Р. Радзік вызначае “Новую зямлю” творами “не анты-, а паза-, без-нацыянальным. Гэта, хутчэй, вялікая народная – а не нацыянальная – паэма” [4, с. 296].

Прафесар І. Жук супрацьпаставіў развагам польскага калегі максімальна карэктны тон прэрэчанняў, заснаваных на семіятычным прачытанні мастацкага тэксту. І. Жук выявіў прынцыпова новы погляд на “Новую зямлю”: ён прапанаваў чытаць яе не толькі як тэкст, але перадусім як дыскурс. Калі шараговы чытач (умоўна кажучы, прафанная свядомасць) можа абмежавацца ўспрыманням толькі знешняга, фактаграфічнага тэкставага ўзроўню, то *элітнае* чытанне (выраз І. Жука) не бывае настолькі найўным. Больш чуйны і вопытны ў кніжным свеце чалавек (і, вядома, найперш прафесійны філолаг) адкрывае ў “Новай зямлі” яе анталагічную глыбіню. Ён імкнецца спасцігнуць, як энергія літаратурнага генія разгарнула створаныя ім малюнкi адначасова ў нацыянальны свет і ва ўніверсум; бярэ пад увагу, якія звышзадачы айчынай культуры Коласа натхнялі і вялі; у якіх умовах (і маштабных, і лакальных, цалкам асабістых) паэма пісалася, якімі ацэнкамі-меркамі ёй ад пачатку наканавана было быць мернай і перад якой будучыняй стаяць. Разважаючы пра паэтыку, пра “разыгрыванне структур балады (літаратурнай і народнай)” на тых пачатковых старонках, што пісаліся паэта-вязнем [1, с. 138], І. Жук (з адсылкамі да А. Адамовіча) адзначае, што і традыцыя беларускага казкавага эпаса адмыслова была працягнута Коласам, і таго эпаса, які рэалізуецца праз метафару сям’і як нацыі [1, с. 139], і што паэма натуральна злілася з раманным пачаткам, за якім у адначасе “паўставала далячынь новай літаратурнай парадигмы” [1, с. 140–141]. З мноствам дэталей і яркавых падрабязнасцей у цытатах І. Жук давёў: у “Новай зямлі” так “скрозь па тэксце: эпас, падтрыманы метафарай, метафара, прапісаная паверх эпічнай канвы, складаюць **шматслойны паэтычны дыскурс**” (вылучана намі. – Л. С.) [1, с. 139].

З гэтага лагічна вынікае важная думка: з цягам часу ў нацыянальным эпасе ўсё больш відавочным робіцца яго духоўны, анталагічны змест, а этнаграфічна-побытавае адступае на законны другі план. І. Жук піша: «Прыкладам, не ўспрымаем жа мы як нешта першаступеннай важнасці побытавыя акалічнасці з жыцця старажытнага Усходу праз “Шах-Намэ” ці “Рамаяну”, горцаў – праз “Віцязя ў тыгравай шкуры”, карэла-фінаў – праз “Калевалу”. Не побытавы, а зусім іншы змест прабіваецца праз часавыя далячыні да сучаснікаў са “Слова пра паход Ігаравы” ці “Песні пра зубра” М. Гусоўскага» [1, с. 164]. А што датычыцца звужанасці жыццёвых гарызонтаў сялянiна – то хiба не выводзіць чытача на шырокі інтэлектуальны, агульна-

цыянальны прастор яшчэ адзiн важны герой “Новай зямлі”: яе аўтабіяграфічны лірычны герой, вобразнае ўвасабленне Коласа – мысляра-інтэлігента!

Асобную ўвагу прафесар І. Жук аддаў матыўнаму патэнцыялу Коласавай паэмы (найперш – матыву шляху). Даследчык напісаў пра такі феномен, як «“дарастанне” грамадскай свядомасці да... чарговага расчытвання эстэтычных кодаў, якія ў творы драмалі да пары да часу, а зараз пачалі адкрывацца сэнсамі невыпадковых прароцтваў» [1, с. 145]. Ён паслядоўна прааналізаваў тэкст “Новай зямлі” ў семіятычным плане і падкрэсліў, што адбіткі эмпірычнага людскога быцця з цягам часу страчваюць “акурат сваю *матэрыяльную семантыку*” і цалкам ператвараюцца ў “рэдукаваную рэчаіснасную містыфікацыю” [1, с. 145]. Мы ж маем справу з мастацтвам, якое мысліць вобразамі, і тут знак ніколі не вычэрпвае ўвесь патэнцыял “згорнутых” значэнняў. Натуральна, напрыклад, што сэнс слаўтай фразы Я. Коласа, прамоўленай персанажам у адным з ключавых эпізодаў – *зямля – аснова ўсёй айчыне* – метафарычны; ён не абмяжоўваецца выключна сельскагаспадарчым значэннем.

З большай адкрытасцю, чым І. Жук, ды з адценнем іроніі палемізавала з Р. Радзікам таксама Лія Кісялёва (артыкул «Інтэрпрэтацыя паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа: нацыянальны фактар» 2012 г. [5]). Яна актуалізавала тэрмін рэцэптыўнай эстэтыкі “гарызонт чакання”, каб патлумачыць рэакцыю збоку (у прыватнасці, Р. Радзіка) на “Новую зямлю”. Густы чытача, які вырас у іншай культуры і засвоіў іншыя метанаратывы, фарміруюць яго ўяўленні пра змест выбранага для прачытання мастацкага твора не толькі па загалоўку, жанравай маркіроўцы, статусе аўтара, іншым, але яшчэ і па суме ведаў ды памяці пра культуру ўласную (такую памяць Л. Кісялёва назвала аказіянальным тэрмінам *інтэртэкстуальная кампетэнцыя*). Спачатку даследчыца прывяла вельмі яркавы прыклад з *гарызонту чаканняў* Івана Замоціна, слаўтага філолага з Расіі, які з 1922 г. працаваў у Мінску і развіваў філалогію ў Беларускай дзяржаўнай універсітэце, найперш – беларускае літаратурнаўства (для чаго вывучыў беларускую мову). Л. Кісялёва працытавала наступныя словы І. Замоціна пра яго знаёмства з паэмай “Новая зямля” [5, с. 127–128]: “Калі я пачынаў яе праглядаць, я чакаў знайсці ў ёй паэтычнае апавяданне з беларускага быту, скампанаванае па манеру літаратурнага народніцтва, прадстаўленага ў расійскай літаратуры... Кальцовым, Нікіціным і іншымі паэтамі” [6, с. 171]; “Выбіраючы

тэму з народнага быту, [Якуб Колас] рызыкаваў упасці ў тон сентыментальнага народніцтва або нават у меладраматызм і хадульнасць, чаго ў некаторых выпадках не мог ухіліцца нават і такі дэмакратызатар мастацкага слова, як Някрасаў” [6, с. 159]. Але такога не здарылася, бо ідэяй Якуба Коласа быў *прасторны шлях* да беларускага росквіту.

Лія Кісялёва падкрэсліла, што чытачы паэмы з Польшчы таксама мелі і маюць баналізаваныя ўяўленні пра кшталт хрэстаматыйнай беларускай літаратуры першай трэці XX ст.; пра тое, чаго можна ад яе чакаць. Напрыклад, перакладчык “Новай зямлі” на польскую мову Чэслаў Сэнюх, аўтар артыкула “Беларусь двух Міцкевічаў” 1998 г. [7], таксама “быў збянтэжаны тым, як у паэме прэзентуюцца паны, якімі мала сімпатычнымі яны паўстаюць” [5, с. 128–129]. У польскай жа літаратуры паны, шляхта малююцца зусім па-іншаму. Л. Кісялёва сфармулявала адрознасць наступным чынам: «Польскі чытач з самага ранняга дзяцінства прызвычайваецца да інтэртэкстуальнай прасторы, у якой шляхціц паўстае высакародным, мужным, вартым захаплення і пераймання. <...> А для нас, беларускіх чытачоў, мастацкі свет, заселены чароўна прыўкраснымі сялянамі і пачварна агіднымі панамі і падпанкамі, – гэта нешта само сабою зразумелае, мы чыталі пра гэта тысячу разоў (такая ўжо ў нас інтэртэкстуальная кампетэнцыя). І ў “Новай зямлі” для нас гэта звыклы і ў прыныце малаважны і малазаўважны антураж, у якім распавядаецца гісторыя пра жыццё і смерць, пра сэнс і марнасць, пра моц і крохасць і пра ўсё астатняе, пра што звычайна пішацца ў добрых кніжках», – слухна падкрэсліла Л. Кісялёва [5, с. 129].

У такім кантэксце робіцца больш зразумелым з псіхалагічнага пункту гледжання непрыманне Р. Радзіка беларускага нацыятворчага пафасу, якім прасякнута паэма “Новая зямля”. Польскі сацыёлаг не гатовы прыняць безумоўны апафеоз *высакароднасці* чалавека без радаводнага герба, захаванага ў пісьмовых дакументах, прыкладам, з часоў Полацкага княства. Таму ён не бярэ пад увагу тое, што зусім відавочна філолагу-беларусу і што сфармулявалі, скажам, Анжэла Мельнікава [8, с. 99], Пятро Васючэнка [9, с. 32]. “Зямля – цэнтр беларускага вобраза свету, што адлюстравана нашай літаратурай”, – пісала А. Мельнікава. Як трапна выказаўся П. Васючэнка, “сялянін за плугам – яе Сізіф, які марна рухае камень экзістэн-

цы”. Усведамленне сялянства як асновы нацыі характэрна для ўкраінскай літаратуры (творы А. Даўжэнкі, Т. Осьмачкі, М. Стэльмаха, А. Ганчара, У. Самчука, Ю. Косача), латышскай (творы братоў Каўдзітэ, А. Екабса, Р. Блаўманіса, А. Упіга, Х. Гулбіса, І. Индрене), літоўскай (творы К. Данелайціса, Ю. Жэмайтэ, П. Цвіркі А. Венуоліса, Ю. Балтушыса, В. Бубніса, Р. Шавяліса, Ё. Мікелінскаса), нарвежскай (творы Б. Б’ёрнсана, К. Гамсуна, Т. Весаса)... [8, с. 100]. І гэты шэраг услед за даследчыцай мы можам годна доўжыць, справядліва займаючы *свой пачэсны пасад між народамі* з неўміручай паэмай “Новая зямля” Якуба Коласа.

Спіс літаратуры

1. **Жук, І.** Два падарожжы ў “чужую зямлю”: аб адным механізме этнічнай самаідэнтыфікацыі ў паэме “Новая зямля” / І. Жук // Прыхінуцца да крыніцы / І. В. Жук. – Гродна : Гродзенскі дзярж. ун-т, 2017. – С. 160–176; гл. таксама: **Жук, І. В.** Два падарожжы ў чужую зямлю: аб адным механізме этнічнай самаідэнтыфікацыі ў паэме Якуба Коласа “Новая зямля” / І. В. Жук // *Studia Bialorutenistyczne*. Vol. 4. – Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. – С. 207–216; **Жук, І.** Прыхінуцца да крыніцы / І. Жук. – Гродна : ГрДУ, 2017. – 235 с.
2. **Радзік, Р.** Беларусы (Пагляд з Польшчы) / Р. Радзік ; пер. Я. Іваноў. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2002. – 132 с.
3. **Радзік, Р.** Беларускі нацыятворчы працэс у параўнанні з украінскім, чэшскім і славацкім / Р. Радзік // Літаратуразнаўства. Этналогія : матэр. IV Міжнар. кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў кантэксце культур еўрапейскіх краін”, Мінск, 6–9 чэрвеня 2005 г. / пад рэд. І. Багдановіч, Т. Валодзінай. – Мінск : Лімарыус, 2010. – С. 264–274. – (Беларусіка = Albaruthenica; Кн. 29).
4. **Радзік, Р.** “Новая зямля” : Вобраз грамадства ў паэме Якуба Коласа / Р. Радзік // Беларусь і беларусы ў прасторы і часе : зборнік да 75-годдзя прафесара Адама Мальдзіса / пад рэд. С. Запрудскага [і інш.]. – Мінск : Лімарыус, 2007. – С. 291–296.
5. **Кісялёва, Л. Г.** Інтэрпрэтацыя паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа: нацыянальны фактар / Л. Г. Кісялёва // Беларусь на скрыжаванні стагоддзяў: ад класікі да сучаснасці : (да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа) : матэр. міжнар. навук. канф., г. Мінск, 1–2 лістапада 2012 г. / [рэдкал.: В. Д. Старычонок (адказны рэдактар) і інш.]. – Мінск, 2012. – С. 127–130.
6. **Замоцін, І.** Творы : літ.-крытыч. арт. / І. Замоцін ; склад. Я. М. Гаварушка ; навук. рэд. У. М. Конан. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 333 с.
7. **Сэнюх, Ч.** Беларусь двух Міцкевічаў / Ч. Сэнюх // Адам Міцкевіч і нацыянальны культуры : матэр. Міжнар. навук. канф. (Мінск, 7–11 верасня 1998 г.). – Мінск, 1998. – С. 335–340.
8. **Мельнікава, А. М.** Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX ст. / А. М. Мельнікава ; Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь ; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 214 с.
9. **Васючэнка, П.** Размыканне колаў / П. Васючэнка // Крыніца. – 1996. – № 10. – С. 32.

Ігар ШАЛАДОНАЎ
кандыдат філалагічных навук

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ САМАІДЭНТЫФІКАЦЫЯ БЕЛАРУСА Ў АПОВЕСЦІ “ДРЫГВА” ЯКУБА КОЛАСА

УДК 821.161.3Колас.09

У артыкуле на аналізе вобразнай сістэмы герояў аповесці “Дрыгва” (1932) Я. Коласа раскрываецца спецыфіка выбару аўтарам галоўным героем твора знакамітага палешука, партызанскага камандзіра часоў грамадзянскай вайны – дзеда Талаша. Такі выбар пісьменніка, на нашу думку, абумоўлены жаданнем празаіка засяродзіцца на сутнасці нацыянальнага характару беларуса ў адстойванні суверэнных праў народа ў складанай грамадска-палітычнай атмасферы паслярэвалюцыйнай рэчаіснасці.

Ключавыя словы: *аповесць, партызан, самаідэнтыфікацыя, грамадзянская вайна, вобразная сістэма, суверэннасць.*

This article based on the analysis of characters system in the tale “Marsh” (1932) by Y. Kolas, revealed the specifics of the author’s selection like a main character the famous commander of Partisans during the Civil War, named Talash Grandfather. Writer’s choice, in our opinion, is primarily justified by the desire to focus on the essence of national character in defending the sovereign rights of the people in a difficult socio-political atmosphere of post-revolutionary reality.

Творчасць мастака слова не бывае ізаляванай ад павеваў часу, духу эпохі. Пісьменнікі нярэдка імкнуцца зафіксаваць гістарычныя падзеі неардынарнага, рэвалюцыйна-крызіснага перыяду развіцця нацыі. Мы паспрабуем з такога пункту погляду прааналізаваць аповесць “Дрыгва” Якуба Коласа.

Адзін з супрацоўнікаў этнаграфічнай экспедыцыі трох Акадэміяў навук (усесаюзнай, украінскай і беларускай), якая займалася вывучэннем паўднёвых раёнаў Палесся, раскажаў Я. Коласу пра цікавага палешука, чья біяграфія авяяна гераічным пафасам змагання ў гады грамадзянскай вайны, – Васіля Ісакавіча Талаша (1844–1946), ураджэнца вёскі Навасёлкі Петрыкаўскага раёна. У 1919 г. ён стварыў з мясцовых сялян партызанскі атрад і дапамагаў Чырвонай арміі змагацца з польскімі войскамі, што акупавалі Палескі край. За гераічную дзейнасць Талаш быў нават узнагароджаны ордэнам Чырвонага Сцяга.

Якуб Колас добра ведаў палешукоў, бо доўгі час працаваў настаўнікам на Піншчыне, таму палескі каларыт так натуральна лёг у аснову яго знакамітай трылогіі “На ростанях” (першыя часткі так і называюцца “У палескай глушы” і “У глыбі Палесся”, 1920-я гг.). Празаік выдатна абмаляваў характары сялян, іх светапогляд і эвалюцыю сацыяльнай свядомасці.

Цікавасці да тэмы спрыяла драматычная сацыяльна-палітычная атмасфера. Канец 1920 – пачатак 1930-х гг. пазначаны перыядам вострай палітычнай барацьбы ў партыйнай эліце краіны, крызіснымі эканамічнымі працэсамі і неспрыяльнымі ўмовамі знешнепалітычнага плана. Згортваўся працэс развіцця нацыянальнай палітыкі і культуры саюзных рэспублік, пачыналася надуманая барацьба з “нацдэмамі”, набіраў размах план першых пяцігодак з працэсамі індустрыялізацыі і калектывізацыі, што магло

быць апраўдана з рацыянальнага пункту погляду, але ў працэсе рэалізацыі несла шмат негатыўных і трагічных наступстваў для народа.

Калі раней у палескай дылогіі ў ідэяна-эстэтычным плане выяўлення народных дум і спадзяванняў у цэнтр нацыянальнай самаідэнтыфікацыі Я. Колас ставіў вобраз інтэлігента, то ў аповесці “Дрыгва” гэтая роля была адведзена селяніну, бліжэйшаму для ідэалогіі сацыяльна актыўнаму класавому прадстаўніку. Вобраз партызана мае палітызаваны характар супраціўлення. Менавіта такі герой быў запатрабаваны з гледзішча сацыяльна-гістарычнай перспектывы і ідэалагічнай зададзенасці для выяўлення духу часу.

Але чаму Коласа зацікавіў менавіта паляшук? У тым самым 1932 г. этнограф Адам Багдановіч, бацька знакамітага паэта, толькі што выпушчаны з засценкаў ДПУ па хадайніцтве Кацярыны Пешкавай, жонкі Максіма Горкага, пачаў пісаць кнігу “Мае ўспаміны”. Там ёсць цікавыя разважанні: “Судя по сообщениям моего отца и из других источников, полешуки более смелы, упорны в раз принятых намерениях, более привычны действовать сообща, дружно, настойчиво и более проникнуты чувством независимости и личного достоинства. Эти племенные особенности резко выделяли и моего отца из общей массы пришибленных и безгласных холопцев, словно он был выходцем из другого народа.

– Ого-го, говорил он... Наш народ саўсім другі народ. Другія людзі. Народ – заўзяты, заядлы, бунтары... Як за што ўзяліся – свайго дабіваюцца, на сваём хочучь паставіць. Як што ні пад нораў, ці проці закону – сійчас гэта зашумяць, паднімуць гоман, крык, ругатню – хоць святых вынасі...” [1, с. 26]. І далей: “Так вот какие стойкие были мои земляки и сородичи из Полесья: даже после порки – не подписывали

приговору. Это, конечно, было гражданское мужество (в начальной стадии) и потому-то с гордостью и чувством отец повествовал об этом героизме” [1, с. 27].

Вось як у экспазіцыі твора раскрывае вобраз галоўнага героя сам Я. Колас: “Нават калі скінуць гадоў пятнаццаць з плячэй дзеда Талаша, то і тады ён быў ужо не малады: было яму тады гадоў семдзесят з хвосцікам. А між тым якраз у той час праславіўся дзед Талаш як ваяка, ды які яшчэ ваяка: чырвоны партызан, і не радавы, не просты партызан!” [2, с. 211]. У кароткай характарыстыцы-апісанні вобраза дзеда Талаша Я. Колас акцэнтавана два разы паўтарае слова *партызан* (ад італ. *partigiano*), што азначае чалавека, які вядзе ўзброеную барацьбу на тэрыторыі, акупаванай праціўнікам. Партызан выступае абаронцам роднай зямлі. І гэта выдатна падсвечвае пісьменнік ужо ў пачатку твора: “Дзед Талаш любіць лес, балоты і сваю родную Прыпяць, дзе ён так спрытна ездзіў на чоўне ды лавіў рыбу. І стралок з яго быў някепскі: які ж ён быў бы паляшук, каб не ўмеў добра страляць? На тое ж яно і Палессе – без стрэльбы там абысціся трудна” [2, с. 312].

Партызаны – агульная назва ўдзельнікаў недзяржаўных узброеных атрадаў, яны не з’яўляюцца рэгулярнай арміяй і не прызнаюцца класічным еўрапейскім ваенным правам, маюць неафіцыйны, неформальны характар. Іх змаганне носіць палітычнае адценне, што ператварае партызанскі рух у праяву народнай вайны супраць вайсковых падраздзяленняў і адміністрацыі, якіх насельніцтва лічыць чужымі і акупацыйнымі. Інтэнсіўны палітычны аспект адрознівае партызана ад бандыта, чый асноўны матыў – асабістае ўзбагачэнне. Партызан жа выступае самаахвярным абаронцам родных, супляменнікаў, адстойваючы пераважна традыцыйны ўклад жыцця народа, яго вераванняў і нораваў. У нейкім сэнсе партызан бярэ на сябе абавязкі суверэна, дзяржаўнай улады, што часова страціла прававы кантроль над тэрыторыяй. Гэта дае яго барацьбе важную стратэгічную мэту ў адстойванні традыцыйных нацыянальных інтарэсаў, асабліва ў складаных перыяды гісторыі. Падчас грамадзянскай вайны партызан становіцца адной з цэнтральных фігур змагання аўтахонных сіл за прававую, статусную форму для сваёй нацыі, замацавання за тэрыторыяй суверэннай міжнароднай значнасці.

Вось як дасціпна падае нам Я. Колас сацыяльную самаацэнку дзеда Талаша ўжо ў першай яго гутарцы з прадстаўніком новай улады паручнікам панам Крулеўскім:

“Пан Крулеўскі не мог захаваць свайго добрага гумору і жартам запытаў дзеда Талаша:

– Чый ты цяпер падданы?

– А нічый! – адказаў дзед Талаш.

– Ну, то праз тры гадзіны ты будзеш польскім падданым.

– Польскім?! – здзівіўся дзед, нібыта нічога не разумеючы” [2, с. 216].

Здзіўленне дзеда Талаша зусім заканамернае і апраўданае, бо ў яго ніхто пакуль не спытаўся, ці ён хоча стаць польскім падданым, яму гвалтоўна навязваюць такі статус. Таму ён пакуль ціха прамаўчаў, асцярожна даючы зразумець, што мае права паглядзець на тое, як будуць развівацца падзеі, ці зможа новая ўлада заслужыць яго асабісты і народны давер у кіраванні гэтай тэрыторыяй. Але, як паказалі неўзабаве падзеі, народная пагалоска хутка прыйшла да высновы. “Нічога добрага спадзявацца ад іх нельга. Нягодныя, намаўзлівыя, з людзьмі абыходзяцца не палюдску” [2, с. 222].

Здзекліва, не па-людску яны абышліся і з самім дзедам, калі абрабавалі яго гаспадарку і зганьбілі чалавечую годнасць, ледзь не забілі. Шлях для Талаша ў партызаны быў натуральным правам кожнага чалавека, які лічыў першым абавязкам абараняць свой гонар і свабоду, а таксама маёмасць, нажытую справядлівым і законным шляхам.

Сімвалічны эпізод, калі дзед Талаш пасля сутычкі з польскімі жаўнерамі за стажок сена, апынуўшыся ў лесе, вырашае пайсці на сустрэчу з чырвонаармейцамі і ў гушчары каля балота назірае наступную прыродную карціну: “Але глухі шолах у лесе прымусіў дзеда прыслухацца і разгледзецца. І бачыць дзед Талаш – вялізны дзікі кабан павольна выходзіць з ляснога гушчару і брыдзе па чэрава ў снезе, не зважаючы на дзеда. Кабан падыходзіць да прыгожага, як бы вытачанага рукою здольнага майстра, стажка-мурашніка, акуратна і роўна прысыпанага снегам, і запыняецца. А потым пачынае разрываць яго сваім страшным ікластым лычом. Кожны рух магутнага лыча высока ўскідае ўгору камякі снегу разам з смеццем, нанесеным мурашкамі за цэлыя гады ўпартай працы” [2, с. 256]. Дзед Талаш з цікавасцю заўважае: “У меру таго як вепр глыбей зарываўся ў зямлю, набліжаўся да яго асцярожна, як злодзей, воўк. І раптам, падкраўшыся зусім блізка, маланкаю кідаецца на вепра і хватае яго зубамі за чэрава знізу і з такою ж быстрынёю адскоквае ад яго. Вепр дзіка рохкнуў, выскачыў з рова і ўпаў на снег з разарваным жыватом і з выпайшымі вантробамі, б’ючыся ў страшнай перадсмяротнай агоніі. А воўк стаіць зводдаль і прагавітымі вачыма смакуе ўжо сваю багатую спажыву.

Такой раптоўнай і неспадзяванай развязкі ніяк не чакаў дзед Талаш, і яго чалавечы пачу-

так быў глыбока ўзрушан гэтым драпежніцкім воўчым учынкам. Прылажыўся дзед Талаш, і гулкі стрэл здрыгануў лясную глухмень, і трыумфуючы воўк таксама падскочыў угору і асунуўся, як мяшок, уткнуўся носам у акрываўлены снег” [2, с. 256].

Сімвалічна-вобразна прачытваючы гэты эпізод, мы мяркуем, што ў вобразе *вепра* выступае былая Расійская імперыя, якая вечна падточвала мурашнік народнага жыцця беларусаў, а ў вобразе *ваўка* – драпежная буржуазная Польшча, што прагне завалодаць былымі землямі Рэчы Паспалітай і аднавіць там сваё панаванне. Менавіта *ваўком* называе мужа Васіля Бусыгу, які падаўся службыць войтам пры польскай уладзе, Аўгіння, адна з галоўных гераінь аповесці.

Разам з тым эпізод адыгрывае важную ролю і ў раскрыцці асноўнай ідэі твора, прыхаванай ужо ў назве “Дрыгва”. Сацыяльна-палітычнае становішча грамадства ва ўмовах катастрафічнай рэвалюцыйнай рэчаіснасці, драматычныя падзеі грамадзянскай вайны вымагалі вялікай ахвярнасці народных сіл, вымушалі выкарыстоўваць жорсткія метады, стваралі хаатычную прастору вялікай людской турбулентнасці. Вось чаму ў творы шмат эпізодаў, звязаных з праявамі пераапраанання, мікшыравання сапраўднага аблічча. Жыццё правакавала ў гэты час шырокі дыяпазон чалавечага недаверу і варожасці паміж людзьмі, абвастрала самыя нізкія памкненні, спараджала атмасферу вайны ўсіх з усімі, дзе кожны крок трэба было добра ўзважваць, каб не аступіцца, як пры руху на балоце, *па дрыгве*.

Не выпадкова разгляданы намі сімвалічны эпізод Я. Колас заканчвае зусім апраўданымі паводзінамі галоўнага героя твора: “*І раптам дзед сам азірнуўся, як бы яго нешта ўкалола: гэта злучэнне падзей толькі што адбытай у глухім лесе драмы, дзе ён і сам прыняў удзел як караючая рука справядлівага прысуду, у момант выклікала ў ім думку, ці не глядзяць і за ім чые-небудзь ліхія вочы*” [2, с. 257].

Думка героя *мільганула* не дарэмна, яна прама суадносіць вызначальную ідэю аўтара з той часовай прасторай, у якой пісаўся твор. Афіцыйна было заяўлена, што па меры набліжэння пабудовы сацыялізму класавая барацьба будзе толькі ўзрастаць. Такая ідэалагічна-палітычная ўстаноўка і правакавала прадаўжэнне грамадзянскай вайны, але ў яшчэ больш антычалавечых умовах, калі змаганне з таталітарнай сістэмай было амаль роўнае самазабойству.

Цікава і вельмі своеасабліва падаецца аўтарам у аповесці вобраз беларускага дэмакрата Галініча, які дае на банкцеце ў заможнага польскага пана Длугошыца “*абяцанне падтрымаць палякаў у змаганні з бальшавікамі вост-*

рай зброяй слова, паколькі іншай зброі не маюць: фарміраванне спецыяльнага беларускага войска знаходзілася яшчэ ў стадыі свайго зачатку” [2, с. 319]. Пры яго абмалёўцы Я. Колас стварае зямальны і неардынарны тып беларуса-дэмакрата, фактычна “нацдэма”, што было небяспечна ў тыя гады для самога пісьменніка. “*Ён слухаў гутарку паноў і ў той жа час трымаў на рэчы свой погляд, хоць і не выказваў яго. І сваім абліччам, і ўсёю сваёю постацюю, і манерамі трымацца, і нават складам сваіх мыслей чалавек гэты вылучаўся з панскай грамады... Невялікія ўдумлівыя шэрыя вочы яго пазіралі кудысь унутр. Яго мыслі, хоць марудна і павольна, вялі нейкую сваю работу. Але не ўсё з таго, што ён думаў, выкладаў ён перад сваімі слухачамі. Чалавек гэты вёў нейкую прыхаваную палітыку*” [2, с. 318]. Чым жа Галініч таксама не партызан?..

Паслярэвалюцыйная рэчаіснасць з найбольшай паўнатай прадеманстравала заповітную мару кожнага народа максімальна выявіць свой суверэнны статус, з імпэтам і апантанасцю напоўніцу выкарыстаць момант самасцвярджэння, не толькі рацыянальна, але і шмат у чым ірацыянальна пакладаючыся на энергетыку сваёй зямлі.

Можа, таму Я. Колас у творы падсвечвае тую якасць дзеда Талаша, што ён заўсёды старанна *прислухоўваецца да шуму ветру, шораху лесу, плыні ракі, паху зямлі*. Цікаўная засяроджанасць на разуменні прыродных стыхій дазваляе нашаму герою быць блізім да пачуццяў і перажыванняў родных яму па духу і думках людзей, якія бачаць у ім сапраўднага абаронцу іх інтарэсаў і аднагалосна выбіраюць сваім партызанскім камандзірам.

Вобраз *партызана-беларуса*, што актыўна фарміраваўся ў беларускай літаратуры ў 20–30-я гг. XX ст., не мог не адыграць выключнай ролі ў ваенныя 1940-я. Менавіта ў *партызаншчыне* найбольш поўна выявіўся свабодалюбівы дух нашага народа і паступова выкрышталізоўваліся вызначальныя фактары для стварэння ўмоў выпявання ў будучыні сапраўднай суверэннай і незалежнай Беларусі. І герой аповесці “Дрыгва” Якуба Коласа, як і гістарычная асоба дзед Талаша, стаіць у адным шэрагу з плеядай партызанскіх камандзіраў Вялікай Айчыннай вайны ды іншых нацыянальных герояў Беларусі, якія самааддана паслужылі яе незалежнасці.

Спіс літаратуры

1. **Богданович, А.** Я всю жизнь стремился к свету : в 2 кн. / А. Богданович. – Минск : Литература і мастацтва, 2012. – Кн. 1 : Мои воспоминания. – 544 с.
2. **Колас, Я.** Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1975. – Т. 8 : На прасторах жыцця, Дрыгва : аповесці. – 671 с.

Уладзімір СТАСЮК

ВОБРАЗ МУЗЫКАНТА-ВУНДЭРКІНДА Ў ПАЭМЕ “СЫМОН-МУЗЫКА” ЯКУБА КОЛАСА І РАМАНЕ “ПРЭЛЮДЫ” ПЕРА ХУЛЬТБЕРГА

У сусветнай мастацкай літаратуры няшмат знойдзецца твораў, якія раскрываюць гісторыю зараджэння музычнага генія, шлях станаўлення творчай індывідуальнасці, пачынаючы з дзіцячых гадоў. Менавіта прырода таленту і творчасці, лёс высокаадоранай асобы – галоўныя тэмы лірычнай эпопеі “Сымон-музыка” Якуба Коласа. Паводле слоў М. К. Міцкевіча, сына паэта, “Сымон-музыка” быў для яго бацькі “самым дарагім, самым заповітным творам” [1, с. 151].

Незалежна ад суб’ектыўных прэферэнцый аўтара альбо чытача, усе тэксты аднаго і таго ж творцы знаходзяцца ў дыялагічных адносінах паміж сабой, адлюстроўваючы пераймальнасць у фарміраванні індывідуальна-аўтарскага дыскурсу. Узаемадзеяннічаюць яны і з мастацкімі светамі іншых майстроў слова.

Наш артыкул мае на мэце спробу кампаратывнага аналізу двух мастацкіх тэкстаў: рамана “Прэлюды” (1989) сучаснага дацкага пісьменніка, літаратуразнаўцы і псіхааналітыка Пера Хультберга* (1935–2007) і паэмы “Сымон-музыка” (1911–1925) Якуба Коласа. Прадметам разгляду стане вобраз музыканта-вундэркінда, які аб’ядноўвае такія непадобныя адзін да аднаго і розныя ў жанрава-стылёвых адносінах творы.

Раман “Прэлюды”, прысвечаны дзяцінству Фрыдэрыка Шапэна, – постмадэрнісцкая літаратурная біяграфія, дзе рэальныя падзеі спалучаюцца з аўтарскай выдумкай. Таму варта агаварыцца, што нас будзе цікавіць выключна мастацкі вобраз Шапэна, увасоблены ў творы дацкага пісьменніка, незалежна ад таго, у якой ступені ён адпавядае агульнавядомым фактам біяграфіі кампазітара як гістарычнай асобы.

У кнізе адлюстраваны навакольны і ўнутраны свет дзіцяці праз прызму ўспрымання маленькага Фрыдэрыка Шапэна. Галоўны герой паглыблены ў свае думкі і перажыванні, схільны да рэфлексіі і самааналізу, скіраваны на аўтакамунікацыю, размову з самім сабой, як бы існуе ў камунікатывнага прасторы, створанай уласным уяўленнем. Дыялагічны характар самарэфлексіі падкрэслівае вобраз прыдуманнага суразмоўцы-двайніка. Так, амаль з першых старонак кнігі маленькі Фрыдэ-

рык у думках звяртаецца да старэйшага брата, нібыта памерлага ў маленстве за год да яго нараджэння: “Фрыдэрык Франсуа ляжыць у Жэлязавай-Волі, смерць забрала яго ад нас, але ён на-ранейшаму з намі, ён глядзіць на нас з нябёс... таму мне зусім не патрэбны брат” [2, с. 17], “Малю цябе, Фрыдэрык Франсуа, існы ў нябёсах, дапамажы мне...” [2, с. 25], атаясамлівае сябе з дваініком: “Фрыдэрык Франсуа, хто ты і дзе ты, хто я і дзе я, маё імя, тваё імя на магільным камяні...” [2, с. 49]. Як адзначае польская даследчыца І. Цымбрыкевіч, постаць брата Фрыдэрыка Франсуа – “адзін з прыкладаў мастацкай фікцыі, дададзенай аўтарам да свайго твора” [3, с. 170].

Коласаўскі герой, таксама як і маленькі Шапэн, пададзены як інтраверт, “адзінокі ў свеце сваіх фантазій, мрояў, летуценняў” [4, с. 17], здольны разумець “трансцэндэнтную музыку сфер” [4, с. 17]: “Думка дзесь не тут блукала...” [5, с. 17], “У яго быў свет цікавы, / Свае вобразы, жыццё, / І ў душы яго ўсе з’явы / Сваё мелі адбіццё” [5, с. 9]. Унутраны свет Сымона незразумелы і зачынены для непасвячонах: “І чагось смяўся ціха...” [5, с. 8], “Бо ніхто не знаў тых струнаў, / Патайных ніцей душы” [5, с. 10].

Хлопчык таксама мае цягу да аўтакамунікацыі: “Меў яшчэ ён такія звычай – гаманіць з сабой самім” [5, с. 9], нібыта звяртаецца ў думках да свайго дваініка: “Ён і рэха сваё кліча і вядзе размову з ім...” [5, с. 9].

Сымонка пакінуты на самога сябе, адрынуты соцыумам: “Бедны хлопчык быў загнаны, / У бацькоў нялюбы сын” [5, с. 11], “З ім і дзеці не дружылі, / Не прымалі да гульні” [5, с. 11]. Хлопчык найлепш адчувае сябе на ўлонні прыроды, з якой вядзе шчыры і нязмушаны дыялог: “Ён размовы вёў з жытамі / І складаў ён песні дню...” [5, с. 13]. Прырода для Сымона – альтэрнатыва соцыуму, камунікатывная прастора і зона камфорту. Хлопчык знаходзіць душэўную раўнавагу толькі ў адзіноце, падсілкоўваючыся энергіяй ад свайго ўнутранага свету, што ўласціва інтравертам, “міжволі імкнецца пазбягаць кантакту з людскім асяроддзем, якое абцяжарвае яго” [4, с. 19]: “І ў самоце-адзіноце / Песні, байкі ён тварыў” [5, с. 9].

Фрыдэрык і Сымон маюць шэраг агульных рыс характару: сузіральнасць, летуценнасць, звышадчувальнасць: “Кінь ты, хлопча, мары

* Жыццё і творчасць Пера Хультберга асветлены ў “Родным слове” (2016, № 8).

сніць!» [5, с. 15] – кажа Сымону прагматычны дзед Курыла: «не радзіцца б лепш дзіцяці / З такой чуткаю душой...» [5, с. 19] – гаворыць аўтар-апавядальнік пра галоўнага героя паэмы. У «Прэлюдыях» бацькі Фрыдэрыка даюць кожнаму дзіцяці яскравую характарыстыку двума трыма штрыхамі, знаходзячы трапныя эпітэты-азначэнні для хлопчыка і яго сяцёр. «Людвіка заўсёды чымсьці незадаволеная, свавольная, сумная і палахлівая, Ізабэлка гаваркая, нястрыманая і непаслухмяная, Эмілка злапамятлівая і нервовая, я – летуценнік, гультай, легкадумны і часам зусім непрадказальны, я звышадчувальны, як жа ты будзеш жыць з тваёй звышадчувальнасцю, гэта сапраўдны жах» [2, с. 196], – цытуе маленькі Шапэн выказванні бацькоў.

Тэксты абедзвюх кніг утрымліваюць шмат тэм, вобразаў і матываў, звязаных з рэлігійнымі ідэямі, біблейскіх алюзіяў. Чырвонай ніткай праходзіць тэма віны грэшнага чалавека перад Богам і бліжнім. Так, галоўны герой коласаўскай паэмы «ўвасабляе... прынцып Хрыста» [4, с. 18]: «Нёс віну за ўсё на свеце / Вінаваты без віны» [5, с. 11]. Неразуменне, абразы і здзекі з боку навакольных выклікаюць у хлопчыка абвостранае пачуццё ўласнай віны, якому ён дарэмна сіліцца знайсці рацыянальнае вытлумачэнне: «Адбязжыць, бядак, у страсе, / Разважаць пачне тады: / Можжа ён у гэтым часе / Натварыў якой бяды? / Мо зняважыў ён старога, / Мо на ўсіх пайшоў адзін? / І не ведае нічога, – / Ні праступку, ні прычын» [5, с. 9]. «Сымонку наканавана «несці віну без віны». А гэта ўжо прыкмета прарока, нацыянальнага Месіі, генія, здольнага раскінуць новыя духоўныя гарызонты народу і чалавецтву» [6, с. 155], – адзначае У. Конан.

Хрысціянскае вучэнне аб першародным і наступным граху, усеагульнай сапсаванасці людскага роду П. Хультберг мадулое ў псіхалагічную плоскасць, пачуццё віны выступае як апрыёрны экзистэнцыял, анталагічная характарыстыка чалавека. Прыкладам, калі маленькі Фрыдэрык разважае пра памерлага брата-двайніка, яму здаецца, нібыта ён сам парушыў амаль кожную з дзесяці заповедзей і таму нясе віну і адказнасць за тое, што сталася з братам. Пачуццё віны ўзмацняюць такія псіхалагічныя асаблівасці герояў, як празмерная ўражлівасць і схільнасць да самарэфлексіі.

У супрацьлегласць суцэльнай мастацкай тканіне коласаўскага твора раман «Прэлюдыі» складзены з мноства маленькіх фрагментаў. З пункту гледжання наратыўнай тыпалогіі цэнтрам арыентацыі рэцыпіента ў коласаўскай паэме з’яўляецца аўтар (т. зв. аўтарыяльны тып наратыву). Апавядальнік каментуе падзеі, рэзюмуе, робіць высновы, выказвае меркаванні азначнага ці абгульненага характару: «Лепш бы там не жыць на

свеце / Дзеткам з чуткаю душой!» [5, с. 19], «Так і жыў ён, гадаваўся, / Бы пры сцежцы той гарох» [5, с. 12], уступае ў камунікацыю з чытачом: «Ну, скажыце, што благога / У тых забаўках яго?» [5, с. 8], маркіруе лёсавызначальныя падзеі ў жыцці пратаганіста: «Раз Сымонку давялося / Чуць, як граюць дудары, / І яму тады здалося, / Што да гэтае пары / Ён дзіцятка быў дурное, / Што не жыў ён, а блукаў, / Што цяпер пазнаў ён тое, / Чаго шчыра так шукаў» [5, с. 16].

У постмадэрнісцкім рамане П. Хультберга, наадварот, чытач успрымае фіктыўны свет мастацкага твора праз свядомасць дзейных асоб (т. зв. актарыяльны тып наратыву). Письменнік выкарыстоўвае прыёмы «плыні свядомасці» і ўнутранага маналогу. Аповед вядзецца ад імя галоўнага героя, маленькага Фрыдэрыка. Разам з тым для «Прэлюдыі» характэрна, што «голас дзіцяці – гэта толькі адзін са шматлікіх галасоў, якія належаць маці, бацьку, сёстрам альбо служанцы. Розныя галасы нярэдка сплятаюцца ў адным сказе» [7, с. 21].

Першыя свядомыя музычныя ўражанні маленькага Фрыдэрыка ўзнікаюць, калі ён, знаходзячыся ў калысцы на вольным паветры, чуе, як хтосьці косіць траву: «Я чую, як звініць кася... Рыммічна, рытмічна, рытмічна... А ў астатнім цішыня. Косіць, косіць, косіць...» [2, с. 5].

Асаблівы эмацыйны водгук выклікае ў хлопчыкаў гучанне музычных інструментаў. Так, рэакцыя маленькага Фрыдэрыка на гукі фартэпіяна ўспрымаецца навакольнымі як прыхамец, незразумелае дзівацтва, нават паталогія: «Гэтае дзіця паводзіць сябе неяк неадэкватна... Кожны раз, калі гучыць музыка, яно стаіць то на адной, то на другой назе... І спрабуе хістацца ў такт. Зноў і зноў. Гэта ненармальна. Так можна зрабіцца криваногім. Хоць доктар кажа, што гэта пройдзе само сабой» [2, с. 10].

Найвялікшае ўздзеянне на Сымона робіць гучанне царкоўнага звона. Праяўляецца гэта ў эўфанічным рэзанансе: «Бо як толькі звон зазвоніць, / Як завойкае ўвышы, – / Адгукнуцца, загамоняць / Струны ўсе яго душы» [5, с. 10], імітацыйных спробах, нямым захапленні, неўсвядомленым жаданні рухацца ў такт мелодыі: «А ён слухае – ні слоўка, / Бы застыне, бы засне, / І сама сабой галоўка / Заварушыцца, кіўне / У тахт нейкім дзіўным спевам, / Што звіняць вакол яго» [5, с. 9].

Галоўныя героі абедзвюх кніг маюць абмежаванае кола зносін, таму асаблівае значэнне для іх набывае «ідэальны дарослы», на меркаванні і каштоўнасці якога яны арыентуюцца ў паводзінах. Менавіта такі чалавек для Фрыдэрыка бацька, тады як для Сымона яго ролю выконвае дзед Курыла.

Бацька падаецца маленькаму Шапэну ідэалам мужчынскай прыгажосці і ўладальнікам безда-

корнага густу: *“Мой бацька прыгожы. Мой бацька мае высакародны профіль. Мой бацька апра-наецца з вялікім густам. Далёка не кожная жанчына можа гэтым пахваліцца”* [2, с. 80]. Апрача таго, ён яскравы наратар: *“Няма нічога больш цудоўнага, чым слухаць пра дзяцінства майго бацькі”* [2, с. 38], выдатна валодае мовамі.

Шчырыя, поўныя ўзаемапавагі адносіны Сымона з дзедам Курылам кампенсуюць адсутнасць разумення і эмацыйнай падтрымкі з боку бацькоў, надаюць імпульс усебаковаму раскрыццю творчых здольнасцей хлопчыка, спрыяюць фарміраванню яго асобаснай індывідуальнасці. Сымону асабліва імпануе, што пастух Курыла – цікавы суразмоўца і выдатны апавядальнік. Хлопчык давярае яму самыя патаемныя думкі, з трымценнем ставіцца да дзедавых меркаванняў.

Сымон – чужы, адрывуты і непатрэбны ў сям’і, дзе ён “сутыкаецца са сцяной раўнадушша, глухаты і нават ваяўнічай азлобленасці з прычыны недахопу культуры” [4, с. 18]: *“Уй, няўклюдя, мухамора!.. / Грэх адзін з ім, адно гора. – / Не адзін раз чуў напрокі / Ад бацькоў сваіх хлапчук”* [5, с. 8]. Маленькі Фрыдэрык, наадварот, расце ў атмасферы любові і ўзаемапаразумення, адчувае сябе матчыным улюбёнкам: *“Маці аднолькава любіць усіх сваіх чацвярых дзяцей, яна не робіць адрозненняў паміж імі, ва ўсякім выпадку сапраўдная маці... але я добра ведаю, што маці больш за ўсё любіць мяне, а менш за ўсё яна любіць Ізабэлку, і мой бацька таксама...”* [2, с. 115].

Бацька Шапэна – чалавек шырокіх поглядаў, гарачы прыхільнік педагогічных прынцыпаў Ж. Ж. Русо – гуманізму, свабоды, самакаштоўнасці дзяцінства: *“Не трэба вучыць дзяцей занадта рана, кажа мой бацька, дзеці не павінны зубрыць, дзеці павінны быць свабоднымі, кажа мой бацька, дайце дзецям атрымліваць асалоду ад свайго дзяцінства”* [2, с. 56], *“Шчаслівае дзяцінства гэта найлепшае з таго, што можна даць сваім дзецям”* [2, с. 52].

Дзед Курыла, настаўнік, дарадца і найлепшы сябра Сымона, абапіраецца на традыцыі народнай педагогікі, неўсвядомлена выкарыстоўваючы ідэі Ж. Ж. Русо. Перадусім гэта паважлівае стаўленне да дзіцяці як да паўнаважнай асобы: *“Не смяяўся дзед з Сымонкі, / Не ўсчуваў яго ніні”* [5, с. 14]. У сям’і ж Сымона неад’емнай часткай выхавання лічыліся абразы, здзекі і фізічнае ўздзеянне: *“На смех хлопца падымаюць: / – Вось дурубала, даўбня! – / І ў патыліцу штаўхаюць, / Бы не хлопец, а ічання”* [5, с. 9], *“Многа выцярпець прыйшлося / Папіханак, кулакоў”* [5, с. 17].

Паводле Ж. Ж. Русо, выхаваўчае ўздзеянне павінна адбывацца без гвалтоўнага ўмяшання ў натуральны працэс асобнага развіцця. Трэба задавальняць запыты дзіцяці па меры іх узнікнен-

ня, забяспечваючы ўмовы, якія спрыялі б развіццю яго здольнасцей. Так, дзед Курыла ад самага пачатку зразумеў, што Сымон адораны ад прыроды вялікім талентам: *“Я, брат, зразу адгадаў, / Што музыкам ты радзіўся...”* [5, с. 20]. Аднак, нягледзячы на гэта, ён не спяшаўся займацца музычным выхаваннем хлопчыка, пакуль той не раскажаў яму пра ўражанні ад грана дудароў.

Стары Курыла ўважліва сочыць за развіццём хлопчыка, прыслухваючыся да кожнага руху яго душы: *“– Ну, раскавай! кажы смела, / Мой музыка малады: / Што ў цябе там зноў наспела? / Можна песня для дуды?”* [5, с. 21], адыгрывае ролю першага (і адзінага) музычнага педагога Сымонкі. Дзед дэманструе хлопчыку ўзоры выканання народна-песенных твораў: *“Выняў дудку-весьялушку / І зайграў на гэты лад: “Свінні ў рэпе, / Свінні ў рэпе, / Парасяты ў грэцы...”*, *“І яшчэ дзед разоў пару / Спрытна пальцамі прабегаў”* [5, с. 18], – ахвотна дзеліцца практычнымі парадамі па выкарыстанні інструмента: *“– Намачыць яе [дудку], брат, трэба: / Галаснейшы будзе тон”* [5, с. 19].

Размаўляць з дзецьмі, паводле Ж. Ж. Русо, трэба пра тое, што іх цікавіць, задаваць пытанні павінен выхаванец, а не настаўнік. Менавіта так адбываецца дыялог Сымонкі з дзедам Курылам: *“Забяруцца ў цень пад грушу / І гаворку распачнуць. / Тут Сымонка сваю душу / Мог прад дзедам разгарнуць, / Запытаць пра сёе-тое / Дзедку добрага свайго, / Бо Сымон не меў спакою – / Усё цікавіла яго”* [5, с. 14].

Дзякуючы плённаму ўзаемадзеянню і аб’яднаным намаганням суразмоўцаў у ходзе камунікацыі выкрышталізоўваюцца новыя сэнсы і значэнні. Прыкладам, падчас працяглай дыскусіі з дзедам Курылам у дзіцяці нараджаецца думка пра адухоўленасць усяго існага: *“Усё жыве і душу мае: / Краска, дрэва і жучок...”* [5, с. 22] – і стары гатовы нават з гэтым згадзіцца: *“Мо твой розум далей бачыць, / Мо ты ў праўду глыбей унік...”* [5, с. 22].

Маленькі Фрыдэрык шмат разважае пра таямніцу смерці: *“што ёсць смерць, як яна выглядае... ты яшчэ маленькі, каб гэта зразумець, размаўляць аб гэтым з дзецьмі было б чыстым вар’яцтвам, але мая маці ведае, як выглядае смерць, бо яна бачыла яе...”* [2, с. 28]. Сымону, наадварот, смерць падаецца не таямнічай істотай, а звычайнай, амаль штодзённай справай: *“Я б хацеў скараці памерці, – / Дзед, памрэй, і я памру”* [5, с. 23]. Характэрна, што пастух Курыла канцэптuallyзуе смерць, знаходзячы трапнае параўнанне ў адпаведнасці з родам сваёй дзейнасці: *“Смерць падходзіць, крадучыся, / Як да стада воўк з-за гор...”* [5, с. 23].

Развіццё прыродных задаткаў і творчых здольнасцей Сымона з маленства адбывалася таксама ў рэчышчы музычна-эстэтычных по-

глядаў Ж. Ж. Русо. Філасоф сцвярджаў, што аснова мастацтва – імітаванне прыроды, і лічыў неабходным выходзіць у дзіцяці ўважлівасць да прыродных з’яў. “Паэтычнае сузіранне, бачанне прыроды для Сымона – найпершы творчы імпульс. Малюнкi лесу, поля, неба, якія носяць пераважна зрокавы характар, выліваюцца ў адпаведны душэўны настрой, з якога нараджаецца музыка” [8, с. 214], – канстатуе І. Навуменка. Жывыя ўражанні ад навакольнага свету знайшлі адлюстраванне і ў музычных творах Шапэна, пра што яскрава сведчаць радкі Б. Пастарнака: “Так некалі Шапэн увёў / Жывыя цуды / Фальваркаў, паркаў і гаёў / Ва ўсе эцюды” [9, с. 130] (пераклад Р. Барадулiна).

“Педагогіка свабоды” стымулюе ўменне мысліць самастойна, спрыяе канстытуаванню аўтаномнага ўнутранага свету дзіцяці і яго асобнай аўтаноміі ўвогуле. У дачыненні да творчай асобы гэта ўлучае ў сябе здольнасць адстойваць права на свабоду мастацкага самавыяўлення, супрацьстаяць крывадушнасці і подласці, не паддавацца спакусе канфармізму і прыстасавальніцтва, смела казаць праўду ў вочы “моцным гэтага свету”. Па словах Сымона, “Князь не мае волі-ўлады / Вольнай думцы даць парады” [5, с. 166].

Разам з тым самарэалізацыя творчай асобы ў сацыюме непарыўна звязана з адпаведнасцю мастацкім эталонам, нормам эстэтычнага густу. Так, ідэалам музыканта ў народным успрыманні паўстае дудар. Параўнанне Сымона з дударом раўназначна прызнанню вялікага таленту хлопчыка. “Ось, глядзеце, здольна грае, / Як дудар той запраўскі!” [5, с. 20] – гавораць жнейкі, зачараваныя Сымонавым граннем. Прадказанне старога Курылы: “Будзеш некалі дудар” [5, с. 18] – азначае ўпэўненасць у дасягненні Сымонам найвышэйшага ўзроўню выканальніцкага майстэрства. Але высокае званне трэба заслужыць. “Сымонка яшчэ павiнен прайсці школу жыццёвага выпрабавання, каб набыць годнасць дудара” [10, с. 21], – падкрэслівае М. Мушынскі.

У прафесійным музычным асяроддзі, вядома ж, існавалі іншыя эстэтычныя крытэрыі і эталоны. Так, замкавы капельмайстар пан Галыга, звяртаючыся да Сымона, называе яго Шапэнам: “– Ну, што скажа пан музыка, / Саматужны мой Шапэн?” [5, с. 168], падкрэсліваючы незвычайны музычны талент хлопчыка. Разам з тым прафесійны музыкант неадназначна ацэньвае Сымонава гранне: “– Гм! Цікава!.. Ну, здзіўленне! / Але тэхнікі ёсць брак... / Гм! праўдзiвы ты мастак!” [5, с. 135]. Таму параўнанне з Шапэнам гучыць з вуснаў пана Галыгі як своеасаблівы здзек у кантэксте агульнай насмешліва-іранічнай танальнасці яго выказванняў на адрас Сымона:

«– Ну, музыка саматужны, / Пакажыся, што за “грач”» [5, с. 134].

Адсюль паўстае праблема ўзаемаабумоўленасці творчага пачатку і выканальніцкай тэхнікі. У музычнай педагогіцы атрымала шырокае прызнанне канцэпцыя так званай гукатворчай волі нямецкага піяніста К. Марцінсена, згодна з якой “галоўным у мастацтве з’яўляецца не веданне, а ўнутраная жыццёвая крыніца – гукатворчая воля і майстэрства, якое ствараецца ёю” [11, с. 24]. Так, коласаўскі герой ад прыроды валодае здольнасцю да музычнага ўвасаблення творчых ідэй. “Ты разумен без навукі” [5, с. 169], – насмешліва кажа капельмайстар хлопчыку, адмаўляючы яму ў навучанні нотнай грамаце. Выканальніцкая тэхніка Сымона падпарадкоўваецца яго мастацкаму намеру: «І што ён не ўчуў бы толькі, / І пальеца з-пад смыка / Гоман песні, віхар полькі, / Вір бурлівы “казака”» [5, с. 30]; варыюецца ў адпаведнасці з тым, да чаго імкнецца яго гукатворчая воля: “Спрытна пальчыкі хадзілі, / Смык то плаваў, то лятаў, / Дружна струны гаманілі, / Бы іх віхар калыхаў, / То разгульна і шалёна, / То спакойна, ледзь чуваць...” [5, с. 31].

Гэткім жа чынам і маленькі Шапэн навучыўся граць на піяніна раней, чым авалодаў нотнай граматай: “Паслухайце яго цудоўныя імправізацыі, паслухайце, як ён грае на натхненні, не ведаючы нот, пісаць музыку, пісаць ноты, на гэта яшчэ прыйдзе свой час” [2, с. 56], – кажа бацька Фрыдэрыка.

Шапэна ў дзяцінстве параўноўвалі з Моцартам. Так, у рамане першы настаўнік Фрыдэрыка Войцэх Жыўны кажа: “...ты адораны як Моцарт, ты – Варшаўскі Моцарт, але мы жывем у зусім iншую эпоху... свет цалкам змяніўся” [2, с. 189]. Але прыемнае падабенства выклікае трывогу і нават абурэнне ў бацькоў Фрыдэрыка: “Варшаўскі Моцарт, наш сын – Варшаўскі Моцарт, але што гэта значыць і кім быў Моцарт на сутнасці... ён памёр у нястачы і адзіноце... ці можна пазайздросціць лёсу Моцарта...” [2, с. 198].

На старонках рамана “Прэлюды” адбываецца несупынны жывы музычны дыялог, які дэманструе памяць культуры, духоўную і творчую павязь пакаленняў: “Мая фуга трохгалосая, яна напісана ў танальнасці сі мiнор, таму што Бах любіў сі мiнор, і я пакуль яшчэ не здольны стварыць чатырохгалосую фугу, хоць і спрабаваў” [2, с. 191], – разважае маленькі Фрыдэрык. “Моцарт – мой брат, Моцарт – мой сябра, Моцарт – мой сучаснік” [2, с. 190], “Храматызм – гэта таямніца Баха” [2, с. 190], – кажа Войцэх Жыўны.

Навучанне музыцы можна таксама разгледзець у кантэксте рэалізацыі прынцыпу сінергізму, узаемадзеяння настаўніка і вучня ў вы-

хаваўчым працэсе, накіраваным на асобаснае развіццё. Цікава адзначыць, што Войцэх Жыўны як бы прымае “педагогічную эстафету” ад бацькоў Фрыдэрыка, і хлопчык станоўча ставіцца да гэтага, усведамляючы неабходнасць удасканалення ведаў: “Ён будзе маім настаўнікам. Замест маёй маці. Бо я ўжо занадта дасведчаны, каб маці мяне вучыла” [2, с. 128]. Сінергізм у педагогіцы можа праяўляцца ў тым, што настаўнік вітае імкненне вучня да самастойнасці, накіроўвае яго на ўласны шлях, адзначае кожны поспех. “Добра граеш, хвацка граеш!.. Малайчына ты, Сымон!” [5, с. 20] – паўтарае дзед Курыла.

Падводзячы вынікі, можна канстатаваць, што талент маленькага Фрыдэрыка выпяваў дзякуючы надзвычай спрыяльным умовам, паслядоўнаму і мэтанакіраванаму музычнаму навучанню з удзелам як бацькоў, так і настаўнікаў. Станаўленне творчай індывідуальнасці Сымона адбывалася па-за межамі сям’і і соцыуму, “на суперак традыцыі, калі пад апошняй мець на ўвазе не духоўную пераемнасць, а кансерватыўную патрыярхальную заскарузласць” [4, с. 18]. Коласаўскі герой спасцігаў сакрэты выканальніцкага майстэрства самавукам, пры падтрымцы старога Курылы, які падараваў хлопчыку жалейку і скрыпку, блаславіў яго на служэнне мастацтву. Кажучы словамі аўтара паэмы, менавіта праз мясцовага музыку Сымон далучыўся да духоўнага і мастацкага вопыту пакаленняў: “Адчуўшы ў хлопца талент, стары перадае яму музычную сілу як спадчыну ад мінулага” [12, с. 117]. Варта згадаць і пра сакральны сэнс падарунка, выразна вызначаны ў першай рэдакцыі паэмы: “*Бы той дар свяценькі з неба, / Дудку тую ўзяў Сымон*” (вылучана намі. – У. С.) [5, с. 214].

Сымон пачынае з хаджэння па пакутах, “бясконцага блукання паміж нябёсаў і зямлі”. Спачатку хлопчык “выяўляе жальбу сэрца” ў полі перад жнейкамі і дзедам Курылам, потым грае па запрашэнні сялян, “каб пацешыць сэрца ў свята”, забяўляе слухачоў у Шлёмавай карчме і панскім палацы, але ўрэшце ён здзяйсняе сваё сапраўднае прызначэнне, набываючы годнасць народнага песняра: “*Пайшоў Сымон сваёй пуцінай, / Бо ён прыроджаны пясняр, / Панёс ён людзям песень дар – / Агонь душы і сэрца жар / Панёс пяснярскай каляінай*” [5, с. 205].

Маленькі Фрыдэрык праходзіць бліскучы і плённы творчы шлях, пачынаючы ад першых музычных вопытаў і канцэртаў у вузкім сямейным коле да выступленняў у арыстакратычных салонах і дабрачынных таварыствах, становіцца сапраўднай сенсацияй як піяніст-вундэркінд на мясцовым і нацыянальным узроўні.

На сумнай і шчымлівай ноце развітваецца Пер Хультберг з героем, якога наперадзе чака-

юць сур’ёзныя выпрабаванні: “*Тваё дзяцінства скончылася, трэба рыхтавацца да паступлення ў ліцэй... твая музыка дарыла радасць многім... усе, каму ты прысвяціў свае маленькія кампазіцыі, былі вельмі шчаслівыя і расчуленыя... надыходзіць час самаудасканалення, барацьбы... жыццё – гэта не толькі трэма і пальцавая тэхніка... дзяцінства безваротна прайшло*” [2, с. 264–265].

Паводле слоў М. Бонфельда, “у той ці іншай меры і ступені кожны мастацкі твор-знак карэспандуе з іншымі падобнымі творами-знакамі... і дзякуючы гэтаму не толькі ўзбагачаецца, але і сам, у сваю чаргу, па-новаму асвятляе творы-знакі мінулага...” [13, с. 44]. Таму невыпадкова, што ў паэме Якуба Коласа двойчы згадваецца імя Шапэна, кожны раз менавіта ў плане супастаўлення маленькага Фрыдэрыка з Сымонам. У разгледжаных намі вобразах галоўных герояў рамана “Прэлюдыі” Пера Хультберга і паэмы “Сымон-музыка” Якуба Коласа знайшлі яскравае мастацкае ўвасабленне ўнутраны і навакольны свет адоранага дзіцяці, адметныя псіхалагічныя рысы музычнага генія і фенаменалогія творчай асобы ўвогуле.

Спіс літаратуры

1. Міцкевіч, М. “Шчасце – калі здзяйсняюцца мары...” / М. Міцкевіч // Польшча. – 2008. – № 9. – С. 145–171.
2. Hultberg, P. Prælude / P. Hultberg. – København : Gyldendal, 1990.
3. Cymbrykiewicz, J. Biografia jako pretekst, Modele współczesnych duńskich biografii / J. Cymbrykiewicz. – Poznań : Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu, 2019.
4. Максімовіч, В. Старонкі творчасці слаўнага невіжана: Арфічны матыў у паэме Якуба Коласа “Сымон-музыка” / В. Максімовіч // Музы Нясвіжа: дваццаць гадоў мастацкага асветніцтва: матэр. навуц.-практ. канф. 22 мая 2015 г. – Нясвіж : Чырвоная зорка, 2015. – С. 13–26.
5. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск : Беларуская навука, 2009. – Т. 9 : Паэма “Сымон-музыка”. – 431 с.
6. Конан, У. Беларускі музыка-арфей / У. Конан // Польшча. – 1992. – № 11. – С. 149–155.
7. Cymbrykiewicz, J. Den danske litterære biografiske identitet – med udgangspunkt i Peer Hultbergs biografiske roman *Prælude* / J. Cymbrykiewicz // Folia Scandinavica. – 2012. – Wol. 14. – Poznań.
8. Навуменка, І. Я. / Якуб Колас. Духоўны воблік героя / І. Я. Навуменка. – Мінск : Беларусь, 1968. – 336 с.
9. Пастарнак, Б. Л. Гарэла свечка... : выбраныя вершы / Б. Л. Пастарнак ; пер. з рус. Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ., 1990.
10. Мушыньскі, М. І. Да гісторыі перакладу паэмы “Сымон-музыка” на рускую мову / М. І. Мушыньскі // Веснік БДУ. Серыя 4. – 2009. – № 1. – С. 19–24.
11. Мартинсен, К. А. Методика індывідуальнага преподавання ігры на фортепіано / К. А. Мартинсен ; пер. с нем. – М. : Классика-XXI, 2003. – 120 с.
12. Лужанін, М. Колас расказвае пра сябе : аповесць-эсе / М. Лужанін. – Мінск : Маст. літ., 1997. – 462 с.
13. Бонфельд, М. Ш. / Музыка: Язык. Речь. Мышление. Опыт системного исследования музыкального искусства / М. Ш. Бонфельд. – СПб. : Композитор, 2006. – 648 с.

Барыс КРУК,
кандыдат філалагічных навук

ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІЯ НЕАЛАГІЗМЫ Ў ПАЭМЕ “НОВАЯ ЗЯМЛЯ” ЯКУБА КОЛАСА

УДК 811.161.3'373.611

У артыкуле на матэрыяле мовы паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа апісваюцца спосабы словаўтварэння індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў пісьменніка, паказваецца іх роля і прадуктыўнасць. Аўтар разглядае назоўнікі-слова-складанні, суфіксальныя і складаныя неалагізмы-прыметнікі, дзеясловы-слова-складанні, прыслоўі. Прааналізаваныя неалагізмы адносяцца да сферы экспрэсіўна-афарбаванай лексікі і характарызуюцца багатымі сэнсавымі значэннямі і эмацыянальна-ацэначнымі адценнямі.

Ключавыя словы: *слова-складанне, асноваслова-складанне, канверсія, нульсуфіксальна-складаны спосаб, суфіксальна-складаны спосаб.*

The article uses the language of Yakub Kolas's poem “Novaya Ziamlya” to describe the ways of word formation of individual author's neologisms of the writer, their role and productivity are indicated. The author analyzes nouns-word structures, suffixal and complex neologisms-adjectives, verbs-word structures, adverbs. The analyzed neologisms belong to the sphere of expressive-colored vocabulary and are characterized by rich meanings and emotional-evaluative shades.

Утварэнне новых слоў у мове – працэс няспынны. На гэтую адметнасць лексікі роднай мовы звярнуў увагу і Якуб Колас, які падкрэсліваў, што “жыццё мовы і працэс словатворчасці ідуць несупынна” [1, с. 152]. У артыкуле “Развіваць і ўзбагачаць літаратурную мову” ён пісаў: “Кожны наватвор і запазычанне толькі тады атрымаюць распаўсюджанне, калі яны будуць адпавядаць духу мовы, яе фразеалагічнаму складу. Гэтае меркаванне не павінна абмяжоўваць складанейшага працэсу папаўнення мовы, трэба смялей ствараць новыя словы і ў патрэбных выпадках звяртацца да запазычання” [2, с. 133].

Паэма “Новая зямля” [3] заслужана лічыцца адным з шэдэўраў беларускай літаратуры. Пісьменнік надзвычай старанна працаваў над мовай твора, над падборам моўна-выяўленчых сродкаў. Сведчанне таму – індывідуальна-аўтарскія неалагізмы.

Мэта працы – апісаць спосабы ўтварэння індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў, вылучаных з паэмы шляхам суцэльнай выбаркі, паказаць іх ролю і прадуктыўнасць. Метады працы – словаўтваральны аналіз, сістэматызацыя, абагульненне і апісанне.

Слова-складанне – самы прадуктыўны спосаб утварэння неалагізмаў у паэме. Сам тэрмін сёння ўспрымаецца і тлумачыцца лінгвістамі парознаму. М. Прыгодзіч, аналізуючы ўтварэнне кампазітаў, іх словаўтваральныя тыпы і мадэлі, адзначае, што “слова-складанне з’яўляецца адным з найбольш перспектыўных і прыцягальных спосабаў папаўнення лексічнага складу рускай, беларускай і ўкраінскай моў” [4, с. 19].

Аб’ядноўваючы два назоўнікі, Якуб Колас стварае яркія, вобразныя і трапныя характарыстыкі персанажаў, прадметаў, з’яў. Вось якім паўстаў пан Ракоўскі: *Яно б чаму? служыць бы*

можна, / Каб не валяўся так нязбожна / У вочы гэты Рак-вар’ят (28); Служы, працуй на пана-ката... (80); А ты цярпі, маўчы зацята / І слухай споведзь пана-ката (81); Міхал выходзіць на гасцінец. / Цяпер у думках пан-злачынец (95); – Лайдак! – як скокне да “Памдзья” / Ляснічы-змеі, ну, аж шалее, / Жыўцом грызе сваю ахвяру; Папаўся ў лапы кату-змею! (102).*

У мове паэмы зафіксавана больш як 100 складаных назоўнікаў, утвораных спалучэннем двух слоў у адзін назоўнік-неалагізм. Кампаненты слова-складання:

а) могуць знаходзіцца ў параўнальных адносінах: *А пан нічога не шануе / І, расчыніўшы губы-трубы... / Шпурляе кнігі, рве паперы (102); А пад ічытом на павуціне / Нішчымны колас-сіраціна / Ў зацішку лёгенька гайдаўся (12); Другая міска, міска-яма, / Апаражнялася таксама (24); Кажух на лаву дзед скідае / І бубен-рэшата хватае (88); І з кожнай лісцевай галоўкі / Глядзіць твар восені-свякроўкі (119); Яны [маладзенькія ялінкі] так мілы, так прыветны, / Бы тыя красачкі-дзяўчаткі (165); Шугае полымя бурліва, / А іскры-зорачкі іччасліва / Бягуць-плывуць бліскучым роём (194); Маўчаць хваіны, ані зыку, / Не шэпне гэты бор-музыка (200); І стрэлы-косы залатыя / На ўзгоркі падаюць крутыя (204);*

б) быць сінонімамі: *І не хацелася б з ім знацца, / Ні справы мець, ні спавядацца, / Ні слухаць лаянкі-пагрозы (95); Каля хлява рух-суматоха (16); Праменні, стрэлы залатыя, / Макушы лесу прабіваюць / І блескам-ззяннем высцілаюць / Нябёсаў багны патайныя (69); І праўда: рэчачка-крынічка, / Хаця і мелка, невялічка, / Але такую сілу мае, / Што лёд угору падымае*

* Тут і далей цытаты даюцца паводле [3] з пазначэннем старонкі ў дужках.

(160); *І невады за невадамі / Працягнуць хмары над грудамі, / Спусціўшы пасмачкі-палосы* (80); *Пачуўшы волечку-свабоду, / [клубок вады] Ёсё большы, большы круг займае...* (166); *Такого спеву-сугалосся...* / *Ніхто не зложыць, не зайграе* (166); *Вуглёў міганне-дрыгаценне / Ім ткуць чароўнае адзенне* (193–194).

У сістэме назоўнікаў-неалагізмаў, вылучаных з паэмы, адносна прадуктыўным спосабам трэба назваць асновасловаскладанне. Шырокае ўжыванне такіх назоўнікаў можна кваліфікаваць як аўтарскую творчую манеру майстра слова. Асновасловаскладаннем утвораны індывідуальна-аўтарскі назоўнік зласмех: *Міхал аклікнуўся зласмехам* (83).

Іншы раз Якуб Колас звяртаецца да субстантывацыі – разнавіднасці канверсіі. У разрад назоўнікаў пераходзяць словы іншых лексіка-грамматычных разрадаў:

а) прыметнікі: – *А ці вам правіла знаёма, / Што безбілетным ход запынен?* (260);

б) займеннікі: *І гэта “іх”, як здань ліхая, / Спакой ад дзядзькі адганяе; / “Іх” – нешта злое, цемь-сіла, / Што душу дзядзькаву муціла; / “Іх” – гэта тое, што варожа / І ў рог барані сагнуць можа* (253);

в) гукапераймальныя словы: *А жнейкі жнуць. Іх твар палае, / Іх пражыць, сушыць смага тая, / Якую трудна ім здаволіць, / Якая толькі “піць! піць!” моліць* (217).

Прыметнікаў-неалагізмаў таксама даволі шмат. Такія паэтычныя неалагізмы дакладна перадаюць аўтарскі змест і вобраз. У гэтым, відаць, і выяўляецца іх асноўная роля. Яны ўтвараюцца рознымі спосабамі: асновасловаскладанне, суфіксацыя + асноваскладанне, нульсуфіксацыя + асноваскладанне, суфіксацыя і інш.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове, як зазначае М. Прыгодзіч, “асаблівай прадуктыўнасцю вызначаюцца складанні, у першую чаргу прыметнікі так званага эmfатычнага... значэння, якія характарызуюць пачуцці, думкі, стан, паводзіны людзей у маральна-псіхалагічным стане” [4, с. 47]. Ён жа канстатуе: “Большасць складаных прыметнікаў, утвораных на базе двух простых, маюць ярка выражаную эмацыянальна-ацэначную маркіраванасць і выконваюць важную ролю ў сістэме мастацка-выразных сродкаў мовы” [4, с. 49].

Зафіксаваны ў паэме таксама індывідуальна-аўтарскія прыметнікі, утвораныя асновасловаскладаннем. Яны багатыя на асацыяцыі, маюць эмацыянальна-ацэначныя значэнні: *А ліха прыйдзе без падмогі, / Бо ліху – бітыя дарогі / І ўсюды сцэжкі яму вольны, / То роўна-гладкі, то вакольні* (64); *На залаты парог паўдзення / Скрозь беларуннае адзенне / У багне неба ясна-сіняй / Ступае*

сонца, як багіня (119); *Пад гэтай ласкаю зіяння, / Ёспагодна-добрага ўзірання, / Ёсё заспакоілася* (119); *Казёл каня штурхець рагамі! / Штурхель быў нагла-нечаканы* (125); *Ёсць хараство і ў гэтых зімах / І ў мёртва-белых тых кілімах* (167); *Ляжала шынка, як кадушка, / Румяна-белая пампушка* (205); *Ўспывае хмарка і другая / Над сінедымным небасхілам / І ў задуменні смутна-мілым / З нябёс блакітных пазіраюць, / Як бы дарогу выбіраюць* (211); *А хмары ўсталі нечакана, / Хоць, праўда, парыла ўжо зрана; / Бела-ружовыя іх шапты / Вісяць маўклівы і зацяты* (212); *І шугнуў дождж налётам смелым, / Павіс абрусам густа-белым* (213); *І пасмы-косы залатыя / Скрозь шоўк нябёс ружова-белы / Рассыплюць радасныя стрэлы* (215); *А спела-поўныя зярняткі / Глядзяць, як спонкі-вачаняткі* (216); *І як прыгожа-слаўны бабкі! / Якія ладныя іх шапкі!* (218); *Само наветра жыва, дыша, / Бы ў ім хтось хвалы жыццю піша, / Праменна-светлы, яснавокі* (с. 219); *Адным – сланяцца каля плоту / Сваіх задворкаў цёмна-брудных / У мыслях-думках шэра-будных* (259); *Сляза-палын балюча-едкі / На ўпалых вочах выступае* (279).

Многія неалагізмы (нульсуфіксальна-складаны спосаб) вызначаюцца экспрэсіўнасцю: ...*цецерукі / Ўжо зачыналі свае токі, / Усход віталі агнявокі* (62); *І агнявокая дзянніца, / Як маладая чараўніца, / Цябе сагрэе мілым смехам* (206); *Малюнкi родныя і з’явы... / Вы ўстаяце перада мною! / І так панадна смеяцесь... / І златаблескімі снапамі / Праменняў-стрэлаў над палямі...* (134); *Ды толькі будзе той дастойны / Вітаць у ранічак спакойны / Златавалосую багіню* (206–207); *А хмаркі ў фарбах златалітых... / Усмешкі кідаюць шчасліва* (204).

Суфіксальна-складаным спосабам утвораны неалагізмы, якія выконваюць ролю эпітэтаў: *Яны [дарогі] заўсёды свежы, новы / І мнагадумны, настраёвы* (226); *Дзе льецца Нёман срэбраводны* (10).

Паэтычныя неалагізмы-прыметнікі, утвораныя суфіксацыяй, складаюць адну з вялікіх груп сярод зафіксаваных у паэме “Новая зямля”. Прыметнікі-неалагізмы як выяўленчыя моўныя сродкі спрыяюць стварэнню розных мастацкіх вобразаў: *Чарнеюць гнёзды буславыя* (10); *знак блішчасты стражнікоўскі* (21); *Тым часам сонейка з-за лесу / Зняло цямраную завесу* (69); *І дзядзька быў рыбак выдатны, / Хоць больш урыўкавы, прыватны* (89); *А вілы, граблі і мяцёлкі, / Малацьбітовы прыяцёлкі* (107); *Костусь – хлопец нецярплівы, / У гнеў прыходзіць абурлівы* (144); *На нейкім злыднёвым банкцеце* (с. 167); *Іх захапляў свет безгранічны / І ўласны лёс іх таямнічны* (182); *У небе зорачка нясмела / Над гэтым лесам цемраністым / Зірнула во-*

кам прамяністым (188); [хмара] сучыць срэбранаыя ніткі / У шнур **дажджаны** ўвачавідкі (212); Па ўсім аб гэтым судзіць можна: / Па ветраках, такіх **удумных** (226–227); Як **падзалежнае** закліяццю (237); Шуміць ён вольны і імкненны (265–266); **Дрыгучы** блеск і цені тыя (277).

Немалую групу ў паэме складаюць і неалагізмы-дзеясловы, утвораныя словаскладаннем двух дзеясловаў. Зафіксавана больш за 20 такіх адзінак: Ён тое самае ўчыняе, / За што другога **бэсціць-лае** (22); **Паўзе-адходзіць** ад навалы (102); На панскі лад **мяце-валыцуе** (116); **Ідзе-цячэ** ў хлапцоў размова (125); О добры час дзянькоў прыгожых... / **Жывеш-гарыш** у днях дзяціных (151); Ёсць характыво і ў гэтых зімах / І ў мёртва-белых тых кілімах, / Што **віснуць-ззяюць** хрусталамі (167); [зімка] **пойдзе-знікне** на паўгода (168); **Гарыць-дрыжыць** агонь шумлівы (193); Шугае полымя бурліва, / А іскры-зорачкі ішчасліва / **Бягуць-плывуць** бліскучым роем (194); Адна работа за другою / **Ідзе-плыве** сваёй чаргою (206); **Трасецца-ходзіць** луг, бы вір (212); **Ўстаюць-растуць** на лузе копки; [хмара] Ідзе гняўліва, пасмы сцеле, / **Блішчыць-гарыць** яе кудзеля / І пакручастымі жмутамі / **Стрыжэ-глядзіць**, як змей, вачамі (212); **Спаткаць-убачыць** мілых жнеек (216); І **гаснуць-нікнуць** ночкі змрокі (219); **Гарыць-ірдіцца** дрыгаценне (226); **Плывуць-дрыжаць** спяванак тоны (210); [вятры] Халодны снег **нясуць-здзіраюць** / І бедным людзям байкі баюць / Аб жыцці, долі іх пахілай / І **плачуць-стогнуць** над магілай (46).

Прыслоўяў-неалагізмаў у мове “Новай зямлі” не вельмі шмат. Іх вызначае арыентаванасць на народныя гаворкі, бо яны маюць “народна-гутарковую форму”. А. Каўрус якраз і адзначае гэтую адметную рысу: “Якуб Колас у сваёй творчасці абапіраўся на жывую народную мову, бацьку ў ёй крыніцу папаўнення і абнаўлення мастацкіх сродкаў” [5, с. 36]. Прыслоўі-неалагізмы ўтвараюцца пераважна суфіксацыяй: А **пташкі** голасна і **здольна** / Смяюцца мілым ішчабаннем (10); Пякліся **гладзенькія** пліткі / Бліноў, спаднізу наздраватых, / Угору пышна, **пухла** ўзнятых (14); І ўсё згарэла **дачысцютка** (50); Гараць **дрыготна**, ззяюць зоркі (177); [хмаркі] Як бы спыніўшысь **нерухліва**, / Усмешкі кідаюць ішчасліва (204); Наогул трэба жыць больш змысла / І больш **мяркоўна**, болей сцісла (224); Ускінуў жвавы конік **грывай**, / Два разы **пырхнуў** **выразліва** (225); [будынкi] ляпіліся **няўклюдна** (228); Глядзіць [Антось] **унікліва** і **ўдумна** (232); **Незухавата**, але гладка / На ім [на дзядзьку] ляжала ўся **апратка** (238); [гоман] У **паветры** гуў таёмна, **злучна** / І **заміраў** дзесь мілагучна (262).

Акрамя адпрыметнікавых прыслоўных дэрыватаў з суфіксам *-а* фіксуецца індывідуальна-аўтарскія складаныя прыслоўі, утвораныя шляхам

аб’яднання двух прыслоўяў. Яны характарызуюць адно і тое ж дзеянне або адну і тую ж прымету з розных бакоў: [Абрыцкі] **маўчаў зацята-строга** / Ды **пухкаў** люльку **задуменна** (98–99); **Ружова-бледна** чырвань-ззянне, / Дзянніцы **ціхае** вітанне (215); ...дзесь **крумкач** разо,к, **другі** / У небе **крумкне** **смутна-глуха** (277).

Адзінкавыя прыслоўі-неалагізмы ўтвораны прэфіксацыяй і суфіксацыяй: ...**дзядзька** **бульбу** **драў** на **клёцкі**, / Каб **згатаваць** не **па-жаноцку** (58); Ён **гукне**, **рохне** **па-свіному** (65).

Зафіксаваны выпадак канверсіі (прэдыкатывацыі) – пераходу безасабова-прэдыкатыўнага слова ў разрад прыслоўяў (**страшна** ‘выклікаючы страх’): А **цені** **страшна** і **маўкліва** / То **затрасуцца**, **затанцуюць**, / Як бы каго яны **пільнуюць**... (140).

“Звычайна, калі трэба прывесці ўзор дасканалай, мастацка выразнай і адначасова простае мовы, – заўважае А. Каўрус, – вельмі дарэчы згадваюць Якуба Коласа, падкрэсліваюць жыватворную сілу яго традыцый” [5, с. 110]. Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што шматлікія неалагізмы Якуба Коласа – назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы – адносяцца да сферы экспрэсіўна-афарбаванай лексікі і характарызуюцца багатымі сэнсавымі значэннямі і эмацыянальна-ацэначнымі адценнямі.

Такім чынам, у мове паэмы “Новая зямля” сярод неалагізмаў-назоўнікаў найбольшай прадуктыўнасцю вызначаюцца назоўнікі-словаскладанні і неалагізмы-прыметнікі, утвораныя асновасловаскладаннем. Значнай прадуктыўнасцю валодаюць таксама паэтычныя суфіксальныя неалагізмы-прыметнікі і неалагізмы-дзеясловы, утвораныя словаскладаннем.

Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы Якуба Коласа – яскравыя элементы, якія надзвычай арганічна зліваюцца з вершаванай структурай твора, яго рытмічнай будовай. Яны вызначаюцца адметнасцю структуры і семантыкі, узбагачаюць выяўленчую аснову паэмы, перадаюць аўтарскае светаадчуванне, дапамагаюць ствараць малюнкi і вобразы, новыя вобразныя значэнні.

Спіс літаратуры

1. **Колас, Я.** Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1976. – Т. 11. – 422 с.
2. **Колас, Я.** Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1976. – Т. 12. – 527 с.
3. **Колас, Я.** Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1974. – Т. 6. – 624 с.
4. **Прыгодзіч, М. Р.** Словаскладанне ў беларускай мове / М. Р. Прыгодзіч. – Мінск : БДУ, 2000. – 227 с.
5. **Каўрус, А.** Мова народа – мова пісьменніка / А. Каўрус. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 247 с.

Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь па дагаворы № 1410/2021.

Іна БУБНОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
Жанна СІПЛІВЕНЯ,
кандыдат філалагічных навук

ЛІНГВАМЕТАДЫЧНЫ АСПЕКТ ВЫВУЧЭННЯ АНАМАСТЫКОНУ Ў ТВОРАХ ЯКУБА КОЛАСА

УДК 811.161.3: 81'373.2

У артыкуле аналізуецца аनाмастычныя адзінкі з твораў Якуба Коласа. Прадметам даследавання сталі функцыі ўласных імёнаў у мастацкіх тэкстах, мадэлі ўтварэння аўтарскіх і рэальных тапонімаў і антрапонімаў, план зместу розных тыпаў онімаў, жанравая спецыфіка анамастычнай прасторы літаратурных твораў Якуба Коласа. Падкрэсліваецца, што анамастыка з'яўляецца неад'емным элементам ідэйна-тэматычнага зместу мастацкага твора.

Ключавыя словы: *онім, анамастыка, анамастычная прастора тэксту, уласнае імя, тапонім, тапанімічны фармант, антрапонім, антрапанімічная мадэль, прозвішча, мянушка, метад даследавання.*

This article is devoted to the analysis of the onomastics of the language of the works of Yakub Kolas. The subject of the research is the functions of proper names in a literary text, models of the formation of author's and real toponyms and anthroponyms, the content plan of various types of onyms, genre specifics of the onomastic space of literary works by Yakub Kolas. The article emphasizes that onomastics is an integral element of the ideological and thematic content of a literary text.

Апісанне літаратурнай анамастыкі як сукупнасці ўласных імёнаў мастацкага тэксту ў рускім і беларускім мовазнаўстве стала асновай для фарміравання спецыяльнага раздзела анамастыкі. У працах па анамастыцы мастацкіх твораў навукоўцамі асабліва ўвага аддаецца выяўленню фонавай інфармацыі, зашыфраванай у тэксце, і яе перадачы з дапамогай імёнаў уласных, даследуецца тэкстаўтваральная і іншыя функцыі прэцэдэнтных імёнаў, аналізуецца спецыфіка семантычнага прырашчэння антрапонімаў і тапонімаў у мастацкіх тэкстах, іх яўная ці прыхаваная інтэртэкстуальнасць.

Многія даследчыкі звяртаюць увагу на адрозненні рэальнай анамастыкі ад мастацкай, выяўляюць прызначэнне онімаў у структуры тэксту, яго арганізацыі. Літаратурная анамастыка, найважнейшая асаблівасць якой абумоўлена тым, “што яе выбірае ці стварае сам аўтар, у той час, калі агульнанародная анамастыка строга дэтэрмінавана гістарычна” [1, с. 88], нараджаецца на аснове свабоднага творчага пошуку пісьменніка ў адпаведнасці з жанрам і стылем [2, с. 61]. Аднак, як нам падаецца, вывучэнне анамастыкону мастацкага тэксту толькі з пазіцыі яго жанравай спецыфікі, ідэйнай накіраванасці і праблематыкі не дазволіць акрэсліць шырокі спектр функцый уласных імёнаў у мове твораў Якуба Коласа. Як адзначае Г. Кавалёў, “літаратурная анамастыка – гэта поле даследавання для літаратуразнаўцаў і лінгвістаў” [3, с. 41]. Мы лічым, што менавіта комплексны аналіз літаратурных онімаў дасць магчымасць скласці цэласнае ўяўленне пра адметнасць мастацкага свету, які існуе ў свядомасці аўтара і чытача.

Выкарыстанне тапонімаў у творах Якуба Коласа ўражае разнастайнасцю і багаццем, шырокай лакалізацыяй, інфармацыйнасцю, выразным выяўленнем пазамоўных фактараў. Тапонімы – спецыфічны мастацкі сродак, яны адлюстроўваюць эканамічныя, культурныя кантакты беларускага народа з іншымі народамі, гістарычныя падзеі агульнадзяржаўнага і мясцовага значэння, па іх можна прасачыць асаблівасці побыту і ўзаемаадносін мясцовага насельніцтва, таму выкарыстанне тапанімічных адзінак не можа быць выпадковым.

Тапонімы ў любой мове валодаюць комплекснай семантыкай, у якой вылучаюцца моўны, маўленчы і энцыклапедычны бакі. Але ў мастацкіх тэкстах рэалізуецца найперш маўленчая інфармацыя: выяўленне адносін суб'екта (пісьменніка) да аб'екта, а праз гэта, у сваю чаргу, адбываецца ўздзеянне на чытача.

Выкарыстанне адзінак у мастацкіх творах і ў прыватных лістах да сяброў і родных, успамінах і іншых тэкстах істотна адрозніваецца. Тапонімы ў творах выразна распадаюцца на дзве групы: рэальныя адзінкі (назвы геаграфічных аб'ектаў) і адзінкі, створаныя аўтарскай фантазіяй па ўзоры назваў, што існуюць у беларускай мове.

Да першай групы адносяцца намінацыі аб'ектаў, размешчаных на розных частках планеты Зямля. Гэта назвы кантынентаў, частак свету (*Еўропа*), краін (*Албанія*), частак тэрыторый (*Далёкі Усход*), гістарычных тэрыторый і абласцей (*Валынь, Візантыя*), гарадоў (*Вена, Мінск*), паселішчаў (*Азарычы*), вуліц (*Дворная*) і іншых гарадскіх тэрыторый, назвы электрастанцый (*Выдрыцкая электрастанцыя*), санаторыяў

(*Вузкае*), курортаў (*Есентукі*), урочышчаў (*Бервянец*), лясоў (*Белакежская пушча*), дарог (*шаша Бабруйская*). Дастаткова часта ўжывае аўтар гідронімы, сярод якіх бачым назвы рэк (*Бярэзіна, Вілейка, Вілія*), праліваў (*Басфор*), мораў (*Балтыйскае мора*), азёр (*Арэхайскае возера*).

Гэта рэальныя тапанімічныя адзінкі, якія звязаны з жыццёвымі шляхамі пісьменніка (*Ташкент, Бешагач* ‘назва вуліцы ў Ташкенце’, вуліца *Жукоўскага*) або сустракаюцца ў разважаных пра палітычныя падзеі, таму ў лістах, успамінах, дзённіках часта згадваюцца назвы расійскіх гарадоў (*Арол, Валакаламск, Ельня*), станцый (*Барвіха*), вуліц (*Арбат, Балыкчынская*), манастыроў (*Валаамскія манастыры*), польскіх гарадоў (*Варшава, Лодзь*), украінскіх гарадоў (*Галіч, Днепрапятроўск*) і вёсак (*Белакаровічы, Гахава*). Назвы небеларускіх геаграфічных аб’ектаў сустракаюцца часта і ў мастацкіх творах: *Будапешт* (фельетон “Гітлер і чарадзеі”), *Бухарэст* (верш “Пану Беку”), *Гвадалахара* (верш “Парада”).

Пры апісанні гістарычных падзей як алузія, адсылка згадваюцца ўсім вядомыя назвы вёсак (*Грунвальд*), іншых мясцовасцей (*Галгофа* ‘гара’). Значная частка гістарычных найменняў выкарыстоўваецца ў перакладах твораў Т. Шаўчэнкі: *Вялікі луг* (мясцовасць, што належала Запарожскай Сечы), *Палата* ‘частка Стамбула, якую спаліў гетман Сагайдачны’ [4, с. 146] і інш.

Важны мастацкі сродак – прэцэдэнтныя беларускія назвы населеных пунктаў (хутар *Заоссе / Завоссе*, дзе нарадзіўся Адам Міцкевіч; зацэнак *Акінчыцы*, дзе нарадзіўся Якуб Колас), часткі архітэктурных збудаванняў, добра вядомых беларусам (*Вострая брама*).

Другую групу складаюць адзінкі, якія ўяўляюць сабой назвы геаграфічных аб’ектаў, створаных па тых мадэлях, што функцыянуюць у беларускай мове. Яны арганічна ўваходзяць у моўную тканіну мастацкіх тэкстаў, дзе аўтарская задума рэалізуецца праз сістэму вобразаў, сярод якіх можа разглядацца і топас.

Актыўна выкарыстоўвае Якуб Колас разнастайныя айконімы – уласныя назвы паселішчаў, аднак калі сярод уласных імёнаў гарадоў пераважаюць рэальныя, то побач з назвамі рэальных вёсак (*Бараўляны, Выдрыца, Вялікае Падлессе, Горы, Даманавічы*), пасёлкаў (*Вусце*) у мастацкіх творах сустракаюцца назвы, створаныя па мадэлях, што існуюць у беларускай мове: *Вепры, Высокае, Высокая Рудня, Высокі Дол, Выганы, Вялікія Крукі, Заборцы, Загацце, Зарубежжа, Затонне, Заямнае* (вёскі); *Вялікія Дзяміды, Загаруйкі, Загор’е* (сёлы), *Засценне* (хутар) і інш. Па нашых назіраннях, такія адзінкі пераважаюць. Толькі зрэдку сустра-

каюцца неафіцыйныя назвы краін (*Абісінія, Ангелька*).

Часта выкарыстоўвае Якуб Колас назвы тэрыторый, якія даследчыкі лічаць “неакрэсленымі”, але пашыранымі ў беларускай мове: *Віцебшчына, Гомельшчына, Гродзеншчына, Занямонне*.

Сярод гідронімаў заўважаецца такая ж заканамернасць: уласныя назвы буйных водных аб’ектаў (*Буг, Грымячае возера, Нарач*) – рэальныя, а невялікіх прыродных або штучных вадаёмаў – пераважна аўтарскія ўтварэнні (*Брамскае балота, Гнілое балота*). Выключэнні досыць рэдкія: *Нарвежскае мора* (так называецца мора ў Паўночна-Ледавітым акіяне ў апавяданні “Туды, за Нёман!”).

У многіх кантэкстах Коласавых твораў ужываюцца мікратапонімы, прадстаўленыя як назвамі геаграфічных аб’ектаў, што рэальна існуюць (урочышчаў: *Арахоўская ваколіца, Высокі бераг*; узвышшаў: *Арахоўская высна / Арахоўскае ўзвышша, Вусцяньскі грудок*; лясных урочышчаў: *Доўгі Лужок*; мясцін: *Замчышча* і інш.), так і аўтарскімі ўтварэннямі (назвы лясных урочышчаў: *Альхова града, Белыя крыніцы, Доўгі Брод*; узвышшаў: *Дзелянова горка, Драздова гара*; бродаў: *Дворны брод*; мясцін: *Грымячая гаць, Заблонне, Затокі, Млыновішча*; лясоў: *Круглы лес, Ласіныя ямы* і г. д.).

Выкарыстанне тапонімаў надае апавяданню рэалістычнасць, лакальную канкрэтнасць і дакладнасць, праз тапонімы ствараецца эфект прысутнасці, вызначаецца месца дзеяння, падзеі прывязваюць да канкрэтнай тэрыторыі, у некаторых выпадках – і да часу, калі адбываецца дзеянне, што бачым на прыкладзе ўжывання вяртынтаў назвы горада (*Вільня – Вільнюс*).

Мяжа паміж аўтарскім і рэальным тапонімам даволі празрыстая. У некаторых выпадках іх адрознівае толькі фанетычная рыса: *Арахі* – вёска Арэхі, *Арахоўскае возера* – возера Арэхайскае [4, с. 47]. Адзначана ўжыванне жартаўлівых найменняў, створаных аўтарам на аснове рэальных назваў (*Вусце*): *Вусцяньска-Балачанская зямля* – месца, дзе адпачываў Колас [4, с. 135].

Пераважная большасць функцый рэальных і створаных тапонімаў агульная для іх у мастацкім тэксце, яны выступаюць анамастычным фонам, на якім разгортваюцца падзеі, дзеянне лакалізуецца ў прасторы і часе. Выбар онімаў, як і іншых мастацкіх сродкаў, залежыць ад творчай задумы пісьменніка. Тапонімы рэальныя адрозніваюцца ад анамастыкі аўтарскай у тэксце пазнавальнасцю, прэцэдэнтныя онімы вылучаюцца сакральнасцю. Мастацкія адзінкі ствараюцца для выканання пэўнай функцыі. Лакалізацыя, пазначаная аўтарскімі тапонімамі, мае ўмоўны харак-

тар, часта характарызуецца сімвалізмам, філасофскай абагульненасцю. Выкарыстанне створаных адзінак, па нашу думку, надае апавяданню выразнасць і змястоўнасць. Праз такія найменні яркая выяўляецца моўная асоба аўтара, яго мэты і задума, творчая манера. Адметнасцю стылю Якуба Коласа можна назваць максімальнае набліжэнне да рэальных падзей, таму выкарыстоўваюцца тапонімы сапраўдныя і ўтвораныя па мадэлях, распаўсюджаных на Беларусі ў пэўных рэгіёнах. Менавіта ў мастацкіх творах тэкстаўтваральная функцыя прэцэдэнтных онімаў і набліжаных да іх адзінак заключаецца ў імпліцытнай перадачы фонавай інфармацыі, вылучэнні пэўнай мясцовасці. Да таго ж характар адбору адзінак абумоўлены не толькі індывідуальна-аўтарскім стылем, творчай манерай, але і апісанымі падзеямі, часам.

Каб глыбока разумець сэнс твора, трэба ўмець выяўляць мастацкія сродкі, выкарыстаныя аўтарам, іх функцыю ў тэксце; анамастычныя назвы – вынік працяглага гістарычнага працэсу, важны кампанент традыцыйнай культуры народа, без якога немагчыма стварэнне ніводнага значнага пісьмовага тэксту. Мы лічым, што пры аналізе мастацкіх твораў вучнямі і студэнтамі неабходна ўключаць пошукавыя метады, стымуляваць правядзенне навуковых мінідаследаванняў тапонімаў, у ходзе якіх прапануем вырашыць наступныя задачы: 1) у якасці папярэдняй працы а) звярнуцца да агульнай характарыстыкі тапонімаў, іх відаў, б) вызначыць ролю тапонімаў у структуры мастацкіх твораў; 2) прааналізаваць кантэксты і ажыццявіць пошук неабходнай інфармацыі: а) выявіць тапанімічныя адзінкі ў творах, б) вызначыць від тапоніма, в) высветліць факт існавання / адсутнасці рэальнага геаграфічнага аб'екта з такой назвай, што ўключае пошук інфармацыі па дачных крыніцах (напрыклад, па слоўніках назваў населеных пунктаў, анамастычных слоўніках), г) калі такая адзінка ў крыніцах адсутнічае, то неабходна ўстанавіць прататып (пошук па матэрыялах, звязаных з жыццём пісьменніка), д) вызначыць функцыю адзінкі ў мастацкім тэксце, е) акрэсліць магчымыя прычыны выкарыстання тапоніма ў якасці тэкстаўтваральнага мастацкага сродку.

Звернемся да прыкладаў. У трылогіі “На ростанях” ужываецца назва сяла *Верхань*, у рэальнасці існавала сяло *Верхмень* [4, с. 125]. Паспрабуем паразважаць, чаму пісьменнік часткова змяніў назву. Успомнім першае ўражанне ад населенага пункта: *Мінуўшы панскі двор са старацецкім паркам, з будынінамі, пачарнелымі ўжо ад часу, дарога апошні раз спуцілася з горкі*

*ў шырокую раўчавіну, заросшую дробным алейнікам, прабегла цераз масток – тут цякла невялікая рачулка – ды зноў пашыбавала ўгору на процілеглы бераг раўчавіны. Тут, на высокай і даволі прасторнай пляцоўцы, і знайшло сабе ціхі прытулак сяло *Верхань*. Дзякуючы кантэксту і аўтарскай інтэрпрэтацыі камоніма* назва стала больш празрыстай і матываванай, а значыць, здольнай больш эфектыўна выконваць сваю мастацкую функцыю.*

Такая пошукавая праца, па нашу думку, дапамагае матываваць вучняў, развіць цікавасць да даследчай працы, пашырыць літаратурны і лінгвістычны досвед, паглыбіць веды пра жыццёвы шлях і творчы метады пісьменніка.

Побач з назвамі геаграфічных аб'ектаў анамастычны фон мастацкага тэксту ўтвараюць і антрапонімы. У мове твораў Якуба Коласа ўласныя асабовыя найменні (афіцыйныя і гутарковыя варыянты імёнаў, прозвішчы, мянушкі) – гэта сродак перадачы аўтарскіх інтэнцый, яны выступаюць важнай часткай семантыкастылёвай сістэмы словаўжывання, дапаўняюць палітру мастацкіх сродкаў, якімі карыстаецца пісьменнік. Разам з такімі характарыстычнымі прыметамі, як знешнасць, паводзіны і ўчынкі героя, яго звычкі, прозвішча або мянушка персанажа садзейнічаюць выяўленню адметнасці мастацкага вобраза. Апрача таго, антрапонімы “не толькі адлюстроўваюць асноўныя сюжэтныя лініі твора, раскрываюць істотныя рысы характару персанажаў, але і вызначаюць сувязі паміж героямі і пэўнымі сітуацыямі” [5, с. 229].

Безумоўна, выбар таго ці іншага імя героя прадывітаваны асаблівасцямі жанру, да якога звяртаецца Якуб Колас, адметнасцямі яго індывідуальнага стылю, спецыфікай мастацкага метаду. Пісьменнік апісвае тыя фрагменты рэчаіснасці, якія добра вядомы яму. І хоць літаратурны анамастыкон, па словах Ю. Карпенкі, – другасная з’ява [6, с. 35], Колас свядома ўводзіць у творы тыя імёны і іх варыянты, якія былі пашыраны на Беларусі ў канцы XIX – першай палове XX ст. (*Алесь, Базыль, Ганна, Костусь, Сымон, Антось, Лявон, Мар’я, Параска, Міхал, Пятрук, Уладзя, Янка, Яська*). Аўтар арыентуецца на рэальны імянік, нацыянальныя традыцыі называння асобы, агульнапрынятую формулу, з дапамогай якой можна перадаць звесткі пра сацыяльны статус героя, асаблівасці яго веравызнання, узрост, характар.

Імёны, якімі надзяляе Якуб Колас персанажаў, выконваюць тыя самыя функцыі, што

* *Камонім* – від айконіма, уласнае імя сельскага населенага пункта.

і рэальныя антрапонімы. Але “літаратурныя імёны, як правіла, функцыянальна мнагапланавыя, акрамя ўласна называючай яны адначасова выконваюць у мастацкім тэксце шматлікія іншыя функцыі, неабходныя для асэнсаванага разумення твора: ідэнтыфікацыйна-пазнавальную, эмацыянальна-экспрэсіўную, сацыяльна-ацэначную, функцыю характарызацыі, мастацкай кандэнсацыі і інш.” [7, с. 8]. Апрача функцыі ідэнтыфікацыі асобы, антрапонімы змяшчаюць схаванае ўказанне на сацыяльнае паходжанне героя. Так, імёнамі *Амос*, *Майсей*, *Мадэст* Якуб Колас называе дзякоў і святароў. *Благавешчанскі*, *Богаяўленскі*, *Спаскі*, *Срэценскі*, *Увядзенскі*, *Уздзвіжанскі*, *Успенскі* – такія прозвішчы маюць прадстаўнікі праваслаўнага духавенства. Уласныя асабовыя найменні *Грынгмунт*, *Скірмунт*, *Патоцкі*, *Шуйскі*, *Вяземскі* сведчаць, што іх носбіты належаць да дваранскага ці шляхецкага асяроддзя або з’яўляюцца царскімі чыноўнікамі.

У шэрагу выпадкаў у прозвішчы зашыфравана інфармацыя пра прыналежнасць асобы да сялянскага асяроддзя, інтэлігенцыі, службовых асобаў. Так, маладая настаўніца з дваранскага роду носіць прозвішча *Іжыцкая*, цельшынскіх сялян пісьменнік надзяляе імёнамі *Апанас Каваль*, *Мікіта Цялушка*, ураднік мае прозвішча *Нагайкін*, царкоўны стараста – *Крэшчык*.

Ідэнтыфікацыя прадстаўнікоў розных сацыяльных груп ажыццяўляецца і шляхам ужывання прозвішчаў неславянскага паходжання (*Бірдэрлінг*, *Бухберг*, *Каульбарс*, *Мітэльзон*, *Найдус*, *Шніцлер*).

Аднак асноўнымі функцыямі антрапонімаў у мастацкім творы, якія, на нашу думку, залежаць ад умоў іх выкарыстання ў пэўным кантэксце і вызначаюцца гісторыка-сацыяльнымі і нацыянальнымі фактарамі, з’яўляюцца эмацыянальна-ацэначная і тэкстаўтваральная, якія не заўсёды адразу асэнсоўваюцца чытачамі. З гэтай прычыны вывучэнне ўласных асабовых імёнаў, ужытых у мастацкім творы, вымагае ад настаўніка-філолага ў школьнай практыцы, ды і ў ВНУ звароту да спецыяльных метадаў і прыёмаў каментару антрапанімічнай лексікі.

Тэксталагічны аналіз дазваляе выявіць імёны рэальных асоб, якія сустракаюцца не толькі ў тэксце коласаўскіх твораў, але і ў шматлікіх прысвячэннях, загаловах (*Дастаеўскі*, *Жылуновіч*, *Лынькоў*, *Руставелі*, *Стэфка Станюта*, *Сяргей Гарадзецкі*), і антрапонімы персанажаў, створаныя аўтарам (*Андрэй Лабановіч*, *Сцёпка Барута*, *Янка Тукала*; *Антось*, *Міхал*, *Талаш*, *Ядвіся*). Абедзве групы ўласных асабовых імёнаў з’яўляюцца паказчыкамі часу

і месца, дзе адбываюцца апісаныя падзеі, валодаюць канатацыйнымі значэннямі, ілюструюць адметны нацыянальна-культуралагічны фон.

Літаратурныя антрапонімы выступаюць у ролі тэкстаўтваральнага інструмента, што выяўляе аўтарскую ідэю і ацэнку таго ці іншага героя. Нярэдка гэта гаваркія прозвішчы ці мянушкі, якія маюць празрыстую ўнутраную форму. Выяўленне этымалогіі такіх антрапонімаў надзвычай важнае для інтэрпрэтацыі ідэйнай накіраванасці і праблематыкі твора. На гаваркія імёны і прозвішчы прыпадае функцыянальная нагрузка. Большасць іх утварылася ад асновы апелятываў рознай семантыкі:

– назваў свойскіх і дзікіх жывёл (*Баранкевіч*, *Бацяноўскі*, *Галубовіч*, *Драздоўскі*, *Зязюльскі*, *Лісіцкі*, *Мураўёў*, *Цялушка*);

– намінацый частак цела чалавека і жывёл (*Губараў*, *Костка*, *Кудрык*, *Лабановіч*, *Ланаткевіч*, *Рылка*);

– назваў раслін, іх частак і пладоў (*Гарошка*, *Ладыга*, *Рутовіч*, *Рэдзька*);

– намінацый прыладаў працы і іншых прадметаў побытавага ўжытку (*Лейкін*, *Мяцёлкін*);

– найменняў элементаў зямной паверхні, шляхоў зносін, апрацаваных гаспадарчых участкаў (*Балоціч*, *Садовіч*);

– назваў грамадскіх і прыродных з’яў (*Гоман*, *Мароз*).

На думку В. Шура, “ажыўленне семантыкі апелятываў у такіх анамастычных адзінках – адна з мэт пісьменніка, свайго роду падказка, якая праз прозвішча, мянушку прапапоўваецца чытачу” [8, с. 78]. Так, напрыклад, прозвішча *Лабановіч*, якое можна суаднесці з апелятывамі *лабан*, *лабасты* ‘пра разумнага, кемлівага чалавека’, Якуб Колас даў маладому настаўніку – галоўнаму герою трылогіі “На ростанях”. У аснову прозвішча *Мільгун* пакладзены агульны назоўнік *мільгун* ‘той, хто мігае або падміргвае; свавольнік, легкадумны чалавек’ [9, с. 596]. Вось як характарызуе аўтар героя: *Перш за ўсё Саўка Мільгун размашысты чалавек, шырокая натура і гультай. Гаспадаркай ён не займаўся, гуляў, выпіваў, трохі краў і прыставаў да розных цёмных людзей. Яго можна было наняць на якую хочаш справу. Прозвішча Драбок матывуецца мянушкай Драбок ад драбок ‘крошка, кавалак’ [10, с. 146]. Знешне персанаж з такім прозвішчам вызначаўся нядужым і невялікім целаскладам: *Вясёлая баявая Насця Чычка, ёмка, з мужчынскімі ўхваткамі, бураю налятае на мізэрнага Міхайлу Драбка, хапае пад паху і – круць з дарогі. Празрыстую ўнутраную форму маюць ант-**

рапонімы *Арол, Брыль, Ганчар, Кравец, Кукса, Лысы, Пражорыч, Сарока* і інш. Шырокае функцыянаванне гаваркіх прозвішчаў і мянушак у мове твораў Якуба Коласа – адметнасць яго індывідуальнага стылю.

Этымалагічны аналіз прозвішча *Гарнашка* дазваляе больш глыбока асэнсаваць унутраныя якасці галоўнай гераіні аповесці “На прасторах жыцця”: прозвішча ўзыходзіць да мянушкі *Гарнаш* ад *гарнаш* ‘панцыр’ [11, т. 6, с. 255]. Аленка *Гарнашка* – прынцыповая дзяўчына, з уласнымі поглядамі на жыццё, добрымі разумовымі здольнасцямі: *У школе Аленка не зводзіла часу дарма. Старанна слухала лекцыі, чытала кнігі, якія толькі можна было дастаць, а кожнае няяснае для яе пытанне старалася зразумець... Гэтая стараннасць, гэтае шчырае адданне навучы, а таксама і здольнасць да навукі вывелі яе і тут на першае месца ў класе.*

Побач з этымалагічным аналізам антрапанімічнай лексікі, што сустракаем на старонках твораў Якуба Коласа, не менш важным нам бачыцца і высвятленне яе словаўтваральнай будовы, бо толькі ў сукупнасці гэтыя аналізы дадуць магчымасць дакладна і аргументавана вызначыць паходжанне імёнаў і прозвішчаў, іх стылістычныя функцыі, што, у сваю чаргу, дапаможа выявіць сутнасныя характарыстыкі персанажаў.

Словаўтваральны аналіз імёнаў сведчыць, што перавагу Якуб Колас аддае не афіцыйным імёнам, а менавіта іх размоўна-побытавым варыянтам, якія звычайна ўтвараюцца ў выніку трансфармацыі або скарачэння афіцыйнага імя шляхам далучэння да яго адпаведнага фарманта. Так, часта ўжываюцца нейтральныя варыянты найменняў (*Алесь, Гэля, Маня, Наста, Уладзя*) і формы суб’ектыўнай ацэнкі імёнаў, што маюць у структуры суфіксы *-к* (*Аленка, Параска, Саўка, Ціёпка, Янка*), *-ук / -юк* (*Пятрук, Паўлюк*), *-ус* (*Костусь*) і сустракаюцца як у мове саміх персанажаў, так і ў мове аўтара. Прычым гэтыя ацэначныя формы імёнаў для беларусаў былі тыповымі.

Высокай прадуктыўнасцю ўтварэння вызначаюцца прозвішчы з фармантамі *-овіч, -евіч, -іч, -ыч* у структуры. Большасць з іх утворана ад мянушак (*Балоціч, Баранкевіч, Лабановіч, Рутовіч, Садовіч, Шчарбачэвіч*). Іншыя прозвішчы з такім фармантам маюць у аснове ўласнае імя (*Васількевіч, Петруневіч, Цішкевіч, Юзафовіч, Якубовіч*). Заўважым, што падобныя антрапонімы досыць пашыраныя на Беларусі і асабліва – на радзіме Якуба Коласа. Верагодна, гэтым тлумачыцца іх частае выкарыстанне ў творах аўтара.

Актыўнасцю вызначаюцца прозвішчы і мянушкі з фармантамі *-ко / -ка* (*Бабко, Бязручка, Гарошка, Глушка, Грынько, Занька, Костка, Мужэйка*), *-ук / -юк, -чук* (*Курульчук, Лобук, Малюк, Саханюк*).

Згаданае яшчэ раз падкрэслівае, што пісьменнік зыходзіць з рэальнага анамастыкону і як сапраўдны майстар мастацкага слова актуалізуе ў творы семантыку оніма.

Антрапонімы, выкарыстаныя Якубам Коласам, выступаюць важным сродкам фарміравання лінгвакраязнаўчай кампетэнцыі. На наш погляд, уласныя асабовыя імёны – з’яўляюцца своеасаблівымі маркерамі нацыянальнай культуры. Таму вывучэнне такіх адзінак у школьнай практыцы будзе спрыяць развіццю пазнавальнай актыўнасці вучняў, пашырэнню іх камунікатыўных магчымасцей.

Такім чынам, аналіз мастацкіх твораў Якуба Коласа немагчымы без вывучэння анамастычнай сістэмы, бо гэта адна з крыніц лінгвістычнай і экстралінгвістычнай інфармацыі, што дазваляе глыбока і ўсебакова даследаваць творчасць пісьменніка.

Спіс літаратуры

1. **Карпенко, Ю. А.** Специфика имени собственного в общенародном языке и художественной литературе / Ю. А. Карпенко // XV Internationaler Kongreß für Namenforschung. Resümees der Vorträge und Mitteilungen. – Leipzig, 1984. – S. 88–89.
2. **Имя собственное в художественном тексте** : учебно-методическое пособие / [авт.-сост. А. Н. Деревяго]. – Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2008. – 195 с.
3. **Ковалев, Г. Ф.** Литературная ономастика – поле исследований для литературоведов и лингвистов / Г. Ф. Ковалев // Русистика без границ. – 2017. – № 2. – С. 41–58.
4. **Анамастычны слоўнік твораў Якуба Коласа** / склад. Г. У. Арашонкава [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 638 с.
5. **Сіплівеня, Ж. С.** Уласныя асабовыя імёны ў творах Янкі Купалы / Ж. С. Сіплівеня // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні : зб. навук. арт. – Гродна : ГрДУ, 2010. – С. 229–234.
6. **Карпенко, Ю. А.** Имя собственное в художественной литературе / Ю. А. Карпенко // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 34–40.
7. **Балотнікава, С. М.** Уласныя асабовыя намінацыі дзюгарадных персанажаў у паэме Якуба Коласа “Новая зямля” / С. М. Балотнікава // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. – Мінск : РІВШ, 2012. – Вып. 11. – С. 7–11.
8. **Шур, В. В.** Гаваркія онімы ў творах беларускай мастацкай літаратуры (на прыкладах з твораў Якуба Коласа) / В. В. Шур // Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта. – 2002. – № 7 (2). – С. 76–81.
9. **Фасмер, М.** Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 2. – 672 с.
10. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1979. – Т. 3. – 672 с.
11. **Гістарычны слоўнік беларускай мовы**. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Вып. 6. – 302 с.

Нона ШАНДРОХА,
кандыдат педагагічных навук

КОЛАСАЎСКАЯ “МЕТОДЫКА РОДНОЙ МОВЫ” Ў КАНТЭКСЦЕ ПАДРЫХТОЎКІ СТУДЭНТА-ФІЛОЛАГА МЕТАДЫЧНЫ І РЫТАРЫЧНЫ АСПЕКТЫ

УДК 378.016:811.161.3

У артыкуле прааналізаваны актуальныя для сучаснай моўнай адукацыі метадычныя і рытарычныя ідэі ў першай айчынай метадычнай працы “Методыка роднай мовы” Я. Коласа, а таксама ў другім выданні кнігі ў суаўтарстве з В. Тэпіным. Акцэнтавана ўвага на метадыцы развіцця маўлення вучняў, фарміраванні творчай рытарычнай асобы настаўніка, што неабходна ў практыка-арыентаванай падрыхтоўцы студэнта-філолага ў ВНУ і сучаснай школьнай практыцы навучання беларускай мове.

Ключавыя словы: Я. Колас, “Методыка роднай мовы”, першы метадычны дапаможнік, методыка выкладання, педагагічная рыторыка, студэнт-філолаг.

The article analyzes the methodological and rhetorical ideas relevant to modern language education in the first Russian methodological work of Y. Kolas “Methodology of the native language”, as well as in the second edition of the book co-authored with V. Tepin. Attention is focused on the methodology of students' speech development, the formation of a creative rhetorical personality of the teacher, which is necessary in the practice-oriented training of a philologist student at the university and modern school practice of teaching the Belarusian language.

...Настаўнікі самі павінны дасканалы валодаць матэрыялам выкладання і ўмець падаць яго вучням цікава, жыва, ярка, а для гэтага павінны добра ведаць і метады выкладання.

Якуб Колас.

Мэта артыкула – з пазіцыі сучаснай лінгва-методыкі і практыка-арыентаванай падрыхтоўкі будучага настаўніка-філолага вызначыць метадычныя і рытарычныя ідэі першай айчынай метадычнай працы “Методыка роднай мовы” (1926 і 1930 гг.). Зроблена спроба асэнсавання “Методыкі роднай мовы” з пазіцыі сучаснай рыторыкі. У лістападзе грамадская супольнасць Беларусі адзначыла 140-гадовы юбілей народнага паэта Беларусі, педагога і метадыста Якуба Коласа. Таксама ў гэтым годзе споўнілася роўна сто гадоў пачатку ягонай педагагічнай дзейнасці: з 1 верасня 1922 г. К. М. Міцкевіч (Якуб Колас) пачаў працаваць выкладчыкам беларускай мовы ў Мінскім беларускім педтэхнікуме, пасля на педагагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Спынім увагу на асобе Якуба Коласа як высокакваліфікаваным выкладчыку, педагогу, метадысце, дарадцу і мудрым Настаўніку, пра што сведчаць успаміны былых студэнтаў і слухачоў настаўніцкіх курсаў: “...я ніколі не забуду Канстанціна Міхайлавіча Міцкевіча. Ён веў родную мову, методыку яе выкладання. Праводзіў гэтыя прадметы так, што яны адразу захапілі нас настолькі, што мы адчулі мастацкасць, прыгажосць і сілу роднага слова”, “...заняткі ў групе Я. Коласа мала хто прапускаў. Прайшло шмат гадоў, а я задаю сабе пытанне: у чым прычына гэтай з’явы? Па-першае, заняткі К. М. Міцкевіча праходзілі жыва і цікава. Нас, будучых фізікаў і матэматыкаў, яны прываблілі ўмелым спалучэннем яснасці, лагічнай стройнас-

ці, матэматычнай дакладнасці і скрупулёзнасці з паэтычным натхненнем. Па-другое, Канстанцін Міхайлавіч быў добрым псіхолагам, таму што ўлічваў спецыфіку нашага аддзялення і нашай будучай прафесіі... ён вельмі даступна і паслядоўна сакавітай і прыгожай мовай тлумачыў нам правілы беларускай граматыкі і сінтаксісу. Мне запомнілася, што гэтыя тлумачэнні Канстанцін Міхайлавіч заўсёды падмацоўваў прыкладамі са сваіх твораў і твораў іншых беларускіх пісьменнікаў”, “...гаварыў Якуб Колас ціха, павольна, ласкава, але з вельмі багатай, задушэўнай інтанацыяй у голасе і тонкімі адценнямі ў міміцы. Лоб, бровы, вочы, нават губы і шчокі яго нібы змяніліся ў адпаведнасці з характарам думкі, станавіліся больш сціснутымі, напружанымі ці больш павольнымі, мяккімі” [1, с. 93–94] і інш.

У беларускай педагагічнай навуцы захавана традыцыя звароту да аналізу метадычнай спадчыны. Свае педагагічныя погляды Я. Колас выказваў на старонках газет і часопісаў, на сустрэчах з настаўнікамі, у прамовах на з’ездах і ўрачыстых пасяджэннях. Першым айчынным метадычным дапаможнікам у галіне методыкі выкладання беларускай мовы з’явілася “Методыка роднае мовы” (1926), дзе Я. Колас абгрунтаваў метадычныя погляды, зыходзячы як з уласнага вопыту, так і з перадавога вопыту школьных настаўнікаў, а таксама прац расійскіх метадыстаў у галіне філалогіі. У названай метадычнай працы аўтар як заснавальнік методыкі беларускай мовы вызначыў прынцыпы

выкладання роднай мовы ў школе, даў кароткі гістарычны агляд метадаў навучання грамаце. Асобна Якуб Колас раскрыў методыку чытання, пісьма, коратка закрануў пытанне пра выкладанне граматыкі беларускай мовы, прапанаваў выкарыстоўваць розныя віды творчага спісвання, вусныя і пісьмовыя пераказы, сачыненні. У 1930 г. выйшла другое выданне “Методыкі роднай мовы” ў суаўтарстве з В. Тэпіным, яно адрасавалася не толькі настаўнікам пачатковых класаў, але і настаўнікам роднай мовы сярэдніх і старэйшых класаў. Адзначым той факт, што названы метадычны дапаможнік працягла час быў бібліяграфічнай рэдкасцю ў навукова-метадычнай літаратуры. На пачатку 90-х гг. ХХ ст. айчынны вучоны-метадыст І. Саматыя прааналізавала названае выданне з пазіцыі сучаснай метадычнай навукі. Як справядліва заўважае даследчык, “перад намі не другое перавыданне, а самастойная манаграфічная праца, якая мае новую структуру і ў большай частцы іншы змест” [2, с. 115]. У Зборы твораў Я. Коласа [3] “Методыка роднай мовы” 1930 г. апублікавана ўпершыню. У прадмове да другога выдання “Методыкі роднай мовы” (1930) указана, што пры складанні дапаможніка аўтары карысталіся як матэрыялам вядомых курсаў методыкі П. Афанасьева, А. Папова, В. Малахоўскага і іншых навукоўцаў, так і праграмамі, метадычнымі запіскамі, а таксама тагачаснай метадычнай літаратурай па пытаннях выкладання роднай мовы. Аналіз аўтарскіх ацэначных меркаванняў сведчыць пра дэмакратычнае стаўленне да розных навуковых пазіцыяў і зварот да жывой педагагічнай практыкі.

Мэтавызначэнне “Методыкі роднай мовы” грунтуецца на наступным: не столькі даць вучням веды пра мову, колькі прызвычаіць іх да рэальнага маўлення: “...не столькі веды, сколькі навывкі (тут і далей вылучана намі. – Н. Ш.)” [3, с. 400]. Названы радок можа служыць эпіграфам да ўсіх дапаможнікаў у галіне методыкі выкладання беларускай мовы. Яго таксама можна лічыць штуршком да рэалізацыі адносна новага ў сістэме сучаснай моўнай адукацыі кампетэнтнаснага падыходу, які прадугледжвае фарміраванне моўнай, маўленчай, камунікатыўнай, рытарычнай, лінгвакультуралагічнай і сацыякультурнай кампетэнцыі і арыентаваны на рэалізацыю мадэлі моўнай адукацыі, сутнасць якой веданне мовы і валоданне ёй. У Тлумачальнай запісцы вучэбнай праграмы па школьным прадмеце “Беларуская мова” адзначана, што «любы тып кампетэнцыі не фарміруецца без ведаў (каб умець, трэба ведаць), аднак веды самі па сабе не з’яўляюцца самакаштоўнасцю (веды па-за практычнай дзейнасцю, не скіраваныя на асобаснае развіццё чалавека, пераўтвараюцца ў дагматызм – аднабаковае, схематычнае мысленне). Сучасная адукацыя імкнецца пераарыента-

вацца з пазіцыі “ведаць, каб памятаць” на пазіцыю “ведаць, каб умець і дзейнічаць”. У гэтым агульная сутнасць кампетэнтнаснага падыходу» [4, с. 6]. Як бачым, нават сціслае апісанне кампетэнтнаснага падыходу ў сучаснай моўнай адукацыі можна разглядаць як спробу рэалізацыі тагачаснай канчатковай мэты навучання роднай мове, якой Колас-педагог лічыў “умелае актыўнае карыстанне роднаю моваю для выказвання ўласных мыслей і перажыванняў вучня...” [3, с. 400]. Актualізуючы значэнне методыкі ў працэсе навучання роднай мове, аўтар выказаў трывогу пра “небяспеку амярцвення прадмета” і заклікаў школьных настаўнікаў імкнуцца “вывучаць жыццё ў яго дынаміцы, не адрываючы тэорыі ад практыкі” [3, с. 403].

Сумесная метадычная праца Я. Коласа і В. Тэпіна была дапоўнена раздзелаў “Методыка развіцця мовы”, “Методыка заняццяў роднай мовай з дарослымі непісьменнымі і малапісьменнымі”, “Пытанні выкладання расійскай мовы ў беларускай школе” і “Падлік навыкаў па пісьму і чытанні”. Ужо ў той час вялікая ўвага аддавалася актуальнай і сёння праблеме развіцця звязнага маўлення вучняў. Спецыяльны раздзел “Методыка развіцця мовы” меў наступную структуру і змест: “Вусная мова: вусная мова ў працоўнай школе; прыёмы развіцця вуснай мовы – гутарка і расказ; гутарка па малюнках; вусны твор, даклад, драматызацыя. Праца настаўніка ў сувязі з развіццём вуснай мовы дзяцей. Пісьмовая мова: сувязь паміж пісьмовай мовай і вуснай; адпаведнасць характару практыкаванняў узросту і псіхалогіі вучня. Віды практыкаванняў для развіцця пісьмовай мовы: пісьмовы пераказ зместу; выняткі з прачытанага; наследаванне літаратурных узораў. Пісьмовыя працы самастойнага характару і пісьмовыя адказы на пытанні; праца ў сувязі з літаратурным чытаннем; моманты апавядання, апісання і характарыстыкі ў творчасці дзяцей; школьны дзённік і журнал. Дзелавая мова: віды практычнай (дзелавой) пісьмовай мовы: запісы вучняў, лісты, плакаты, лозунгі, дзелавая карэспандэнцыя” [3, с. 788–789]. Ужо змест гэтага раздзела сведчыць, што аўтары метадычна абгрунтаваны і з улікам узроставай псіхалогіі, фізіялогіі, дасягненняў лінгвістыкі і іншых сумежных навук падышлі да праблемы развіцця маўлення вучняў: прафесійна акцэнтавана ўвага на цеснай сувязі вуснай і пісьмовай мовы, комплексным навучанні розным відам маўленчай дзейнасці (гаварэнню, слуханню, чытанню і пісьму), навучанні не проста тэксту, а з абавязковым улікам яго тыпу (апавяданне, апісанне, разважанне) і жанру (даклад, плакат, ліст, лозунг, дзелавая карэспандэнцыя, характарыстыка і інш.). У “Методыцы роднай мовы” выразна акрэслена думка, што вусная мова хоць і рытуе вучняў да ўспрымання і карыстання пісьмовай мовай, але разам

з тым яна будуюцца па ўласных законах. У галіне развіцця вуснага маўлення перад школьным настаўнікам былі пастаўлены задачы: асэнсавана і крытычна ўспрымаць вусную мову на слых; вылучаць у выказванні сэнсавыя блокі; сачыць за структурай разгортвання вуснага тэксту; уступаць у суразмоўніцтва і інш.

На думку Я. Коласа, пры адборы дыдактычнага матэрыялу настаўніку важна ўлічваць наяўнасць не толькі неабходных лінгвістычных фактаў, але і жыццёвых рэалій і актуальнасць іх ужывання. Дыдактычны матэрыял па мове павінен змяшчаць як мага менш готовых моўных фармулёвак, а больш сапраўднага адлюстравання стану чалавечай душы. А для гэтага патрэбны адпаведны круггляд настаўніка і, галоўнае, як адзначаў Колас, матэрыял павінен закранаць душу вучняў, адпавядаць пачутаму і перажытаму імі. *“Тэмы, каторыя не закранаюць псіхікі дзяцей, будуць толькі развіваць у іх нахіл да пустаслоўя”* [3, с. 351]. Увага настаўнікаў была скіравана на выбар такіх метадаў і прыёмаў навучання, якія актывізуюць вучняў, развіваюць іх творчыя здольнасці. Рэкамендавалася *“ўзбудзіць актыўнасць вучняў да адшукання сваіх памылак і выпраўлення іх”, “не падказваць вучням пры чытанні”, бо “гэта вядзе вучня да пасіўнасці”* [3, с. 416].

Калі “Методыка роднай мовы” (пераважна выданне 1926 г.) даследавалася многімі навукоўцамі (З. Варановіч, І. Зяневіч, І. Саматыя, М. Сянкевіч, У. Радзівонаў, М. Яленскі, М. Яфімава і інш.) з **метадычнага** пункту гледжання, то аналіз названай метадычнай працы з пазіцыі **рыторыкі** не быў прадметам спецыяльнага даследавання ў айчыннай лінгваметодыцы, што ў значнай ступені абумоўлена недаацэнкай рытарычнага аспекту ў метадычнай падрыхтоўцы студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей. Акцэнтуючы ўвагу на сучасным **рытарычным асэнсаванні** “Методыкі роднай мовы” Я. Коласа, спынімся на паслядоўнасці этапаў працы над стварэннем тэксту, што вызначаецца антычным рытарычным канонам.

У “Методыцы роднай мовы” ўсе часткі прамовы прааналізаваны і дапоўнены метадычнымі і рытарычнымі парадамі. Аўтар разумее, што ў школе настаўніку недастаткова мець толькі дасканалыя веды пра мову як прадмет выкладання, але неабходна яшчэ спасцігаць сакрэты педагагічнага і аратарскага майстэрства. Было слухна адзначана, што *“пры навучанні педагагічны бок мае больш важнае значэнне і павінен быць пастаўлен вышэй практычных задач. Толькі пры такіх умовах навучанне дасць добрыя вынікі”* [3, с. 402]. У той час наспела неабходнасць прынцыпова новага падыходу да падрыхтоўкі настаўніка, здольнага глыбока спасцігнуць і артыстычна данесці да вучняў эстэтычную вар-

тасць мовы, майстэрства валодання побач са словам жэстам, мімікай і інш. *“Асноўная памылка ранейшай школы была якраз у тым, – адзначаў Я. Колас, – што яна разглядала родную мову як прадмет выкладання, тады калі яна перш за ўсё як сродак сацыяльных зносін паміж членамі школьнага калектыву”* [3, с. 208].

Педагагічная рыторыка даследуе тэорыю і практыку “эфектыўнага маўленчага суразмоўніцтва ў сферы адукацыі і выхавання” [5, с. 224]. Педагагічнае маўленне настаўніка вымяраецца тэхнікай прамовы: пастаўленым голасам, інтанацыяй, дыкцыяй, выразнасцю і інш. На старонках дапаможніка “Методыка роднай мовы” Я. Коласа даюцца карысныя рытарычныя парады па тэхніцы маўлення настаўніка і вучняў як суразмоўнікаў навучальнага працэсу. Аўтар – таленавіты пісьменнік і педагог-практык – глыбока ўсведамляў значэнне жывога слова і лічыў, што тэхніка вучнёўскага чытання з’яўляецца асновай, на якой становіцца магчымым засваенне элементарных прыёмаў і навыкаў **выразнага чытання** (лагічныя націскі, паўзы, інтанацыя, зрокавы вобраз і інш.). Якуб Колас сам меў артыстычныя здольнасці, быў выдатным чытальнікам і апавядальнікам, заўсёды стараўся папулярываць гэтае майстэрства. *“Выразна прачытаны твор і разумеецца лепш, і мацней адбіваецца ў памяці, робіць большае эстэтычнае ўражанне”, – сцвярджаў Колас-педагог. “Настаўнік сам павінен умець чытаць выразна і сачыць за тым, каб дзеці ў часе чытання выконвалі элементарныя прыёмы выразнага чытання – перапынкі (паўзы), лагічныя націскі і інтанацыю”* [3, с. 287]. У другім выданні дапаможніка ўдакладняюцца метадычныя вартасці педагагічнай тэхнікі выразнага чытання настаўніка: *“Па-першае, выразнае чытанне самога настаўніка (а яно павінна быць такім) дае вучням некалькі мінут эстэтычнай асалоды. Па-другое, яно будзе служыць вучням узорам для іх чытання... Па-трэцяе, выразнае чытанне дапамагае лепшаму зразуменню самога твора, бо... робіць непатрэбнымі тыя ці іншыя аб’ясненні”* [3, с. 461]. Выразнаму чытанню як чытанню свядомаму і лагічна асэнсаванаму супрацьпастаўляецца механічнае чытанне. Важна навучыць чытаць удумліва, каб вучні маглі *“борзда схопліваць у часе чытання і асобныя думкі, і сам ход іх, і іх значэнне... Чытаць – значыць разумець, а разумець – значыць глыбока адчуць тое, што чытаецца”* [3, с. 449]. Як заўважае аўтар, эстэтычная роля выразнага чытання ўзбагачае фантазію вучня новымі вобразамі, якія з’яўляюцца асновай для розных эмацыйных перажыванняў, выхоўваюць іх эстэтычны густ: *“Дзеці вельмі чулыя да пытанняў праўды і добра, каторыя так ці інакш закранаюцца тымі ці іншымі апавяданнямі, байкамі, вершамі. Яскравыя мастацкія вобразы, моц-*

на адбіваючыся ў дзіцячай псіхіцы, могуць стаць для іх жывымі прыкладамі ўсяго прыгожа-адмысловага і добрага” [3, с. 450].

Працягваючы коласаўскія разважанні-высновы па тэхніцы маўлення як частцы рытарычнага майстэрства, заўважым, што ў “Методыцы роднай мовы” звяртаецца ўвага і на дыкцыю. Падкрэсліваецца, што чысціня вымаўлення гучаў залежыць таксама ад іх артыкуляцыі. Таму задача настаўніка яшчэ на этапе авалодання граматай – дапамагчы вучням набыць навыкі правільнай і выразнай артыкуляцыі.

У сучаснай вучэбна-метадычнай літаратуры адзначаецца, што “камунікатыўна-рытарычная кампетэнцыя звязана з авалоданнем відамі маўленчай дзейнасці (чытанне, слуханне, гаварэнне, пісьмо) і асновамі культуры вуснага і пісьмовага маўлення, уменнямі і навыкамі выкарыстання мовы ў розных сферах і сітуацыях зносін” [6, с. 6]. Дэфініцыя паняцця “камунікатыўна-рытарычная кампетэнцыя” адсутнічае ў тэрміналогіі дапаможніка “Методыка роднай мовы”, але пры супастаўленні сучасных і тагачасных мэт і відаў вучнёўскіх заданняў можна заўважыць пэўнае падабенства. Так, у параграфі “Дзелавая мова” адзначана, што “лісты можна разглядаць не толькі як сродак зносін між людзьмі, а як і спосаб пашырэння тых ці іншых ведаў, звычаяў і наогул усяго таго, што складае культурна-грамадскае жыццё...” [3, с. 518]. Пазнавальная жыццёвая камунікацыя з вызначэннем канкрэтнага адрасата, ацэначных характарыстык і з улікам жыццёвай сітуацыі прадугледжвалася ў заданнях для вучняў па напісанні лістоў: “1) Напішыце ліст вучням суседняй школы. Паведамце іх аб вашым жаданні пазнаёміцца з іх жыццём, работаю ў школе... 3) Апішыце вашу школу той асобе, каторая ніколі не бачыла вашай школы. <...> 6) Напішыце ліст свайму прыяцелю і напішыце аб кнізе, якая зрабіла на вас найбольшае ўражанне” [3, с. 519–520]. Фармулёўкі заданняў маюць амаль стагадовую даўнасць і дэманструюць прагрэсіўны характар тагачаснай методыкі беларускай мовы. Праілюстраваныя мэты і заданні для вучняў сведчаць, што сучасныя ідэі кампетэнтнаснага падыходу ў навучанні яшчэ ў мінулым стагоддзі прапаноўваліся Коласам-метадыстам.

Безумоўна, педагогічная рыторыка прадугледжвае і свае патрабаванні да маўлення настаўніка. На старонках “Методыкі роднай мовы” ў параграфі “Праца настаўніка ў сувязі з развіццём вуснай мовы дзяцей” прапанаваны рытарычныя парады да настаўніцкай прамовы: “мова самога настаўніка павінна з’яўляцца для вучняў пэўным узорам, якога можна дасягнуць у залежнасці ад часу і затраты адпаведных намаганняў” [3, с. 499]. Педагогічная рыторыка разглядае ак-

туальную праблему майстэрства прафесійнага дыялогу ў суразмоўніцтве, пытанняў і адказаў у аратарскай практыцы. Належная ўвага названай праблеме аддавалася і ў метадычнай працы Я. Коласа, напрыклад, пры пастаноўцы пытанняў па змесце прачытанага. Улічаны і рытарычныя ўменні настаўніка фармуляваць пытанні, а таксама ўмовы, пры якіх зададзеныя пытанні будуць мець вартасць і сэнс: “1) Пытанні павінны быць дакладныя, ясныя, простыя. 2) <...> паступовымі, каб адно выходзіла з другога. 3) Пытанні трэба ставіць так, каб настаўнік напэўна мог чакаць ад вучня правільнага адказу. 4) Не трэба ставіць такіх пытанняў, якія маюць характар падказу... 5) Непажаданыя такія пытанні, на каторыя адказ даецца ў форме проста пацвярджэння – але, так. 6) Не трэба ставіць пытанняў, скупых на змесце (яшчэ што можна сказаць?). 7) На адзін адказ не трэба ставіць некалькі пытанняў” [3, с. 462]. Як справядліва адзначаецца, настаўнік павінен быць уважлівым і да вучнёўскіх адказаў, якія “павінны адпавядаць пытанням і быць багатымі на змесце і правільнымі на форме. <...> ...каб вывесці агульнае заключэнне, адказы павінны быць дакладныя і поўныя” [3, с. 463].

Такім чынам, метадычныя і рытарычныя парады “Методыкі роднай мовы” Я. Коласа актуальныя ў навучанні беларускай мове ў сучаснай школе XXI ст. Якуб Колас бачыў у асобе настаўніка найперш творчую рытарычную асобу, галоўнае прызначэнне якой абудзіць у вучняў крытычны розум з мэтай асэнсаванага падыходу да ацэнкі жыццёвых з’яў і фактаў. Гэта з’яўлялася вызначальным у створанай ім метадычнай сістэме навучання роднай мове. Зыходзячы з пазіцыі практыка-арыентаванай падрыхтоўкі студэнта-філолага ў ВНУ, настаўнікам беларускай мовы і літаратуры варта мэтанакіравана вывучаць класічныя старонкі методыкі беларускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Юфе, Э. Р.** Якуб Колас – выкладчык вышэйшай школы / Э. Р. Юфе // Адукацыя і выхаванне. – 1994. – № 12. – С. 91–95.
2. **Саматыя, І. М.** “Методыка роднай мовы” К. Міцкевіча і В. Тэпіна / І. М. Саматыя // Беларуская мова і літаратура. – 1995. – № 1. – С. 113–123.
3. **Колас, Я.** Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – Т. 15 : П’есы. Метадычныя распрацоўкі. – 791 с.
4. **Беларуская мова.** Беларуская літаратура: V–IX класы : вучэб. прагр. для ўст. агул. сярэд. адуц. з беларус. і рус. мовамі навуч. / МА РБ. – Мінск : НІА, 2017. – 116 с.
5. **Матвеева, Т. В.** Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т. В. Матвеева. – М. : Флинта, 2014. – 415 с.
6. **Валочка, Г. М.** Беларуская мова. 10 клас. Дыдакт. і дыягност. мат.-лы (базавы і павышаны ўзроўні) : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукац. з беларус. і рус. мовамі навуч. / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко, С. М. Якуба. – Мазыр : Выснова, 2021. – 128 с.

ЯКУБ КОЛАС. УРЫВАК “ДАРЭКТАР” (З ПАЭМЫ “НОВАЯ ЗЯМЛЯ”)

СІСТЭМА ўрокаў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (V КЛАС)

Вольга ДАМАСЕВІЧ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі сярэдняй школы № 16 г. Мазыра

I. ВОБРАЗ ВОСЕНІ

Мэта: пазнаёміць з урывкам “Дарэктар” Я. Коласа, яго вобразнай сістэмай.

Задачы: развіваць самастойнасць мыслення, фарміраваць уменне аналізаваць мастацкі твор, камунікатыўныя навыкі; выходзіць пачуццё захаплення асенняй прыродай.

Абсталяванне: партрэт Я. Коласа; выстава кніг “Новая зямля” розных гадоў выдання, рэпрадукцыі карцін “Бабіна лета” К. Качана і “Журавы ляцяць” А. Шатэрніка; аўдыязапіс песні “Усе мы родам з дзяцінства”; гекс-схема.

Эпіграф:

Вобразы мілыя роднага краю,
Смутак і радасць мая!
Што маё сэрца да вас парывае?
Чым так прыкованы я?..

Якуб Колас.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Вывучэнне новага матэрыялу.

Гучыць аўдыязапіс песні “Усе мы родам з дзяцінства”.

Настаўнік. Дзяцінства – светлая пара ў жыцці амаль кожнага чалавека. Для Якуба Коласа маленства засталася адным з самых яркіх успамінаў, нягледзячы на ўсе цяжкасці таго часу. Пазнаёмімся, дзе і як праходзіла дзяцінства маленькага Костуся, правобразам якога быў сам Якуб Колас. Мы працягваем вывучэнне паэмы “Новая зямля”: сёння – урывак “Дарэктар”, у якім Якуб Колас згадвае сваю сям’ю і дзіцячыя гады.

• Мэтавызначэнне.

Настаўнік. Сфармулюйце самастойна мэты ўрока, адну з іх запішыце ў сшыткі, працягнуўшы выразы:

Буду ведаць... навучуся... змагу...

• **Чытанне ўрывка** (настаўнік і загадзя падрыхтаваныя вучні).

• Аналіз першаснага ўспрымання твора.

1. Ці спадабаўся вам урывак “Дарэктар” з паэмы “Новая зямля” Я. Коласа? Якія пачуцці і настрой выклікаў твор?

2. Што вас уразіла / абурыла?

3. Якія малюнкi ўзніклi пры чытанні / слуханні?

• Лексічная праца.

• **Зварот да міжпрадметных сувязей** (жываваніс).

Заданне. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны “Журавы ляцяць” А. Шатэрніка. Які настрой пераважае? Якая колеравая гама прадстаўлена ў творы жывапісу? Якія думкі ўзнікаюць у вас пры праглядзе рэпрадукцыі?

• **Праца над зместам твора** (ад слоў “Зварот пары, зніканне лета...” да “...родныя валокі!”).

1. Калі адбываецца дзеянне ва ўрывку?

2. Знайдзіце і зачытайце апісанне восені.

3. Якую восень паказаў чытачу Я. Колас?

4. Якія вобразы сведчаць пра надыход восені?

5. Дакажыце, што аўтар паэтычна апісаў бабіна лета.

6. Як яшчэ называе восень аўтар? Чаму да гэтага слова падбірае эпітэт *святкроўка*? Якую думку хацеў данесці Я. Колас да чытача?

7. Якія яшчэ поры года згадваюцца ў прачытанай частцы? Як яны супастаўляюцца паміж сабой? Якія вобразы ў гэтым дапамагаюць?

8. Чым вясна і лета адрозніваюцца ад восені? Як гэтае адрозненне падае аўтар? Зачытайце адпаведныя радкі.

9. Якія птушкі ва ўрывку становяцца сведкамі надыходу восені?

10. Раствлумачце сэнс радкоў “Бывай жа, лецежка, бывай! Бывайце, родныя валокі!...”. Каму адрасаваны гэтыя радкі? Чаму?

11. Як восень уплывае на стан лірычнага героя?

12. Якімі вобразна-выяўленчымі сродкамі мовы карыстаецца аўтар для апісання бабінага лета? На аснове тэксту запоўніце табліцу:

Прыклад з твора	Мастацкі сродак	Меркаванне

13. Паразважайце, як апісанне залатой восені звязана з асноўным зместам твора.

14. Як ноткі восені суадносяцца з настроем галоўнага героя – хлопчыка Костуся і яго братаў? Абгрунтуйце.

• **Праца ў парах.**

Заданне А. Якую сэнсавую нагрузку маюць прапанаваныя вобразы ў апісанні залатой восені? Адказ падмацуйце цытатай.

Вобраз	Прыклад з твора	Меркаванне
неба		
парог		
багна		
сонца		
поле		
лугавіны		

Заданне Б. Слова *восень* перадае шматлікія пачуцці, якія агортваюць душу лірычнага героя з яе надыходам. Якія наступствы надыходу восені згадвае Якуб Колас у творы? Адказ аформіце ў выглядзе гексаў. (*Магчымы варыянт* ↓.)

III. Абагульненне і замацаванне.

• **Зварот да міжпрадметных сувязей** (*жываніс*).

Заданне. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны “Бабіна лета” К. Качана. Які настрой пераважае ў карціне? Якая колеравая гама прадстаўлена ў творы жывапісу? Якія думкі ўзнікаюць у вас пры праглядзе рэ-

прадукцыі К. Качана? Ці падыходзіць прапанаваны твор жывапісу да твора літаратуры? Чым?

• **Праца з эпіграфам.**

Заданне. Прачытайце словы Якуба Коласа, растлумачце іх.

IV. Падвядзенне вынікаў урока.

• **Каментаванае выстаўленне адзнак.**

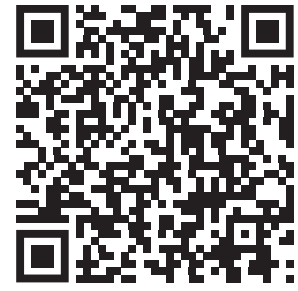
• **Рэфлексія “Анкета”** ↓.

V. Дамашняе заданне.

1. Вывучыць на памяць апісанне восені з урыўка “Дарэктар” Я. Коласа.

2. Перачытаць тэкст урыўка “Дарэктар” Я. Коласа, адказаць на пытанні, змешчаныя ў вучэбным дапаможніку.

3. Падрыхтаваць ілюстрацыі да твора (эпізод на выбар).

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па QR-кодзе.

Яўген ЕСІС,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры

вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі сярэдняй школы № 16 г. Мазыра

II. ВОБРАЗ ЯСЬКІ БАЗЫЛЁВА

Мэта: ахарактарызаваць вобраз Яські Базылёва, вызначыць яго ролю ў змесце твора, узаемаадносіны з іншымі персанажамі.

Задачы: развіваць самастойнасць мыслення, уменне аналізаваць мастацкі твор; фарміраваць камунікатыўныя навыкі; выходзіць пачуццё чужых адносін да тых, каму няўтульна і баязліва пры выкананні сваіх абавязкаў.

Абсталяванне: партрэт Я. Коласа; выстава кніг “Новая зямля” розных гадоў выдання, тэлевізійны фільм “Новая зямля”; рэпрадукцыі карцін “Акінчыцы. Інтэр’ер”, “Альбуць. Інтэр’ер”, “Ласток. Інтэр’ер” У. Сулкоўскага; ілюстрацыі вучняў; раздатачны матэрыял.

Эпіграф: “Соллю называюцца ўсе настаўнікі, бо соль захоўвае ўсё тое, што пасолена, каб не згінула. Гэтак і настаўнік... захоўвае людзей ад духоўнай цвілі...”

Сымон Будны.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Праверка дамашняга задання.

• **Дэкламацыя** (да 4 вучняў).

• **Пераход да ўспрымання новага матэрыялу.**

Заданне (*індывідуальнае*). Прачытайце ўважліва тэкст. Хто такі дарэктар?

Уявіце: раней было так, што вучань і настаўнік былі прыкладна аднаго ўзросту. Не ўсе бацькі мелі магчымасць аддаваць дзяцей у школу, якая знаходзілася далёка. Трэба было не толькі плаціць грошы за навучанне, але і шукаць прытулку для дзяцей на час навучання. Таму больш бедныя бацькі наймалі вясковых хлапчукоў, якія скончылі 2-3 класы пачатковай школы і маглі навучыць сваіх аднагодкаў чытаць і пісаць. Такіх хлапчукоў называлі дарэктарамі.

• **Сціслае ўзнаўленне зместу ключавых эпізодаў** (да 6 вучняў).

• **Зварот да міжпрадметных сувязей** (*жываніс*).

Заданне. Разгледзьце рэпрадукцыі карцін “Акінчыцы. Інтэр’ер”, “Альбуць. Інтэр’ер”, “Ласток. Інтэр’ер” У. Сулкоўскага.

1. Вызначце, які настрой пераважае ў карцінах, якая колеравая гама прадстаўлена ў творах жывапісу.

2. Паразважайце: а) ці адпавядаюць прапанаваныя палотны твору літаратуры; б) ці супадаюць яны з вашымі ўражаннямі і зместам урыўка “Дарэктар” Я. Коласа.

• **Праца ў парах.**

Заданне. На аснове зместу ўрыўка “Дарэктар” Я. Коласа раскрыйце змест назвы, вызначце асноўную тэму і падтэмы твора, запоўніце табліцу:

Сэнс назвы	
Асноўная тэма	
Падтэмы твора	

• **Мэтавызначэнне.**

Заданне. Абапіраючыся на свае адказы, сфармулюйце тэму ўрока і пастаўце перад сабой задачу, працягнуўшы выразы: *Я даведаюся... *Я навучуся...

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

Заданне. Звярніце ўвагу на спосабы паказу вобраза Яскі Базылёва. Вызначце рысы хлопчыка-дарэктара: праз характарыстыку аўтара (I варыянт), праз учынкi і дзеянні героя (II варыянт), праз узаемаадносіны з дзецьмі Міхала (III варыянт), праз узаемаадносіны з дарослымі (IV варыянт).

• **Аналітычная гутарка.**

1. Чым выклікана жаданне Міхала наняць дарэктара, а не аддаць дзяцей у школу?

2. Чаму Міхал выбраў Яську Базылёва ў якасці хатняга настаўніка?

3. Хто такі Яська Базылёў? Чаму Якуб Колас выводзіць хлопца на галоўную ролю?

4. Колькі яму гадоў?

5. У якой сям’і выхоўваўся?

6. Якую сацыяльную ролю згадзіўся выконваць Яська?

7. Якім вы ўяўляеце Яську Базылёва?

8. Калі малы дарэктар з’явіўся ў хаце Міхала?

9. Знайдзіце і зачытайце апісанне знешняга выгляду Яскі Базылёва.

10. На якіх дэталях знешняга выгляду дарэктара аўтар засяродзіў чытача?

11. Якія пачуцці выклікаў Яська ў вас? Чаму?

12. Што мы даведаліся пра сям’ю Базылёвых?

13. Чаму бацькі аддалі сына на працу да чужых людзей?

14. Як адчуваў сябе хлопчык у хаце Міхала? Чаму?

15. На якую рысу характару першапачаткова робіць акцэнт аўтар?

16. Паразважайце, як да дарэктара ставіўся сам Якуб Колас, Міхал з дзядзькам Антосем і Ганнай, дзеці Міхала.

17. Калі пачаўся адукацыйны працэс у хаце Міхала?

18. Чаму дарэктару было няўтульна, а часам распачна ў Міхалавай хаце сярод “сваіх” вучняў?

19. Як Міхал паставіўся да адукацыі сваіх сыноў?

20. Знайдзіце і зачытайце словы Міхала адносна яго стаўлення да навукі. Раствлумачце іх сэнс.

21. Ці па сілах гэта зрабіць Яську?

22. Раскажыце, як наладзіў адукацыйны працэс дзяцей Міхала Яська Базылёў.

23. Знайдзіце і зачытайце радкі, як паводзілі сябе дзеці Міхала. Ці пагаджаецца вы з такім стаўленнем да навучання?

24. Чаму чытачы бачаць насцярожанае стаўленне дзяцей да дарэктара, яго адносін да іх?

25. Знайдзіце і зачытайце радкі размовы паміж Яскам і яго вучнямі.

26. Чаму Яська пачынае размову пра вучобу, а потым саступае ініцыятыву вучням? Што гэта дало дарэктару?

27. Раскажыце, як далей склаліся ўзаемаадносіны Яскі з дзецьмі Міхала? Як яны пачалі ставіцца адзін да аднаго?

28. Якія пачуцці з’явіліся ў стасунках паміж хлопцамі? Зачытайце.

29. Якія адносіны запанавалі паміж вучнямі і дарэктарам?

30. Назавіце галоўнага героя, з якім пасябраваў Яська. Што вы можаце пра яго сказаць? (*Костусь, герой урыўка “На рэчыцы”.*)

31. Якую асаблівасць Яскі Базылёва паказвае аўтар? Знайдзіце і зачытайце адпаведныя радкі.

32. Як павінен быў паводзіць сябе Яська, каб дасягнуць вынікаў у навучанні?

33. Ці прынялі хлопцы яго як настаўніка? Як паводзілі сябе дзеці Міхала?

34. Дакажыце, што і вучні для дарэктара былі настаўнікамі.

35. Пра што і ў які час расказалі вучні настаўніку?

36. Чаму і для дарэктара, і для яго вучняў “навука аказалася не гэтак страшна, як здавалася”?

37. Дакажыце, што Яська Базылёў ставіўся да заняткаў з належнай адказнасцю, а сыны Міхала старанна выконвалі свае абавязкі і бацькаў наказ добра вучыцца.

38. Як ставіўся да сваіх вучняў Яська? Да чаго быў здольны Уладзя? Якім чынам дарэктар стараўся заслужыць пахвалу?

• **Праца па варыянтах.**

Заданне. Ахарактарызуйце вобраз Яскі Базылёва праз успрыманне Міхала з дзядзькам Антосем і Ганны (I варыянт), Уладзі (II варыянт), Алеся (III варыянт), Кастуся (IV варыянт) на аснове табліцы:

Герой	Асаблівасці паводзін	Думкі, пачуцці	Рысы характару

• **Зварот да міжпрадметных сувязей** (кінамастацтва).

Заданне. Уважліва прагледзьце фрагмент мастацкага фільма “Новая зямля” (Беларусфільм, 1982; 2-я серыя “Промень”; хранограф: 02.05–08.01).

Які настрой пераважае ва ўрыўку? Якія думкі ўзніклі ў вас пры праглядзе? Ці супадае вобраз Яські Базылёва з вашымі ўражаннямі і ўрыўкам “Дарэктар” Я. Коласа? Абгрунтуйце сваю думку.

IV. Абагульненне і замацаванне.

• Работа ў парах.

Заданне. Запоўніце ўліковую картку Яські Базылёва.

Імя героя	Яська Базылёў	Узрост	
Месца сустрэчы з ім			
Сацыяльная роля			
Паходжанне			
Партрэт	а) знешні выгляд б) партрэт		
Характар, рысы яго праяўлення			
Маральныя якасці			
Жыццёвыя каштоўнасці			
Адносіны героя да:	а) сваіх бацькоў б) да дарослых сям’і Міхала в) “сваіх” вучняў г) прафесійных абавязкаў		
Стаўленне аўтара			
Выснова (уласнае стаўленне):			

• **Абарона выставы творчых работ** (на меркаванні настаўніка; дамашняе заданне № 3).

• Гутарка.

1. Што вы адчуваеце пасля вывучэння і асэнсавання ўрыўка “Дарэктар” Я. Коласа?

2. Чаму навучыла вас гісторыя, расказаная аўтарам?

3. Які ўрок вы вынеслі з прачытанага твора?

• Зварот да эпіграфа.

Заданне. Зачытайце словы Сымона Буднага, раслуначце іх. Пра якую соль вядзецца размова?

V. Падвядзенне вынікаў урока.

• Каментаванае выстаўленне адзнак.

• Рэфлексія “Незакончаны выраз” ↓.

VI. Дамашняе заданне.

1. КАЗ. Уявіце, што вам трэба стварыць макет старонкі Яські Базылёва. Якой яна магла б быць у сацыяльных сетках, прадумайце пасты, рэпосты, склад сяброў і падпісчыкаў, ілюстрацыйную частку. Вызначце, якая платформа (Instagram, Facebook і інш.) найлепш падыходзіць для вашай мэты.

2. Адкажыце на пытанні вучэбнага дапаможніка.

Настаўнік прапануе

Алена САЎЧУК,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Маларыцкай раённай гімназіі

ЯКУБ КОЛАС. “У СТАРЫХ ДУБАХ”

СІСТЭМА ўРОКАў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (V КЛАС)

I. УСТУПНЫЯ І АРЬЕНЦІРОВАЧНЫЯ ЗАНЯТКІ. ВОБРАЗЫ ГАЛОЎНЫХ ГЕРОЯў

Мэта: садзейнічанне свядомаму засваенню ідэйнага зместу твора.

Задачы: дапамагчы ўсвядоміць галоўную думку апавядання; удасканалваць уменні характарызаваць героя; развіваць навыкі выразнага чытання, вуснага маналагічнага маўлення; выходзіць уважлівыя адносіны да ўнутранага свету іншых людзей.

Абсталяванне: партрэт Якуба Коласа, рэпрадукцыя карціны “Прыстанька” У. Сулкоўскага, відэазапіс “Песенька пра сяброўства”, тлумачальны слоўнік сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Праверка дамашняга задання.

III. Актualізацыя апорных ведаў.

• Гульня “Праўда / хлусня”.

Вучні ў парах па чарзе зачытваюць інфармацыю з картак.

1. Якуб Колас – гэта псеўданім, а сапраўднае імя пісьменніка Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч. 2. Акрамя Кастуся ў сям’і Міцкевічаў расло яшчэ сямёра дзяцей (чатыры браты і тры сястры). 3. Якуб Колас – аўтар апавядання “У старых дубах”. 4. Пачатковую адукацыю будучы пісьменнік атрымаў у царкоўнапрыходскай школе. 5. Прыведзеныя вершаваныя радкі ўзяты з твора “На рэчцы” Я. Коласа: “Стаялі хлопцы і маўчалі, / На Яську зрэдку паглядалі; / А сам дарэктар, з вузел ростам, / Ў сваім уборы бедным, простым”. 6. Якуб Колас пісаў, што “ніякая іншая птушка, нават праслаўлены салавей, не можа параўнацца ў спевах з лясным вераб’ём”. 7. У творах “Песня ляснога жаваранка”, “Крыні-

ца”, “На рэчцы”, “Дарэктар” Я. Коласа было адлюстравана жыццё сялянскіх дзяцей. 8. Каля ўласнага дома ў Мінску, дзе пісьменнік жыў пасля вайны, ён адвёў дзялянку і вырошчваў жыта. 9. Шлях дзіцячага пісьменніка Якуб Колас пачаў у 1909 г. выданнем кнігі “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” і з таго часу амаль 50 гадоў плённа працаваў на ніве дзіцячай літаратуры.

Настаўнік. Ці заўжды вы былі ўпэўнены, што звесткі праўдзівыя? *Каментарый настаўніка.* Ва ўсякім выпадку вы ўсе пагадзіліся, што апавяданне “У старых дубах” напісаў Я. Колас. У 1930-я гг. з-пад пяра пісьменніка з’явілася і выдадзена мноства кніг для дзяцей. У іх аўтар адухаўляе прыроду, вучыць бачыць у, здавалася б, звычайных карцінах прыгажосць і сілу. Жыццё хлопчыкаў і дзяўчынак набывае навізну, становіцца цікавым і займальным [1].

Настаўнік. Кожная сустрэча з творамі Я. Коласа выклікае задавальненне. Сённяшні ўрок не выключэнне: мы зноў звернемся да творчасці класіка беларускай літаратуры. Хоць твор “У старых дубах” напісаны больш за сто гадоў таму (1912), але праблемы, узнятыя ў ім, актуальныя і сёння. Якія? Будзем разбірацца.

• **Паведамленне тэмы і мэты ўрока.**

IV. Вывучэнне новага матэрыялу.

• **Выразнае чытанне** апавядання “У старых дубах” (вучні, па ланцужку).

• **Лексічная праца.**

Заданне. Раствлумачце лексічнае значэнне слоў старасвецкі, летнікі, ражончык, нетры, лямант, статкі, калода, борздзенька, знячэўку.

Пры неабходнасці вучні звяртаюцца да тлумачальнага слоўніка сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

• **Праверка першаснага ўспрымання твора.**

1. Ці спадабаўся вам твор?

2. Якім настроем прасякнута апавяданне?

3. Якія пачуцці выклікала яно ў вас?

4. Зачытайце радкі апавядання, якія змаглі развесяліць, здзівіць, спыніць ваша чытанне і прымуслі задумацца, усхваляваць, выклікаць злосць, страх, пачуццё пяшчоты, успаміны.

5. Ці былі выразы, якія хацелася падкрэсліць, запісаць у сшытак або чытацкі дзённік, адзначыць у кнізе закладкай, стыкерам ці пакінуць каардынаты-спасылкі ў тэлефонным нататніку?

• **Праца ў групах.**

Заданне. Размясціце ілюстрацыі ↓ згодна са зместам твора. Выбар пацвердзіце радкамі з тэксту.

Для праверкі табліца-даведка выводзіцца на экран ↓.

• **Аналіз твора.**

1. Дзе і калі адбываюцца падзеі, апісаныя ў творы? З чаго ўсё пачалося?

2. Хто галоўныя героі апавядання? За якім заняткам чытач застае іх?

3. Перакажыце сцісла або зачытайце, пра што гаварылі хлопчыкі.

4. Якім вы ўяўляеце Грышка? А што за хлопец быў Базыль?

5. Назавіце месца на беразе Нёмана, дзе любіў сядзець Базыль. Чым гэтае месца прыцягвала героя?

6. Які герой спадабаўся? Чым? Каго з герояў шкада? З якім героем хацелі б пасябраваць? Пра што аўтар распавядае чытачам? (*Хлопчыкі Грышка і Базыль на беразе Нёмана праводзяць вольны час, разважаюць пра нешта сваё, разказваюць цікавыя гісторыі. Сваювольства Грышкі заканчваецца драматычна: Базыль ледзь не захлынуўся ў рацэ.*)

7. Ці аднолькавыя па характары хлопцы? Чым вылучаецца Грышка?

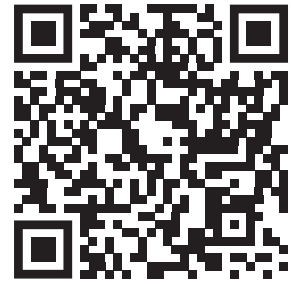
8. Каму з герояў уласцівы дапытлівасць, цікаўнасць, вернасць у сяброўстве, спрыт і рухавасць, любоў да прыроды, неабачлівасць у паводзінах?

• **Фізікультхвілінка** (відэазапіс “Песенька пра сяброўства” ↓).

У час гучання музычнага твора настаўнік запрашае да дошкі вучняў групамі, школьнікі атрымліваюць каляровую крэйдку і на дошцы запісваюць: калі ў іх сябра дзень нараджэння; якога колеру вочы сябра; чым займаецца сябар у вольны час; любімы мультфільм сябра; любімая страва сябра. *Параўноўваюцца адказы і робіцца выснова: сябры маюць агульныя інтарэсы, цікавіцца жыццём адно аднаго.*

9. У апавяданні хлопчыкі з рознымі характарамі, і ў той жа час Якуб Колас піша, што “Базыль і Грышка – найлепшыя дружакі. Даўно ўжо цягнецца іх дружба – як запамятаюць”. На чым жа грунтавалася сяброўства хлопчыкаў, такіх розных па характары? Як пра гэта гаворыць аўтар? Знайдзіце і зачытайце адпаведныя радкі. (*Яны дапаўнялі адзін аднаго, разам вучыліся, пасвілі кароў, дзяліліся салам, прыдумвалі гісторыі.*)

10. Як можна растлумачыць неабачлівыя паводзіны Грышкі на беразе Нёмана? Можам мы судзіць яго строга? (*Так, можам, бо “разумныя жарты – смеху варты, а дурныя жарты – слёз*

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

варты”, і не, бо свавольства яго не было наўмысным.)

11. Гаварыць пра паводзіны іншых лёгка, а як бы вы павялі сябе ў падобнай сітуацыі?

V. Абагульненне і замацаванне.

1. Ці можа Грышка быць “дружкам”? (У сяброў заўсёды ёсць нешта агульнае, што дазваляе ім адчуваць блізкасць, цесную сувязь. Базыля і Грышку яднае роднасць душ: яны любяць прыроду, умеюць бачыць прыгожае і таямнічае ў простым і звычайным.)

2. З “Правілаў сяброўства” ↓ выберыце не менш за тры, каб апраўдаць Грышку.

II. РОЛЯ ПЕЙЗАЖНЫХ ЗАМАЛЁВАК У РАСКРЫЦЦІ ТЭМЫ І ІДЭІ ТВОРА. ЗАКЛЮЧНЫЯ ЗАНЯТКІ

Мэта: дапамагчы зразумець, як апісанні прыроды спрыяюць раскрыццю мастацкай ідэі апавядання, паглыбіць веды пра тэму мастацкага твора, звярнуць увагу на наступствы неабачлівых паводзін; развіваць вуснае маналагічнае маўленне, выходзіць пачуццё адказнасці за свае паводзіны.

Эпіграф: “Ёсць дзве часціны, з якіх складаецца жыццё, і яго глыбокі сэнс, і характэрнае – чалавек і прырода”.

Якуб Колас.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Праверка дамашняга задання.

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

Настаўнік. У кожнага паэта, мастака, кампазітара звычайна ёсць дарагая мясціна роднага краю. Пазней яна можа спадарожнічаць лёсу, увайсці ў яго творчасць і застацца там на заўсёды. Пра якія родныя сэрцу мясціны згадвае пісьменнік у творы? (Адказы вучняў.) Так, гаворка ідзе пра Нёман, які даўно стаў вобразам беларускага краю, яго візітоўкаю. У Коласа Нёман адмысловы, змалку зведаны і абжыты, апаэтызаваны з асаблівай цеплынёю і сардэчнасцю. Замілаванне аўтара зразумелае. Кастусь бегаў берагам ракі, летам пасвіў тут кароў, зімой коўзаўся на лёдзе, а вясною ўзіраўся на магутную плынь разводдзя. У душы Коласа разам з сардэчнай любоўю да роднай ракі жыла і нейкая няясная боязь перад яе стыхійнаю сілаю, перанятая яшчэ ў маленстве ад старэйшых [1].

• Зварот да эпіграфа.

Настаўнік. Пра што нам гаворыць эпіграф? Як яго зразумелі?

• Паведамленне тэмы і мэты ўрока.

Настаўнік. Апавяданне “У старых дубах” Якуба Коласа пачынаецца і заканчваецца апісаннем прыроды. З якой мэтай аўтар гэта робіць? (Чалавек і прырода адзінае цэлае. Яны не мо-

VI. Падвядзенне вынікаў урока.

• Каментаванае выстаўленне адзнак.

• Рэфлексія “Адказ” ↓.

VII. Дамашняе заданне (магчымыя варыянты).

1. Пераказаць урывак з апавядання на адну з тэм (на выбар): “Сяброўства Базыля і Грышкі”, “Гэты герой блізкі мне...”.

2. Падрыхтаваць кадраплан да твора.

3. Адказаць на пытанні вучэбнага дапаможніка.

4. Складзі воблака слоў да твора (не менш за 10).

гуць існаваць паасобку.) Свет прыроды загадкавы і непаўторны, шмат таямніц прыхоўвае, іх не заўсёды можна разгадаць.

Роля пейзажу ў апавяданнях пісьменніка разнастайная: 1) фон, на якім адбываецца дзеянне; 2) сіла, якая ўздзейнічае на чалавека, скіроўвае яго пачуцці і думкі; 3) дзейсны сродак выхавання; 4) адзін са сродкаў адукацыі, крыніца пашырэння жыццёвага вопыту.

Праблемныя пытанні ўрока: 1. Якую ролю выконваюць пейзажныя апісанні ў апавяданні “У старых дубах”? 2. Якая сувязь існуе паміж хлопчыкамі і старасвецкімі дубамі?

• Гутарка на пытаннях.

1. Што ўключае паняцце *прырода* ў апавяданні? Назавіце галоўныя вобразы пейзажных замалёвак. (Старасвецкія дубы, луг, чароды буслоў, Нёман.)

2. Якой паўстае прырода ў апавяданні Я. Коласа? Каб адказаць на гэтае пытанне, выканайце “стылістычны падбор”: адшукайце азначэнні мастацкіх вобразаў.

Мастацкі вобраз	Азначэнне
1) цэлы гай ... дубоў	1) велічнае
2) ... луг	2) стары прысадзісты тоўсты
3) ... стагі	3) буслоў
4) чароды ...	4) сініх
5) неаглядная прастора ... нябёсаў	5) абрывісты
6) ... дуб	6) скошаны
7) ... бераг	7) паскладаныя курганамі
8) ... сонца	8) старасвецкіх

3. Якую карціну прыроды можна намаляваць, выкарыстоўваючы гэтыя мастацкія вобразы? Апішыце яе.

4. Якія пачуцці, эмоцыі выклікае ў вас створаная аўтарам карціна прыроды? (Радасць, адчуванне поўнай свабоды, можна пабегаць басанож, надыхацца свежым паветрам...)

5. Які настрой пануе сярод дубоў у апавяданні? Ці сугучны ваш настрой аўтарскаму?

6. Якія выразы дапамаглі ўявіць карціну? (*Карціна прыроды, створаная пісьменнікам, выклікае захапленне, хвалюе таямнічасцю і неразгаданасцю. Своеасаблівы фон для развіцця падзей, і разам з тым яна ўздзейнічае на чытача, скіроўвае яго пачуцці і думкі: быць бядзе.*)

7. Дзе ў гэты час знаходзяцца героі і чым яны занятыя? (*Небяспечнае месца на каранях старога дуба над вадою стала любімым для Базыля, дзе ён прыслухоўваецца да наваколля і чуе “невясёлыя спевы”. Грышка безнаглядна гойсае ля ракі, як той “лазовы ражон”, што не знае спачыну.*)

8. Якім паказаны ў творы Нёман? Адшукайце і прачытайце гэтыя апісанні.

9. Якія сродкі мастацкай выразнасці дапамагаюць аўтару стварыць вобраз славутай ракі? (*“Нёман здрыгануўся”, “вада расступілася.”*) Як называюцца гэтыя сродкі?

10. Вызначце мастацкую ролю апісання Нёмана. (*Вобраз ракі ў апавяданні прыцягальны велічнасцю, прыгажосцю і непадуладнасцю. Гэта жывая і чуйная істота жыве сваім жыццём, яна сведка характара і народнага гора, не даруе бяздумных дзеянняў і неабачлівых учынкаў, насяржана-стрыманымі трэба быць у адносінах з Нёманам.*)

• **Фізікультхвілінка.**

Настаўнік. Што называецца тэмай твора? (Тэма – жыццёвая з’ява ці падзея або кола з’яў і ці падзей, якія адлюстраваны ў творы.)

• **Самастойная праца** (на варыянтах).

Заданне. Пазнаёмцеся з алгарытмам ↓ вызначэння тэмы літаратурнага твора і спосабамі яе выражэння.

• **Праца ў парах** (абмен інфармацыяй).

11. Выкарыстоўваючы алгарытм, паспрабуйце вызначыць тэму апавядання “У старых дубах” Якуба Коласа. (*Здарэнне, што адбылося з удзелам двух хлопчыкаў-сяброў у маляўнічай мясціне на беразе Нёмана, якое ледзь не закончылася трагічна. Базыля ўдалося ўратаваць выпадкова.*)

12. Ці былі сведкі гэтай падзеі? (*Сведкамі падзеі, як і многіх іншых, сталі мудрыя старыя дубы, якія і пасля здарэння “стаялі спакойна, важна, як і заўсёды”, таксама бацька-Нёман.*)

13. З чым звязана назва твора: з тэмай ці ідэяй?

14. Што пісьменнік хацеў данесці твораў? (*Пісьменнік раскрывае ў апавяданні свой погляд на ўзаемаадносіны чалавека і прыроды. Чалавек, у параўнанні з прыродай, недасканалы, неабачлівы, імпульсіўны, не заўсёды разважлівы. І толькі прырода – незалежная, велічная, гарманічная – жыве па сваіх спрадвечных законах.*)

IV. Абагульненне і замацаванне.

• **Праца з жывапісным твораў.**

1. Звярніце ўвагу на рэпрадукцыю карціны “Прыстанька” У. Сулкоўскага ↓.

1) Якія агульныя вобразы вы заўважылі ў творах мастака і пісьменніка?

2) Ці падыходзіць прапанаваны твор жывапісу да твора літаратуры?

3) Якія думкі ўзнікаюць у вас пры праглядзе рэпрадукцыі карціны?

2. Што больш за ўсё запомнілася ў творы? Чаму?

3. Параўнайце вобраз Нёмана ў апавяданні Я. Коласа і на карціне У. Сулкоўскага.

Нёман	
літаратурны твор	жывапісны твор
“Вада мела цёмны колер ад глыбіні”	Займае цэнтральную частку карціны
“Нёман злёгка здрыгануўся, вада расступілася... у халодных нетрах”	Пераважае блакітна-шэрая палітра

4. Чаму апавяданне называецца “У старых дубах”, хоць ім у творы адведзены невялікія першыя тры абзацы і адзін сказ у перадапошнім, а большая частка тэксту прысвечана паводзінам і ўзаемаадносінам хлопчыкаў?

5. Чаму вучыць твор Я. Коласа? (*Не свавольнічаць на вадзе. Жыццё – найвялікшая каштоўнасць, яго так лёгка спыніць бяздумным дзеяннем, неабачлівым учынкам, часам нават выпадковым словам. Кожны мусіць задумацца над магчымымі вынікамі сваіх паводзін. Неабходна быць міласэрнымі, гаварыць цёплыя, шчырыя словы адно аднаму, паступаць абдуманна, здзяйсняць прыгожыя учынкi.*)

6. Які жыццёвы ўрок вы атрымалі ад сустрэчы з чарговым твораў Якуба Коласа? Што адкрылі для сябе новага?

• **Тэматычны кантроль.**

Вучні індывідуальна выконваюць тэставае заданне*.

V. Падвядзенне вынікаў урока.

• **Каментаванае выстаўленне адзнак.**

• **Рэфлексія** “Лесвіца поспеху” ↓.

VI. Дамашняе заданне (магчымыя варыянты).

1. Напішыце працяг апавядання.

2. Які эпизод з апавядання вам найбольш запомніўся? Зрабіце да яго малюнак.

3. Складзіце цытатны план апавядання. Па складзеным плане перакажыце змест твора.

* **Навумчык, М.** Вывучэнне апавядання Якуба Коласа “У старых дубах” (V клас) / М. Навумчык // Беларуская мова і літаратура. – 2017. – № 1. – С. 11–13.

Мікалай НАВУМЧЫК,
настаўнік-метадыст, намеснік дырэктара па вучэбна-метадычнай рабоце
Маларыцкай раённай гімназіі

ЯКУБ КОЛАС. “ПЕСНЯ ЛЯСНОГА ЖАВАРАНКА”

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (VI КЛАС)

Мэты: зацікавіць асобай Якуба Коласа, паказаць захапленне аўтара песняй ляснага жаваранка, садзейнічаць развіццю асацыятыўнага мыслення, зрокавага і слыхавога ўспрымання, удасканаліваць уменне выразнага чытання, спрыяць развіццю вуснага маналагічнага маўлення, выхаванню эстэтычнага густу, любові да птушак і прыроды роднага краю.

Абсталяванне: фотаздымкі Я. Коласа, выстава яго кніг, аўдыязапіс песні ляснага жаваранка, анімацыйны фільм “Песня жаўрука”.

Эпіграф: “Прырода – найцікавейшая кніга, якая разгорнута прад вачыма кожнага з нас... Чытаць гэтую кнігу, умець адгадаць яе мнагалучныя напісы – хіба ж гэта не ёсць шчасце”.

Якуб Колас.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• *Стварэнне псіхалагічнага настрою.*

II. Праверка дамашняга задання.

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

Настаўнік. Паводле звестак арнітолагаў, у свеце існуе каля 100 мільярдаў асобін птушак прыкладна 8600 відаў, а па іншых звестках – больш за 9000 відаў. На 2018 г. у Беларусі пражывала 337 відаў птушак. А колькі іх назваў ведаеце вы? (*Адказы вучняў.*) Часта сустракаецца ў Беларусі і яшчэ адна птушка. Паслухайце, як яна спявае.

• *Праслухоўванне аўдыязапісу песні ляснага жаваранка.*

Настаўнік. На вашу думку, як завуць гэтую птушку. (*Адказы вучняў.*) Гэта лясны жаваранак. Якое ўражанне зрабіла на вас песня жаўранка?

• *Гутарка па пытаннях.*

1. Як можна ахарактарызаваць мелодыю песні? *Даведка* ↓. 2. На якім з фотаздымкаў ↓ адлюстраваны лясны жаваранак? (*На фотаздымку № 2.*) 3. Што вы ведаеце пра гэтую птушку? *Даведка* ↓.

Настаўнік. Спевамі ляснага жаваранка захапляўся і класік беларускай літаратуры Якуб Колас. Ён пісаў: “Мне вельмі падабалася сядзець цэлымі часінамі і слухаць, як спяваюць жаваранкі, і гэтыя песні сталі для мяне такімі зразумелымі, блізкімі, роднымі, што мне здавалася, быццам я разумею ўсё, што спявалі гэтыя пташкі. Маё вуха прывыкла адзначаць новыя тоны песень

і лавіць асаблівасці іх настрояў...”

4. Што вам вядома пра Якуба Коласа? *Даведка* ↓.

Настаўнік. Сёння мы пазнаёмімся з невялікім урыўкам “Песня ляснага жаваранка” з трылогіі “На ростанях”.

• *Выразнае чытанне ўрыўка (настаўнік).*

• *Лексічная праца.*

Заданне. Растлумачце значэнне слоў, пераклаўшы іх на рускую мову: *шчыльна* (плотно), *туліцца* (льнуть к кому-то, чому-то), *лука* (дугообразный поворот реки), *стужка* (лента), *баравіна* (молодой хвойный лес), *парасон* (зонт), *вычварны* (вычурный, причудливый, затейливый), *разлогі* (даль, простор, раздолье), *зумканне* (гудение крылышек насекомых), *краскі* (цветы).

• *Праверка першаснага ўспрымання твора.*

1. Якія пачуцці абудзіў урывак? Над чым ён прымусіў задумацца?

2. Што найбольш запомнілася і кранула? Пастарайцеся ўявіць карціны, намалюваныя аўтарам ва ўрыўку.

3. Што можна сказаць пра чалавека, які так замілаваўся, з любоўю апісвае песню ляснага жаваранка? (*Гэты чалавек любіць бываць на прыродзе. З урыўка можна зрабіць выснову, што ён вельмі захапляецца прыгажосцю роднага краю, умее ўгледзецца ў навакольныя краявіды, з задавальненнем слухае спева птушак. Асабліва яго зачароўвае мелодыя ляснага жаваранка.*)

• *Праца над зместам твора.*

1. Якім паўстае ва ўрыўку апісанне наднёманскага лугу? Зачытайце. (*Прырода ўсхвалявала аўтара сваімі прывольнымі прасторамамі наднёманскіх лугоў, непаўторнымі іх краявідамі і незвычайнай прыгажосцю.*) *Зачытваецца чацвёрты абзац твора.*

2. Што парушае цішыню і спакой лугу? (*Цішыню і спакой лугу парушыла песня ляснага жаваранка.*)

3. Калі спяваў жаваранак? (*Пачынала развідняцца... Над ускрайкам лесу, дзе пачыналіся жоў-*

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

тыя пяскі, зазвінела песня ляснога жаваранка”. Наогул, лясны жаваранак – выдатны спявак. У асноўным яго можна пачуць ранкам і пад вечар. У сярэднім песня жаваранка доўжыцца 10–12 хвілін, пасля чаго спявак адпачывае. Сезон спеваў у ляснога жаўрука прыпадае на сакавік – ліпень, часам чуваць яго яшчэ і ў жніўні.)

4. Што нагадвала аўтару песня жаваранка? (Жаваранак раняў мяккія, ласкавыя мелодыі, сатканыя са звону срэбраных струн, з булькання лясных ручайкоў, з зумкання пчаліных крыльцяў, шлоаху красак.)

5. Што адчуваў аўтар, слухаючы песню ляснога жаваранка? Як успрымала мелодыю наваколле? (Аўтар быў зачараваны незвычайнай па прыгажосці песняй жаваранка. Ён, як і ўсё наваколле, занямае ад гучання мелодыі песні, пільна і ўважліва слухаў яе.)

6. Якая птушка, на думку аўтара, не можа параўнацца ў спевах з лясным жаваранкам? (Гэта праслаўлены салавей. Лічыцца, што яму належыць першынство ў характэры спеваў. Аднак аўтар не згаджаецца з такой думкай. На яго погляд, лясны жаваранак ні ў чым не ўступае салаю. Мелодыя спеваў ляснога жаваранка надзвычай багатая, разнастайная, дзівосна прыгожая і выразная, яе можна пакласці на ноты.)

7. Як пісьменнік называе жаваранка? (Аўтар называе жаваранка вольным песняром узлескаў і пясчаных пустак між лесу.)

8. Што называецца эпітэтам (мастацкім азначэннем)? Якая яго роля ў тэксце? (Эпітэт – мастацкае азначэнне, якое вобразна характарызуе прадмет, з’яву, чалавека. Эпітэт дапамагае дасягнуць выразнасці ў стварэнні вобразаў.)

9. Якімі эпітэтамі карыстаецца аўтар, каб дапамагчы адчуць чытачу прыгажосць і непаўторнасць мяккай мелодыі ляснога жаваранка? (Пісьменнік выкарыстоўвае імат азначэнняў: у маўклівым паветры, тонкага дарагога металу, ясна-сінія разлогі надзем’я, затоена-радаснай задумённасцю, цудоўнымі тонамі песні, вольны пясняр, мяккія ласкавыя мелодыі, срэбраных струн.)

• Праца з вучэбным дапаможнікам.

Заданне. Прачытайце другую частку тэксту (с. 118), апусціўшы ўсе эпітэты. Паразважайце, што змянілася ў ім. (Без эпітэтаў тэкст страчвае мастацкую выразнасць, вобразнасць.)

IV. Абагульненне і замацаванне.

• Пытанні і заданні.

1. Уважліва прачытайце эпіграф да ўрока. Як вы яго разумееце? Як эпіграф звязаны з творам? Чаму?

2. Чаму жаваранак не жыве на падворку чалавека? Даведка ↓.

3. У нашых продкаў існаваў абрад гукання вясны. Адным з абавязковых элементаў абрадаў

гукання вясны было выпяканне “птушак-жаваранкаў”. Чаму менавіта жаваранкаў? (Звычайна ў дзень вясновага раўнадзенства чакалі прылёту жаваранкаў, бо менавіта яны, на думку нашых продкаў, прыносілі вясну. Выпякалі з цеста 40 жаваранкаў і частавалі адно аднаго. Лічылася, што жаваранак – Божая птушка. Яе стварыў Бог з кавалка зямлі, падкінутага высока ўгору. Ёсць павер’е, што ўзімку жаваранак жыве ў Раі, высока на нябёсах. Анёлы трымаюць яго ў руках, пецыць і лаішаць да таго часу, пакуль першы веснавы гром не расчыніць нябёсы, куды толькі жаваранку і дазвалялася зазірнуць.)

4. Чаму спеў жаваранка аўтар называе чароўнай песняй? (Не ўсе гукі, што выдаюць птушкі, можна назваць песняй. Адны з іх ціўкаюць, чырыкаюць, курлыкаюць, каркаюць, шыпяць, свішчуць, шчабечуць, траішчаць, сакочуць, іншыя – спяваюць... ↓.)

• **Прагляд відэазанісу** анімацыйнага фільма “Песня жаўрука”*.

Настаўнік. Пра што расказваецца ў мультыплікацыйным фільме? (Розных птушак можна пазнаць па іх спеве. Даўным-даўно жаваранкі не мелі ўласнай песні, як іншыя птушкі. Але адной вясновай раніцай адважнае жаваранчаня, вырашыўшы выправіць гэтую несправядлівасць, накіроўваецца ў падарожжа, каб знайсці ўласную мелодыю.)

Заданне. Што яднае ўрывак з трылогіі і анімацыйны фільм? Супастаўце апісанне песні ляснога жаваранка ва ўрыўку і мультфільме. Якія радкі з мастацкага твора можна праілюстраваць урыўкам з анімацыйнага фільма? (Той урывак-эпізод з мультфільма, дзе жаваранак спявае сваю песню.)

V. Падвядзенне вынікаў урока.

• Каментаванае выстаўленне адзнак.

• Рэфлексія “Незакончаны сказ”.

VI. Дамашняе заданне (магчымыя варыянты).

1. Складзіце план урыўка. Па складзеным плане пераказаць змест твора.

2. Падрыхтаваць выразнае чытанне твора.

3. Які эпізод твора вам найбольш запомніўся? Чаму? Падрыхтуйце да яго малюнак. Малюнку дайце назву.

4. Жаваранкі з’яўляліся першымі і самымі раннімі вестунамі набліжэння цяпла, наступлення вясны. Назіранні за паводзінамі птушак, што вярнуліся з выраю, дапамагалі нашым продкам арыентавацца ў зменах прыроды. Распытайце пра гэта ў дарослых ці знайдзіце адпаведную інфармацыю на інтэрнэт-рэсурсах. Падрыхтуйце невялікае паведамленне на тэму “Прыкметы, звязаныя з прылётам птушак вясной”.

* Даступна па спасылцы <https://www.ivu.ru/watch/465518>.

Ірына КАРАТКЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
Вольга ШАРШНЁВА,
кандыдат філалагічных навук

КОМПЛЕКС ЗАДАННЯЎ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

НА МАТЭРЫЯЛЕ МАСТАЦКІХ ТЭКСТАЎ ЯКУБА КОЛАСА

Заданні прызначаны для выкарыстання на ўроках беларускай мовы з мэтай замацавання ведаў па розных раздзелах вучэбнай праграмы па вучэбным прадмеце “Беларуская мова”, а таксама для падрыхтоўкі да прадметнай алімпіяды і цэнтралізаванага экзамену.

Заданне 1. Выканайце фанетычны разбор вылучаных слоў, патлумачце колькасныя суадносіны ў іх гукаў і літар.

1) Многа слаўненькіх куточкаў

Ёсць у нашым краі,

Дзе пад гоман ручаёчкаў,

Пад шум дрэў у гаі...

Рой журботных дум пакінеш;

Дзе няма трывогі,

Дзе душою адпачынеш,

Змучаны з дарогі...

2) ...Ні красак, ні зыкаў. Замерла прырода...

Вясна маладая! Як мне цябе шкода!

Ты прыйдзеш, я знаю, ўсё прыйдзе з табою,

І блісне прырода красой маладою.

3) Як увосень туман аблягае лугі

І палёў задуменную даль,

Так на сэрцы ляглі плямы чорнай тугі,

А мінулых дзянёчкаў так жаль.

Эх, не вернеш ты іх, гэтых светлых дзянькоў,

Толькі цені іх ў сэрцы жывуць.

А як міл гэты свет і прасторы стэпоў,

Дзе прыгожыя хмаркі плывуць!

4) Я зачыню наглуха ў сэрца дзверы

І волі звадлівым пачуццям больш не дам –

Няхай загоіцца хоць той глыбокі шрам,

Што болямі, пакутамі прамерыў.

Заданне 2. Вызначце, пры дапамозе якога спосабу ўтвораны вылучаныя словы. Раскрыце дужкі, патлумачце напісанне слоў. Якія з іх, на вашу думку, з’яўляюцца аўтарскімі наватворами?

(Злата)іскрыя вобразы, як усмах вясны, момантамі ўставалі ў памяці Лабановіча, хвалявалі яго, асыпалі праменьнямі радасці і разгортвалі прад ім малюнку не так даўно мінулага дзяцінства. Яны прыходзілі самі, аб чымсі гаманілі і кудысь клікалі, пакідалі ў душы лёгкі след засмучэння. Аб чым? Аб нейкай страце, аб тым, што не вернеш і што складае скарб, дарагі скарб памяці. Ён бачыў дубы на беразе Нёмана, крэпкія, пышныя дубы з развіслымі вярхамі. На жараліс-

тых камлях гэтых дубоў адбіла свае пячаці несупынная плынь часоў. Яму ўсміхалася (светла) сіняе неба і яркім блісканнем асвятляла далёкія прыгожыя вобразы: пахучы луг, роўныя пакаты ўзгоркаў у (мутна)сіняй далі, старую хвою з буславым гняздом... Бліскучы дзень, таемнае грукатанне надземных абшараў – (гоман)воклік (грозна)павабных хмар, што шырокаю сцяною засланялі неба і выбухвалі купчастымі клубкамі (бела)ружовых воблакаў... Не! Іх не зловіш, не замацуеш словамі, але імі (жыве)гарыць душа!

Заданне 3. Да вылучаных слоў падбярыце сінонімы з сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

1) Лабановіч многа разоў хадзіў тут і цяпер

дзівіўся сам сабе, як гэта не звараचाў ён раней увагі на тыя малюнку, якія бачыў прад сабою цяпер.

2) Колькі хараста і чароўнага прывабу ў сінях далях! 3) З якой незвычайнай сілай парываюць яны [шляхі] да сябе і як моцна дакранаюцца да струн душы! 4) Якая ж сіла заложана ў гэтых прасторах

неабнімных родных шляхоў і якую ўладу маюць яны над табою, неспакойны, вечна заклапочаны падарожны? 5) Ці то – няясны адбітак вечнага

нездавалення людскога, таемны покліч да шукання іншых форм жыцця, несвядомае імкненне да лепшае долі? 6) Але гэтыя гутаркі не выходзілі за межы тых пытанняў, якія закранаў сам настаўнік, бо палешукі – людзі паважныя, сталыя,

асцярожныя, не адразу і не кожнаму расчыняюць сваю душу, бо ўжо, мусіць, сама прырода Палесся палажыла на іх сваю адзнаку. 7) І толькі выпадкова ўдавалася пачуць якое-небудзь няўмысля

ўроненае сакавітае слова, прыказку або цікавае параўнанне. 8) – Ты хадзіў да бацькі на забачэнне? – як нажом, разанула Панаса гэта запытанне.

9) Я люблю гэтыя прасторы, люблю неаглядныя ружова-сінія далі, поўныя хараста, малюнкава-

ці, разнастайнасці тонаў зямлі і неба. 10) Вясна – гэта такая пара, у якую адны толькі няўдатнікі, адны бяздольнікі, па справядлівасці нешчаслі-

выя, не знаюць радасці.

Заданне 4. Раскрыце дужкі, патлумачце напісанне часціц *не, ні*.

Па праўдзе сказаць, настаўніку хацелася пабачыць Ядвісію, тым болей што пасля таго, як быў там Сухавараў, яны (не / ні)сустрэкаліся.

І як (не / ні)хітрыў ён сам з сабою, як (не / ні)

тлумачыў гэты факт, але аднаго (не / ні)мог пабароць у сабе – (не / ні)думаць аб панне Ядвісі. І што б ён (не / ні)рабіў, аб чым бы ён (не / ні) думаў, *не-не дый устане* перад ім Ядвісія. І чым бліжэй быў ён да яе, тым больш адчувалася ўлада гэтай дзяўчыны над ім. Калі ён быў у гасцях і бачыў перад сабою другую дзяўчыну, ён ні разу не ўспомніў аб сваёй суседцы. А цяпер, як бы ў помсту за гэта, вобраз панны Ядвісі стаяў (не / ні)адступна ў вачах, дражніў яго, кудысь зваў і смяяўся.

Заданне 5. Устанавіце адпаведнасць паміж вылучаным у сказе словам і часцінай мовы, да якой гэта слова адносіцца. Адказ запішыце ў выглядзе спалучэння літар і лічбаў (напрыклад, А2Б1В1Г3-Д10Е8).

Сказ	Часціна мовы
Так, <i>адзін</i> ^А селянін (Базыль нават назваў яго прозвішча) паехаў красці хвою ў княжацкі лес ("У старых дубах")	1. Назоўнік
Найгорай было яму [Міхалку] вясною і летам, <i>кал</i> ^Б сіняе неба ласкава звесціца над зямлёю, як маці над калыскаю, <i>дзе</i> ^В ляжыць яе любяе дзіцятка ("Дзеравеншчына")	2. Прыметнік
А царква поўна народу. Плашчаніца, абстаўленая маладымі елачкамі і залітая бляскам капеечных свечак, стаіць <i>пасярэдзіне</i> ^Г царквы ("Адгукнуўся")	3. Лічэбнік
Заціснуты народам, прыпёрты ў куточак, стаяў селянін Лукаш Глузд разам з <i>другімі</i> ^Д людзьмі ў царкве ("Адгукнуўся")	4. Займеннік
І былі моманты, калі ў Лукашова душу ўлівалася нейкая горасць і туманіла яе, як бы яго хто крэпка хапаў за самае сэрца. Гэта была свядомасць утраты чагось <i>добрага</i> ^Е , мілага, харошага, далёкага ("Адгукнуўся")	5. Дзеяслоў
Сцяпану ў гэтыя дні было моташна на сэрцы. Адна прычына: ён тут <i>пражыў бадай</i> ^Ж усё сваё жыццё ("Старыя падрызнікі")	6. Прыслоўе
...Былі тут мужчыны, і сярод іх ішла сур'ёзная гутарка. Андрэй стаяў <i>здалёк адзін</i> ^Ж і не адважваўся падыходзіць бліжэй	7. Прыназоўнік
Андрэй прывітаўся з сялянамі агульным "дзень добры", а Максіму працягнуў руку і нясмела сказаў: – <i>Здароў</i> ^З , Максім! ("Малады дубок")	8. Злучнік
Гадзіны праз <i>паўтары</i> ^И Андрэй быў у лясніцтве ("Малады дубок")	9. Часціца
	10. Выклічнік

ДАВЕДКІ

Заданне 1. [jоc'ц'] – 4 літары, 4 гукі; [ручајочкаў] – 9 літар, 10 гукаў; [душоју] – 5 літар,

6 гукаў; [п'рыйз'эш] – 8 літар, 7 гукаў; [z'an'kоў] – 8 літар, 6 гукаў; [заўојца] – 8 літар, 7 гукаў.

Заданне 2. Златаіскрыя вобразы, як усмех вясны, момантамі ўставалі ў памяці Лабановіча, хвалявалі яго, асыпалі праменьнямі радасці і разгортвалі прад ім малюнку не так даўно мінулага дзяцінства. Яны прыходзілі самі, аб чымсі гаманілі і кудысь клікалі, пакідалі ў душы лёгкі след засмучэння. Аб чым? Аб нейкай страце, аб тым, што не вернеш і што складае скарб, дарагі скарб памяці. Ён бачыў дубы на беразе Нёмана, крэпкія, пышныя дубы з развістымі вярхамі. На жаралістых камлях гэтых дубоў адбіла свае пячаці несупынная плынь часоў. Яму ўсміхалася светла-сіняе неба і яркім блісканнем асвятляла далёкія прыгожыя вобразы: пахучы луг, роўныя пакаты ўзгоркаў у мутна-сіняй далі, старую хвою з буславым гняздом... Бліскучы дзень, таемнае грукатанне надземных абшараў – гоман-воклік грознапавабных хмар, што шырокаю сцяною засланялі неба і выбухвалі купчастымі клубкамі бела-ружовых воблакаў... Не! Іх не зловіш, не замацуеш словамі, але імі живе-гарыць душа!

Грознапавабных, светла-сіняе, мутна-сіняй, бела-ружовых – асноваскладанне. *Златаіскрыя* – складана-бяссуфіксны. *Гоман-воклік, живе-гарыць* – словаскладанне.

Заданне 3. 1) не звяртаў, 2) прывабнасці, 3) прыцягваюць, 4) неабдымных, 5) незадаволення, 6) раскрываюць, 7) кінутае, 8) спатканне, 9) маляўнічасці, 10) няўдачнікі.

Заданне 4. Па праўдзе сказаць, настаўніку хацелася пабачыць Ядвісію, тым болей што пасля таго, як быў там Сухавараў, яны не сустрэліся. І як ні хітрыў ён сам з сабою, як ні тлумачыў гэты факт, але аднаго не мог пабароць у сабе – не думаць аб панне Ядвісі. І што б ён ні рабіў, аб чым бы ён ні думаў, *не-не дый устане* перад ім Ядвісія. І чым бліжэй быў ён да яе, тым больш адчувалася ўлада гэтай дзяўчыны над ім. Калі ён быў у гасцях і бачыў перад сабою другую дзяўчыну, ён ні разу не ўспомніў аб сваёй суседцы. А цяпер, як бы ў помсту за гэта, вобраз панны Ядвісі стаяў неадступна ў вачах, дражніў яго, кудысь зваў і смяяўся.

Заданне 5. А4Б8В6Г7Д4Е2Ё9Ж2З10І3.

Заканчэнне будзе.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН НА 2023 ГОД

СТУДЗЕНЬ

1 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Дарохіна, кампазітара, педагога

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Прыгодзіча, мовзнаўцы, педагога

75 гадоў з дня нараджэння Васіля Ткачова (1948–2022), празаіка, паэта, драматурга, публіцыста

2 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Віктара Грамыкі (1923–2019), народнага мастака Беларусі

3 студзеня – 285 гадоў з дня нараджэння Казіміра Нарбута (1738–1807), асветніка, філосафа

Заканчэнне на с. 60, 85, 95.

Людміла БУРВІН,
настаўнік-метадыст Ліцэя Івацэвіцкага раёна

АПОВЕСЦЬ “У ПАЛЕСКАЙ ГЛУШЫ” ЯКУБА КОЛАСА (X КЛАС)

1. ТЭКСТ ЯК АДЗІНКА МОВЫ І МАЎЛЕННЯ. ПРЫМЕТЫ ТЭКСТУ. АПІСАНИЕ, АПАВЯДАНИЕ, РАЗВАЖАННЕ ЯК ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ ТЫПЫ МАЎЛЕННЯ

Заданне. Прачытайце. Дакажыце, што гэта тэкст, вызначыўшы іх асноўныя прыкметы. Абгрунтуйце іх прыналежнасць да аднаго з тыпаў маўлення (апіванне, апавяданне, разважанне).

1) Што ні кажы, а жыццё, ужо само па сабе, ёсць радасць, вялікае шчасце, бяспэчны дар. Ёсць важныя дзве часціны, з якіх складаецца жыццё і яго глыбокі сэнс і характэр – чалавек і прырода. Бо ніколі не страціць для нас цікавасці чалавек, бо праяўленне яго розуму бязмежна, бо дарогі яго не вызначаны, бо формы яго жыцця і яго адносін да другіх людзей бяспэчна разнастайныя, канчаткова не выяўлены і ніколі не могуць стаць канчатковымі. А прырода! Колькі вялікага здавалення дае нам яна! Бо прырода – найцікавейшая кніга, якая разгорнута прад вачамі кожнага з нас. Чытаць гэту кнігу, умець адгадаць яе мнагалучныя напісы – хіба ж гэта не ёсць шчасце? Адно толькі шкада, што наша жыццё несузмерна малое для таго, каб начытацца гэтай кнігай.

Сфармулюйце тэму і асноўную думку тэксту. Вызначце спосаб сувязі сказаў у тэксце. Паразважайце, чаму аўтар у творы, напісаным у 1-й палове XX ст., чалавека і прыроду лічыць “важнымі жыццёвымі часцінамі”. Ці згодны вы з гэтым меркаваннем?

2) У нядзельку раненька, ледзь толькі зайграла чырвань на ўсходзе, Лабановіч сядзеў ужо на сене ў драбінах і выязджаў з вёскі. Невялічкая вёска ў адну вуліцу выглядала непрыветна і непрытульна. На ўсім ляжала пячаць нядбаласці і нейкай недаробленасці, як бы тутэйшыя гаспадары будаваліся на скорую руку, і ўсё рабілі да часу, і яшчэ не ўправіліся даць той лад і парадак, якім, наогул, адзначаецца беларуская вёска. Вуліца была роўная і шырокая. Амаль што не каля кожнай хаты ляжалі кучы бярунны і гнілі, але нікому не прыходзіла ў галаву палажыць кладачку хоць супраць свае хаты, каб льга было прайсці праз балота, у якім тапілася гэта вуліца. А грязь была густая, чорная, як дзёгаць, размешаная паляшукімі лапцямі, быдлачымі і конскімі нагамі. Але палешукі звыкліся і зжыліся з гэтай грязню і не зварацалі на яе ўвагі. Хаты бы-

лі пераважна новыя, пабудаваныя з тоўстага і гладкага лесу. У размяшчэнні гаспадарскіх будынін на двары таксама не было пэўнага парадку і сістэмы, а ўсё было навалена як папала.

Назавіце моўныя сродкі, характэрныя для гэтага тыпу маўлення. Раскажыце, што вы ведаеце пра жыццё палешукоў у пачатку XX ст.

3) Лабановіч доўга не мог забыць аднаго здарэння, калі рэлігійныя патрэбы вызначыліся асабліва самабытна. Настаўнік яшчэ спаў са лодкім сном. Была раніца, толькі што разднела. У кухні, поруч з пакоікам настаўніка, дзе ён спаў, стаяў глухі шум ад галасоў сельшынскага жыхарства. Гэты шум часамі гусцеў і павялічваўся, але голас бабкі спыняў яго, бо бабка не хацела трывожыць “паніча”. Лабановіч прачнуўся і стаў прыслухоўвацца. Дзверы з двара то адчыняліся, то зачыняліся. У кухні тупалі, штоўхаліся; грукалі збаны, глякі і бутэлькі, а ўвесь гэты шум пакрываўся і заглушаўся шумам вады. Вада лілася з вэдзер у цэбар. Настаўнік адзеўся. Адчыніўшы дзверы, ён убачыў поўную кухню палешукоў і паляшучак, дзяўчат, маладых і старых кабет. Усе яны праціскаліся да цэбра і бралі адтуль ваду. Старожка кіравала ўсёю гэтай справай і падлівала ў цэбар ваду. Убачыўшы настаўніка, усё гэтае зборышча спаткала яго вельмі прыветнымі ўсмешкамі.

– Што гэта, бабка, тут робіш?

– Ваду, панічок, свяцоную даю.

– Ах, праўда! – прамовіў настаўнік. – Сёння ж Вадохрышчы.

Растлумачце значэнне слоў *збан*, *гляк*, *цэбар*. Раскажыце, што вы ведаеце пра свята Вадохрышча і як яно адзначаецца ў вашых сем’ях.

2. АСНОЎНЫЯ ЯКАСЦІ КУЛЬТУРЫ МАЎЛЕННЯ. ПРАВІЛЫ МАЎЛЕННЫХ ПАВОДЗІН. МАЎЛЕННЫ ЭТЫКЕТ

Заданне. Прачытайце тэкст, вызначце, да якога стылю ён адносіцца.

– Скажы ж ты, галубок, – звярнуўся Лабановіч да аднаго хлопчыка, які падышоў запісвацца. – Як ты завешся?

Хлопчык маўчаў і пазіраў на настаўніка сваімі яснымі вочкамі. Відавочна, у гэтым запытанні яму пачулася штось падазронае: ці няма тут якое хітрасці, каб не падашукацца

часамі? Запытанне, з яго погляду, было зусім нецікавае і непатрэбнае: хто ж не ведае, як ён завецца?

Але настаўнік не адступаўся і зноў запытаў, як яго зваць.

– Або ты не ведаеш? – у сваю чаргу спытаў хлопчык.

– Не, не ведаю, бо каб ведаў, то не пытаўся б.

– Ну, як жа? Иван, ды і ўсё! – прамовіў громка хлопчык з адценнем лёгкай усерджанасці.

– А цябе як зваць? – спытаў настаўнік другога хлопчыка.

– Лар’ён, – весела адказаў той.

– А як завецца твой бацька?

– Кандрат.

– А як тваё прозвішча?

Хлопчык закрыў рукамі твар і пачаў смяяцца.

– Чаго ж ты, Лар’ён, смяешся?

– Не знаю, што казаты.

А адзін палешучок, які ўвесь час сядзеў моўчкі, запытаў настаўніка:

– Чаму ты ўсё пытаеш, як мы завямося?

Якія якасці культуры маўлення захоўваюцца ў тэксце не ў поўнай меры? Якія правілы маўленчага этыкету, па-вашаму, парушаны ў гэтым тэксце?

3. АРФАЭПІЧНЫЯ НОРМЫ

Заданне. Прачытайце. Сфармулюйце асноўную думку тэксту. Якія арфаэпічныя нормы адлюстроўваюць вылучаныя словы?

1) Яму [Лабановічу] па душы быў і гэты глухі куток Палесся, аб якім яшчэ дома так многа цікавага наслухаўся ад аднаго старога *аб’ездчыка*, і гэты *народ* з яго асаблівай моваю і звычаямі, так не падобнымі да мовы і звычаяў тых беларусаў, з гушчы якіх выйшаў Лабановіч; гэты некрануты край *старажытнасці*, якая на кожным кроку кідалася яму ў вочы і затрымлівала на сабе ўвагу, і гэты *выгляд* самой *мясцовасці*, агульнага тону якой *не мог* яшчэ ўлавіць Лабановіч, але ў якой таксама было многа цікавага і, на яго погляд, павабнага.

2) – Эх, і лесу ж у вас многа! – сказаў настаўнік, каб разгаварыцца з палешучком і пазнаёміцца з ім бліжэй.

– О, лесу ў нас многа! – *пацвердзіў* паляшук і павярнуў твар да настаўніка. – Гэта вось цяпер, як правялі тут чыгунку, яго пачалі зводзіць, а даўней лес зусім не такі быў. І *звяр’я* было многа. Каля нашай вёскі *мядзведзі* вадзіліся. Яшчэ бацька нашага старасты, ведаеш, можа? – стары Грыгор, даўнейшага закалу чалавек! – жывога *медзведзёнка* з лесу прынёс, ад *мядзведзіцы* адабраў!

– А цяпер *мядзведзьяў* тут няма?

– Не, няма: перавяліся. Туды далей, пад Татарку, сышлі, дзе месца глушэй і лесу болей і дзе меней заглядае вока *людское*.... Забараняць пачалі па лесе са стрэльбаю хадзіць, *леснікоў* паставілі, законы строга пайшлі. Але і лес нішчыцца, і *звер* зводзіцца.

– А я чуў, што тут яшчэ многа *зверыны*.

– Ёсць, праўда, але хіба столькі, як даўней? Бабры тут калісь вадзіліся. Яшчэ і цяпер дзе-нідзе можна бачыць *сляды* іх будынін... На ўсё пайшоў звод, – з нейкай маркотай заключыў паляшук і змоўк, аб чымсі задумаўшыся.

– Так, дзядзька *Сцяпан*: жыццё не стаіць на месцы і ўсё на *свеце змяняецца*. Вось у вас чыгунку правялі, заробаткаў прыбавілася, гандаль шпарчэй пайшоў, новыя людзі з’явіліся. Яшчэ тры гады таму назад у вас і школка не было, цяпер пабудаваці школу, вашы дзеці вучыцца будуць, граматымі стануць, будуць кнігі, часопісы чытаць, навучацца, як лепей каля зямлі хадзіць, каб *карысці* з яе болей было, бо ўсё ж паляпшэнне ў жыцці ад навукі ідзе.

Паразважайце, наколькі прарочымі аказаліся словы Андрэя Лабановіча.

4. АРФАГРАФІЧНЫЯ НОРМЫ

Заданне 1. Прачытайце тэкст. Вызначце яго стыль і тып. Сфармулюйце асноўную думку.

Адным словам, жыхарства гэтай вёскі выяўляла сабою праўдзівых дзяцей лесу, якія як бы зусім яшчэ нядаўна асталяваліся тут і толькі што пераходзілі ад аднае формы жыцця да другой. Усе яны былі заўзятыя паляўнічыя, захопліваліся адным толькі выглядам стрэльбы і былі выдатнымі стральцамі. Сялян іншых вёсак, якія жылі больш пры палях, яны называлі палянамі і гэтым самым як бы адрознівалі іх ад сябе, жыхароў лесу. А лесу і балот тут быў непачаты край. Сама вёска стаяла на невяліччай палянцы сярод лесу і хмызнякоў, і Лабановіч усе гэтыя дні чуў сябе як бы чымся звязаным, як бы на ім была надзета цесная адзежына, бо густыя сцены пушчы адуюць націскалі на гэту вёску, насядалі з пагрозай, нібы яна намервалася на парушэнне яго законных правоў. Край палянкі прарэзваўся чыгункай. Дарога ішла каля самай вёскі, захопліваючы нават адзін канец вуліцы. Зараз жа за пераездам пачынаўся лес.

Знайдзіце прыклады слоў, у якіх адбываецца чаргаванне гукаў [ѐ] / [я], [э] / [а] пры падборы аднакаранёвых слоў. Падбярыце гэтыя словы і запішыце парамі.

Заданне 2. Прачытайце тэкст. Падбярыце да яго заглавак у адпаведнасці з тэмай. Спішыце, рас-

крываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку.

Ёсць штось незвычайна прыгожае ў гэтых прывольных старасве(ц/тс)кіх шляхах Беларусі. Широка і размашыста пралягаюць яны ад вё(с/з)кі да вё(с/з)кі ад м...стэчак да гарадоў, злучаючы паветы губерні і ц...лыя краіны. Колькі хараства і чаро...нага прывабу ў сініх іх далях! Колькі новых малюнкаў, с...вежых матываў і таемных здарэ(н/нн)яў абяцаюць яны вачам і сэр(ц/дц)у падарожнага! З якой н...звычайнай сілай парываюць яны да сябе і як моцна дакранаю(ц/цц)а да струн душы! Якая ж сіла заложана ў гэтых прасторах н...абнімных родных шляхоў і якую ўладу маюць яны над табою, н...спакойны, вечно заклапочаны падарожны? Ці не гэта, нікім не выказа(н/нн)ая казка іх, якая складалася доўгімі в...камі і запісвалася агн...вымі літарамі лю(ц/дс)кое крыўды ў сэр(ц/ дц)ах мільёнаў падарожных што ішлі і ехалі па гэтых шляхах і думалі свае думкі? Ці не ён, гэты летапіс часаў, так глыбока западае ў тваю душу, каб адбі(ц/цц)а ў ёй, знайсці свой пэўны вобраз і форму і грозную маланкаю жажнуць цёмную ноч н(е/я)волі, што звисла над краем? А можа, гэта та...мная і страшная бя(з/с)концасць блука(н/нн)я па свеце, дзе трудна вызначыць пачатак і канец, сімваламі якіх з(’/ь)яўляюцца гэтыя шляхі, авявае душу тваю н...выразным хвал...ва(н,нн)ем і кліча яе зліцца з бя...крайнасцю зямлі? Ці то – н...ясны а(д/т)бітак вечнага незадавалення лю(ц/дс)кога таемны покліч да шукання іншых форм жыцця н...свядомае імкненне да лепшае доли? Ці то – парыванне душы ра(з/с)біць нейкія граніцы і вырвацца на бязмежныя прасторы яшчэ нідзе н...існуючай волі?

Ці назіраеце вы падчас падарожжаў за краявідамі нашай краіны? Ці бываюць у вас у гэты час адчуванні, падобныя да тых, што апісвае аўтар? Раскажыце сябрам пра пройдзеныя вамі шляхі-дарогі.

5. ЛЕКСІЧНЫЯ НОРМЫ

Заданне. Прачытайце тэкст.

– Я аднаго не разумею, – сказаў Лабановіч, любоўна агледзеўшы краявід. – У нас столькі прыгоства, столькі багацця форм і фарбаў, і край наш вялікі і разнастайны, а мы не бачым, не хочам гэтага бачыць. Аб нашым краі злажыўся погляд як аб краі бедным, заняпалым. І нідзе ты ў падручніках геаграфіі не знойдзеш больш-менш сталага апісання Беларусі. Што такое наша Беларусь? А гэта, бачыш, заходняя акраіна Расіі. Чым яна слаўная? Нічым. Вось балоты ёсць, ды яшчэ на ўвесь свет вядомая хвароба – каўтун. І мы з гэтым легкадумна згаджаемся, мы

ўсё гэта прымаем на веру, бо, як ты сказаў праўду, над намі пануе шаблон, шаблон пустых слоў, пустыя выразы, чужыя формы думак і чужы змест іх. Выходзячы з гэтага, мы адварочваемся ад свайго роднага, не шануем яго, мы стыдаемся яго! – слова “стыдаемся” Лабановіч прамовіў з націскам, пры гэтым выраз яго твару змяніўся, а ў вачах загарэўся агеньчык нейкай злосці. У ім абудзіўся цяпер, хутчэй інстынктыўна, чым свядома, пратэст супраць зневажання і прыгнечання правоў народа, і ён, як сын гэтага народа, з якім чуў цесную сувязь, стаў на абарону яго правоў.

Раскрыйце значэнне слоў *акраіна, каўтун, стыдаемся* шляхам падбору сінонімаў.

Знайдзіце ў тэксце сінонімы і выпішыце іх, пры магчымасці працягніце сінанімічны рад.

Падбярыце антонімы да слоў *заняпалы, легкадумна, адварочваемся, пратэст*.

Раскажыце, чым сённа славіцца Беларусь.

6. МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ

Заданне. Прачытайце тэкст.

Малады настаўнік шмат перажыў, перадумаў. Цэлыя вечары праседжаў ён у сялянскіх хатах, прыглядаючыся да жыцця палешукоў. Яго тут прымалі і спатыкалі прыветна, з ахвотаю падтрымлівалі гутарку аб розных справах. Але гэтыя гутаркі не выходзілі за межы тых пытанняў, якія закранаў сам настаўнік, бо палешукі – людзі паважныя, сталыя, асцярожныя, не адразу і не кожнаму расчыняюць сваю душу, бо ўжо, мусіць, сама прырода Палесся палажыла на іх сваю адзнаку. Бясконцыя балоты вучылі іх мудраму разважанню, мора лясоў выходзіла ў іх засцярогу, бо так лёгка тут напаткаць небяспеку: на звера натрапіць, згубіць дарогу або папасціся ў рукі сярдзітым леснікам графа Патоцкага. І толькі выпадкова ўдавалася пачуць якое-небудзь няўмысля ўроненае сакавітае слова, прыказку або цікавае параўнанне. Старыя, аздобленыя сівізною, маршчынамі і пачэснымі лысінамі дзяды, жывыя летапісы цельшынскай гісторыі на працягу многіх дзясяткаў гадоў, да душы падабаліся Лабановічу. Гэта былі тыя ступы, тыя падмуркі, на якіх трымаліся традыцыі сялянскай старажытнасці. Гэта былі самавукі-аграномы, тлумачальнікі розных прыгод жыцця. Яны ведалі, у які дзень, у якую нават часіну трэба выязджаць з сахою на поле, пры якіх умовах трэба сеяць тую ці іншую збажыну. Ім досыць пабачыць першы вырай журавоў, каб сказаць, які будзе авёс. У залежнасці ад вышыні лёту знаходзіўся і рост аўса: высокая ляціць вырай – высокі вырасце і авёс. Кожны такі дзед меў свой асаблівы, выразны твар.

Якімі часцінамі мовы выражаны ўсе словы ў першых чатырох сказах?

Выпішыце з тэксту: I варыянт. 1) 2-3 назоўнікі, род якіх у беларускай і рускай мовах адрозніваецца (напрыклад *хата*, *жыццё* і інш.); 2) 2-3 дзеепрыметнікі і перакладзіце іх на рускую мову; 3) 2-3 займеннікі розных разрадаў (пазначыць разрад); 4) 2-3 злучнікі розных разрадаў (пазначыць разрад). II варыянт. 1) 3 прыметнікі розных разрадаў (пазначыць разрад); 2) 2-3 дзеепрыслоўі і перакладзіце іх на рускую мову; 3) 2-3 дзясловы і вызначце іх трыванне; 4) 2-3 прыназоўнікі, ахарактарызуйце іх паводле паходжання і будовы.

Як вы думаеце, чаму Лабановіча вельмі цікавілі беларускія словы, выразы. Прывядзіце прыклады вядомых вам слоў, выказаў, прыказак і прымавак, якія, па-вашаму, спадабаліся б коласаўскаму персанажу.

7. КАНТРОЛЬНЫ ПЕРАКАЗ Сустрэча сяброў

Сябры некаторы час ішлі між прысад, а потым звярнулі на дарожку, гладка ўезджаную сялянскімі санямі, і пайшлі ў бок чыгункі.

– Я хачу паказаць табе даўнейшыя могілкі, – сказаў Турсевіч і павёў сябра ў невялічкі лясок на ўзгорку недалёка ад дарогі.

Дзе-нідзе на гэтых могілках тырчалі рэшткі крыжоў, панура нахіленых над зямлёю, і невялічкія гарбкі, закрытыя снегам. Між высокіх дрэў стаяла дзержваяная каплічка з пабітымі вокнамі. Яна была пабудавана ў асобым стылі і мела арыгінальны выгляд. Яшчэ і цяпер па глухіх кутках Случчыны, напэўна, захаваліся такія каплічкі. Каплічка, здавалася, ледзь ліпела і гатова была кожную мінуту разваліцца. Дзержваны дашок яе прагніў і зяўраў чорнымі дзіркамі. Ухапіўшыся за выступ падваконня, Лабановіч зазірнуў у сярэдзіну каплічкі. З палотнішчаў старых абразоў на яго глянулі строгія, хоць і выцвіўшыя, твары святых. Усярэдзіне каплічка мела яшчэ досыць свежы выгляд, але ўсё ў ёй было пахмурным і страшным, і самі сцены, здавалася, суро́ва пыталі: “Чаго табе трэба тут, пуштацікавец? Якое ты маеш права парушаць спакой гэтае святыні?”

– Каб я ўмеў маляваць, – сказаў Лабановіч, – я перанёс бы яе на паперу.

– Цікавая каплічка, – згадзіўся і Турсевіч. – Вось я і прывёў цябе сюды, каб паказаць яе. І ведаеш, якое было тут нядаўна здарэнне. Адзін тутэйшы абывацель з шляхты быў на паляванні. Сабака выгнаў ліса. Ліс схваўся пад алтар каплічкі. Паляўнічы пачаў капацца і забіў ліска. Аб гэтым даведаўся бацюшка, падаў на суд за абразу святыні. Адным словам, завязалася цэлая громкая справа.

– А ведаеш, і мне не шкада, што гэтага паляўнічага на суд падалі, – адказаў Лабановіч. – Разумеецца, справа тут не ходзіць аб абразе, але сам па сабе гэты выпадак моцна скрабе сэрца: бедны звярок думаў знайсці сабе тут ратунак.

Сябры моўчкі ішлі з могілак. Відаць было, што кожнага паасобку займалі свае думкі. Лабановіч чуў нейкае засмучэнне і неспакой. Яго штось не здавальняла і кудысь цягнула. Магла быць тут прычына і тая акалічнасць, што, як яму здавалася, Турсевіч лепей вёў сваю школьную працу, і наогул яго школа рабіла ўражанне больш паспяховай школы. А можа, таксама мела значэнне іх скорая разлука, бо цяпер яны ішлі на станцыю, адкуль ён мусіць паехаць у сваю глуш.

– Што, брат, прыціх? – запытаў яго Турсевіч. – Чаго зажурыўся?

– Не заўсёды ж і вясёлым быць, – адказаў Лабановіч. – Ведаеш, брат, як пабачыў я тваю школу, твае заняткі, то мая школа ў параўнанні з тваёю нікуды не гадзіцца.

– Ха-ха-ха! – засмяяўся Турсевіч. – Ніколі твая школа не будзе адставаць, раз ты ёю так моцна цікавішся і прымаеш блізка да сэрца. (395 слоў)

8. КАНТРОЛЬНЫ ДЫКТАНТ

Лабановіч стаяў каля расчыненага акна. Штось прыемнае і радаснае ўлівалася яму ў душу ад гэтых новых малюнкаў і ад гэтага размашыстага бегу машыны. Борзда адыходзіла назад станцыя з высокаю вадакачкаю, закрываючыся свежаю зеленню раслін. Рассыпаючы сноп залатых стрэл, велічна выплывала сонца з-за краю зямлі над прасторами зялёнага палескага мора. Балоты з густымі зараслямі лазы, кустоўніку і маладой асакі расціраліся шырачэзнымі круглымі абшарамі. Нейкім прыветам, ласкаю і цішынёю патыхала ад гэтых сакавітых хвойнікаў, ад гэтых людскіх будынкаў. А як прынадна і прыгожа беглі ў хвойнік каляінкі вясковых дарожак і сцежак, па якіх так рэдка пракоціцца сялянская цялежка! А колькі самабытнага хараства ў гэтых адзіночкіх разложыстых дубах, раскіданых па краях лесу, і гэтых купчастых хвоях у полі! Чымся родным, мілым, даўно знаёмым веяла ад аксамітных абрусаў маладога жыта і ад кволых бледна-зялёных усходаў ранніх аўсоў!

Лабановіч стаяў каля акна як прычарованы і не адводзіў вачэй ад самавітых, простых малюнкаў Палесся, поўных невыразнага хараства і жыцця, стаяў да таго часу, пакуль машына не стала набліжацца да тае станцыі, дзе трэба было выходзіць. (169 слоў)

Вольга ПАЛАЎКО,

выкладчык беларускай мовы і літаратуры

Пінскага дзяржаўнага аграрна-тэхналагічнага каледжа імя А. Кляшчова

СЦЕЖКІ ЖЫЦЦЯ ЯКУБА КОЛАСА

ВУСНЫ ЧАСОПІС

Мэты і задачы: пашырыць веды па біяграфіі пісьменніка; фарміраваць уяўленне пра Якуба Коласа – пачынальніка новай беларускай літаратуры; развіваць навык маналагічнага выказвання; выхоўваць грамадзянска-патрыятычныя пачуцці.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Выкладчык. 3 лістапада 1882 г. у засценку Акінчыцы недалёка ад Стоўбцаў, у малазямельных сялян Міхаіла Казіміравіча Міцкевіча і Ганны Юр’еўны Міцкевіч нарадзіўся сын Кастусь. Бацька Кастуся працаваў лесніком акінчыцкай каморы ў лясніцтве польскага магната князя Радзівіла.

1-ы чытальнік. Якуб Колас успамінаў: “Бацька мой – Міхаіл Казіміравіч – вельмі дужы, шырокі ў плячах, цягавітага заводу чалавек. Няўпынная рупнасць і клопат жылі ў яго істоце. Цэлы дзень, а то і ноч бадзяўся па лясных сцежках, а прыйдзе ў хату, памыецца, пасёрбае чаго-небудзь і не можа ўседзець на месцы. Тупае, пачынае рабіць парадак на панадворку, хоць кол які ўвабе ў плот. А гаспадарка і ўсе хатнія справы – гэта ўжо быў клопат дзядзькі Антося. Як я цяпер разумею, бацьку няміла было леснікоўства, цягнула праца на зямлі”.

• **Дэкламацыя верша** “О край родны, край прыгожы...” ↓.

Выкладчык. У 1883 г. сям’я Міхаіла Міцкевіча перабіраецца з Акінчыцы у Ласток (Сухошчына), дзе жыве да 1890 г.

2-і чытальнік. “Самыя раннія дзіцячыя годы мае, – пісаў пазней Я. Колас, – прайшлі ў Сухошчыне або Ластку. Гэта было глухое месца – поле, навокал лес ды адна толькі сяліба лесніка – хата, гумно, хлёў. Часамі да нас заходзілі хто са сваякоў з Мікалаешчыны, адкуль былі родам бацькі, і заставаліся на некалькі дзён. Мне было вельмі цікава паслухаць іх гутаркі. А гэтыя гутаркі былі самага разнастайнага характару. З гэтых гутарак знаёміўся я з невядомым мне жыццём за межамі нашай сялібы. Таксама часта бывалі ў нас і леснікі, аб’ездчыкі і розныя панкі з лясніцтва. Многа было гутарак аб лесніковым побыце, аб праявах службовага характару, аб адносінах паноў да лесніка. У гэтых адносінах

было многа крыўднага і несправядлівага да лесніка, і ў мяне з самага ранняга дзяцінства закідалася варожае пачуццё да паноў, а з часам яно яшчэ больш узмацнілася”.

Выкладчык. У 1890 г. сям’я пераехала ў Альбуць. Менавіта Альбуць пакінула ў памяці Коласа самыя яркія, незабыўныя абразкі дзіцячага жыцця, незваротнай пары юнацтва.

3-і чытальнік. Якуб Колас успамінаў: “Альбуць найболей яскрава запала ў маёй памяці. Там была надзвычайна цікавая прырода. Леснікова пасада стаяла на бойкай дарозе, кудую ішлі і ехалі людзі. Многа рознага людю паперабывала ў нашай хаце. Нямоўчныя, цікавыя гутаркі новых людзей пашыралі мой запас ведаў аб людзях і жыцці і далі мне багаты матэрыял для назірання”.

Выкладчык. Тут разам са старэйшымі братамі Уладзем і Алесем Кастусь дзве зімы вучыцца ў вандроўнага настаўніка – дарэктара. Першым дарэктарам быў Алесь Фурсевіч, другім – Янка Міцкевіч.

• **Дэкламацыя верша** “Родныя вобразы” ↓.

Выкладчык. У 1892–1894 гг. Кастусь вучыцца ў Мікалаеўшчынскай пачатковай школе. Яго школьным настаўнікам быў Мікалай Феафілавіч Корзун, які закончыў курс Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі і пачаў працу ў 1890 г. У час навучання Я. Колас захапляецца байкамі Крылова, вершамі Пушкіна, апавяданнямі Гогаля, знаёміцца з вершамі Лермантава, Жукоўскага, Някрасава, казкамі і апавяданнямі Л. Талстога.

У Альбуці, калі Кастусю было 12 гадоў, ён пачаў спрабаваць і свае літаратурныя сілы. Першыя літаратурныя вопыты – байка “Лисица и ворона”, верш “Вясна” (1894).

4-ы чытальнік. Якуб Колас успамінае: «Памятаю, прачытаў бацьку свой верш “Вясна”. Ён

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

праслухаў уважліва, потым запытаў, ці праўда, што гэта напісаў я, і даў рубель гасцінца».

• **Дэкламацыя верша “Вясна”** ¹.

Выкладчык. Пасля заканчэння школы Кастусь жыве ў Альбуці, дапамагае бацькам па гаспадарцы. Рыхтуецца да паступлення ў настаўніцкую семінарыю. Думка пра далейшую вучобу не пакідае яго: хацелася быць карысным народу, і ён цвёрда рашыў стаць настаўнікам, несці ў сялянскія хаты святло ведаў.

Прыблізна ў 1896–1897 гг. напісаны твор “Наша сяло, людзі і што робіцца ў сяле”. У аўтографіе ёсць пазнака: *запісаў Карусь Лапаць*.

У 1898 г. паступае ў Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю.

5-ы чытальнік. Нясвіж быў глухой правінцыяй, але і сюды даносіліся вызваленчыя ідэі, якія хвалявалі перадавую моладзь. Семінарысты чыталі нелегальную літаратуру. Якуб Колас цікавіўся палітыкай, выступаў на літаратурных вечарах з жартоўнымі апавяданнямі, уласнымі вершамі і меў надзвычайны поспех сярод таварышаў, настаўнікаў і ўсёй гарадской публікі. Гэта быў юнак з добрай душой, просты і абаяльны, улюбёны ў кнігу, схільны да гумару, выдумкі, вострага, дасціпнага слова. Семінарыя паглыбіла веды паэта, духоўна ўзбагаціла яго.

Выкладчык. Пасля заканчэння семінарыі Я. Колас працуе настаўнікам у вёсцы Люсіна Пінскага павята Мінскай губерні. Тут ён робіць этнаграфічныя запісы, збірае вусную народную творчасць, знаёміцца з нелегальнай рэвалюцыйнай літаратурай.

У 1904 г. Я. Колас прызначаны настаўнікам Пінкавіцкага народнага вучылішча. Тут, у палескай глушы, паэт адразу адчуў, у якой супярэчнасці знаходзіцца семінарскае выхаванне з рэальным жыццём. Балюча краналі беднасць і адсталасць палешукоў, праявы сацыяльнай несправядлівасці. Чаму так пакутуе народ? Як аблегчыць яго пакуты? Гэтае пытанне прыгнятала, не давала спакою. Малады настаўнік імкнуўся пазнаць праўду.

Якуб Колас любіў літаратуру моцна і шчыра, шмат пісаў. Яго творы распаўсюджваліся ў рукапісах і толькі ў перыяд рэвалюцыі 1905–1907 гг. убачылі свет. У газеце “Наша Доля” 1 верасня 1906 г. упершыню надрукаваны верш пад псеўданімам *Якуб Колас*. Гэты верш – літаратурны дэбют К. Міцкевіча.

6-ы чытальнік. Паводле ўспамінаў П. Глебкі: 1 верасня 1952 г. у клубе Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта быў вечар Я. Коласа ў сувязі з яго сямідзесяцігоддзем. На вечарыне хтосьці прыслаў Я. Коласу запіску з пытаннем, чаму ён

узяў сабе такі псеўданім – *Якуб Колас*. Паэт адказаў так.

У 1906 г. у верасні ў Мінску ладзілася выданне ці вяліся толькі размовы аб выданні беларускай газеты “Наша Доля”. Адзін з арганізатараў газеты, ведаючы настаўніка Канстанціна Міхайлавіча Міцкевіча як чалавека, які займаецца пытаннямі беларускай народнай творчасці, прапанаваў яму ўзяць удзел у газеце. Міцкевіч даў згоду. Тады арганізатар газеты параіў яму, каб пазбегнуць непрыемнасцей ад улад, пісаць пад якім-небудзь псеўданімам. А ў той час Канстанцін Міхайлавіч захапляўся творчасцю Якубовіча-Мельшына, асабліва спадабаўся яму адзін верш, у якім гаварылася пра калосе ці колас. Думаючы над выбарам псеўданіма і перагортваючы Якубовіча-Мельшына, Канстанцін Міхайлавіч натрапіў на верш аб коласе (каласах) і вырашыў назваць сябе Якуб(овіч) Колас.

Выкладчык. Вялікую ролю ў фарміраванні светапогляду Якуба Коласа адыграла рэвалюцыйна-дэмакратычная літаратура, з якой ён пазнаёміўся ў пачатку ХХ ст., яна зрабіла пераварот у свядомасці маладога паэта, дала ход яго думкам у новым кірунку. У аўтабіяграфіі Я. Колас пісаў: “Газеты радыкальнага характару, японская вайна, гутаркі настаўнікаў, землякоў, з якімі сустракаўся летам, накіравалі мяне на рэвалюцыйны шлях. У 1905 г. я быў ужо заўзятым ворагам самадзяржаў і ў гэтым напрамку веў работу”.

Рэвалюцыя 1905–1907 гг. захапіла паэта. У лістападзе 1905 г. ён ўдзельнічае ў сялянскіх хваляваннях, выступленнях сялян вёскі Пінкавічы супраць памешчыка Скірмунта, які адабраў у іх зямлю, а летам 1906 г. становіцца адным з арганізатараў нелегальнага настаўніцкага з’езда ва ўрочышчы Прыстанька, недалёка ад Мікалаеўшчыны.

За антыўрадавую агітацыю сярод сялян і ўдзел у нелегальным з’ездзе настаўнікаў Міцкевіча выганяюць са школы і аддаюць пад нагляд паліцыі. Доўгі час ён не можа ўладкавацца на працу. Зімой 1907 г. жыве ў брата ў Смольні, недалёка ад Стоўбцаў, працуе ў нелегальнай школе, а вясной пераязджае ў Вільню, дзе паступае на работу ў рэдакцыю газеты “Наша Ніва”, але паліцыя загадвае выехаць з горада.

Суд адбыўся 15 верасня 1908 г. Якуба Коласа прыгаварылі да трох гадоў зняволення. Пасля выхаду з турмы ён каля васьмі месяцаў заставаўся без працы і сродкаў на існаванне. Толькі ў маі наступнага года атрымаў пасаду настаўніка ў Купяцічах, паблізу Пінска, адкуль пазней перавёўся ў Пінскае павятовае вучылішча.

6-ы чытальнік. Письменнік успамінае: «У 1912 г. я пазнаёміўся з маладой настаўніцай Пінскай чыгуначнай школы. Прозвішча яе было Каменская. Так у маё жыццё ўвайшла Марыя Дзмітрыеўна.

Добра было б зірнуць на ўсё, што я пісаў у той час ёй і пра яе. Я саромеўся тых вершаў. Завёў нават на іх запісную кніжку і навідавоку не пакідаў. У друк, вядома, нічога не падаваў. Марусі трапілі на вока мае вершы значна пазней, калі мы ўжо жылі разам.

Я спяшаўся ў школу і не заўважыў, што кніжачка мая выпала з кішэні. А ўвечары Маруся пытае: “У каго ты, Кастусь, закахаўся гэтак моцна?” Я гляджу на яе, нічога не разумеючы. Яна ківае галавой і кажа: “Так, так. Не закахайшыся, такіх вершаў не напішаш”. І падае мне кніжачку.

Я збянтэжыўся, давай апраўдвацца, паказваю даты пад вершамі. Маруся смяецца: “Я ж не па датах зразумела, што гэта ўсё маё. Не магу ж я паверыць, каб ты казаў мне адно, а пісаў каму-небудзь іншаму другое. Не тое мяне засмучае. Шкада, што ад таго часу, як мы пажаніліся, у кніжачцы амаль не прыбавілася запісаных старонак”».

• *Дэкламацыя верша “Майму другу”* ⚡.

Выкладчык. У 1914 г. пачалася імперыялістычная вайна. Яна прымусіла Якуба Коласа пакінуць Беларусь. Разам з сям’ёй ён эвакуіраваўся ў Дзімітраўскі павет Маскоўскай губерні, пачаў настаўнічаць у сяле Старыкава.

У 1915 г. паэт мабілізаваны ў армію, ён служыў у запасным батальёне, а пасля заканчэння Аляксандраўскага ваеннага вучылішча – у Пермскім запасным палку, адкуль у 1917 г. трапіў на румынскі фронт. На фронце захварэў і неўзабаве быў эвакуіраваны ў г. Абаянск Курскай губерні, дзе ў той час жыла яго сям’я.

Тут, на Куршчыне, Якуб Колас сустрэў 1917-ы. Ён працаваў настаўнікам, потым школьным інспектарам Абаянскага аддзела народнай асветы, шмат увагі аддаваў культурна-асветніцкай рабоце.

У маі 1921 г. па закліку ўрада БССР паэт прыехаў у Мінск, працаваў у Беларускай навукова-тэрміналагічнай камісіі Наркамасветы БССР, выкладаў родную мову ў Мінскім педтэхнікуме і Беларускай дзяржаўнай універсітэце; у 1922 г. стаў правадзейным членам Інстытута беларускай культуры, а ў 1929 г. – віцэ-прэзідэнтам Акадэміі навук БССР. У 1926 г. уганараваны званнем народнага паэта Беларусі.

У пачатку Вялікай Айчыннай вайны Якуб Колас эвакуіраваўся і жыў спачатку ў Клязьме (недалёка ад Масквы), а потым у Ташкенце. Бяскон-

ца цяжка праходзілі для яго дні 1944-га: сэрца рвалася ў Мінск, але з-за хваробы жонкі больш часу праводзіў у Маскве.

На тэрыторыі акадэмічнага гарадка Якуб Колас стала пасяліўся ў маі 1945 г. Гэта была невялікая забудова на тры пакоі з кухняй. У 1952 г. да 70-годдзя письменніка быў пабудаваны той дом, які сёння мы ведаем як Дзяржаўны літаратурна-мемарыяльны музей Якуба Коласа. У такім прыгожым і вялікім будынку песняру было адмерана пражыць усяго чатыры гады. 13 жніўня 1956 г. Колас памёр тут, у сваім кабінце, што знаходзіўся на другім паверсе.

7-ы чытальнік. Пасля снядання 13 жніўня 1956 г. Канстанцін Міхайлавіч папрасіў шафёра адвесці яго ў лес. Праехалі яны па Маскоўскай шашы і звярнулі налева, дзе стаялі высокія сосны, а крыху ніжэй пракідаліся купкі дужых бяроз. Спачатку ён крыху патупаў: ці не схаваліся дзе... баравікі. Потым прысеў на пень... убачыў побач з трыма бярозамі вялікі мурашнік. Ён доўга і ўважліва назіраў за мурашкамі і быў неяк нанова ўражаны і здзіўлены, што гэтыя рухавыя стварэнні капашыліся і бегалі арганізавана і ў пэўным кірунку. На зямлі, сярод травы і моху, у іх было пракладзена некалькі сцежак, па якіх мурашкі снавалі сюды туды. Калі ж Канстанцін Міхайлавіч пачаў сачыць, куды бягуць мурашкі, то зрабіў для сябе нечаканае адкрыццё, што частка з іх верхалазы: адны з іх бягуць па бярозавым камлі некуды высока-высока, а другія гэтак жа смела і адчайна спускаюцца ўніз...

Доўга сядзеў ён, пазіраючы на мітусню мурашак... Потым моўчкі падняўся, пахадзіў вакол мурашніка і бяроз, сеў у машыну і вярнуўся да хаты. З цяжкасцю падняўся ў свой рабочы пакойчык...

У трынаццаць гадзін дваццаць мінут пера-стала біцца яго сэрца...

• *Дэкламацыя верша “Песня будзе жыць (Памяці Якуба Коласа)”* С. Грахоўскага ⚡.

Спіс літаратуры

1. **Мушынскі, М. І.** Якуб Колас : Летпіс жыцця і творчасці / М. І. Мушынскі. – Мінск : Маст. літ., 1982. – 543 с.
2. **Якуб Колас** : жыццё і творчасць : Матэрыялы для выстаўкі ў школе / склад. І. С. Курбека, М. У. Базарэвіч. – Мінск : Нар. асвета, 1980.
3. **Лужанін, М.** Колас расказвае пра сябе / М. Лужанін. – Мінск : Маст. літ., 1982.
4. **Колас, Я.** Табой я жыў, табой жыў : вершы, прысвечаныя Марыі Дзмітрыеўне Міцкевіч / Я. Колас // Роднае слова. – 2000. – № 1. – С. 90 – 93.
5. **Тамашова, С.** Жыццёвы шлях Якуба Коласа / С. Тамашова // Роднае слова. – 2009. – № 11. – С. 58–62.

Аксана ГАЛАСКОК,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 13 г. Мінска,
Людміла КОЧАТАВА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 13 г. Мінска

“ПРЫТУЛІЦА ДА ЗЯМЛІ, КАБ ПРЫЎЗНЯЦА ДА НЕБА...”

ЗАВОЧНАЕ ПАДАРОЖЖА (ІХ КЛАСЫ)

Мэты: паглыбленне ведаў пра жыццёвы і творчы шлях Якуба Коласа; далучэнне вучняў да творчай спадчыны народнага паэта; развіццё навыкаў групавой дзейнасці і публічнага выступлення; выхаванне патрыятызму.

Абсталяванне: партрэт пісьменніка, выстава кніг, карта Стаўбцоўскага раёна, сцяжкі ў выглядзе каласкоў, аўдыязапісы.

Папярэдняя падрыхтоўка: вучні аб’ядноўваюцца ў групы (Акінчыцы, Ласток, Альбуць, Мікалаеўшчына, Нясвіж) і рыхтуюць паведамленні, прэзентацыі, заданні, віктарыны, дэкламацыю.

Эпіграф:

Шчасця большага няма ў зярняці,
Як на ніве роднай прарасці
І да сонца коласам узняцца,
Гімнам несмяротным аб жыцці.

Якуб Колас.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

I. Уступ. Музыкальная застаўка – аўдыязапіс песні “Мой родны кут” (муз. І. Лучанка).

Настаўнік.

Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забыць цябе не маю сілы!

Гэтыя дарагія кожнаму сэрцу радкі клічуць да зялёных салаўіных берагоў Нёмана, на радзіму народнага паэта Беларусі Якуба Коласа, 140-годдзе з дня нараджэння якога адзначаецца ў 2022 г. Аддаючы даніну павагі Песняру, мы праводзім завочнае падарожжа па мясцінах, якія ўзгадалі будучую зорку беларускай літаратуры, натхнілі на служэнне народу і сфарміравалі яго як асобу.

II. Асноўная частка.

• Творчыя справаздачы працы груп.

Група I. Акінчыцы

• **Паведамленне-прэзентацыя** пра дзіцячыя гады Я. Коласа ў Акінчыцах.

Инфармацыя для падрыхтоўкі прэзентацыі ↓. У прэзентацыі можна змясціць выявы хаты і пабудовы, прылады працы, стравы і напоі.

Настаўнік. Проста і прыгожа сяляне ўмелі ўладкоўваць гаспадарку. Зойдзем у хату і паспрабуем далучыцца да побыту.

• Гульня “Знайдзі пару”.

1. Гумно	А. Бярозавы сок
2. Адрына	Б. Калодзеж
3. Павець	В. Вядро для сырадою
4. Дрывотня	Г. Шырокая круглая драўляная пасудзіна з клёпак з двума вушкамі
5. Студня	Д. Вялікая халодная будыніна для складвання і абмалоту зерня
6. Даёнка	Е. Пасудзіна для мыцця бялізны
7. Бярозавік	Ё. Павець для дроў
8. Цабэрак	Ж. Халодная будыніна для захоўвання кармоў, інвентару. Сінонім – пуныя.
9. Начоўкі	З. Плячоўка пад страхой на слупах, прызначаная для захавання чаго-небудзь
10. Верашчака	І. Рэдкая мучная страва з мясам, каўбасой і рознымі прыправамі

Даведка (на слайдзе). 1Д; 2Ж; 3З; 4Ё; 5Б; 6В; 7А; 8Г; 9Е; 10І.

У канцы выступлення група № 1 каласком адзначае Акінчыцы на карце Стаўбцоўскага раёна.

Група II. Ласток

Настаўнік.

Эх, што ёсць мілей вас, дзяціныя годы?
І чым, як не вамі, у часіну нягоды
Ты смутак развеш, душой ажывеш!

Жыццё ў лясной глушы раскрывала перад вачыма ўражлівага хлопчыка чароўную красу навакольных краявідаў.

• **Выразнае чытанне** вершаў “Лясам Беларусі”, “На полі вясною...”, “На лузе”, урыўка з паэмы “Новая зямля” ↓.

Настаўнік. Шмат часу Костусь праводзіў на дрывотні. Сядзеў там, слухаў жаўранкаў: “Ціха ў полі, ціха ў лесе, / Чуць балбоча ручаёк, / А высокая ў паднябессі / Льецца звонкі галасок”. Давайце і мы паслухаем, як спявае лясны жаваранак.

• **Праслухоўванне аўдыязапісу** песні ляснога жаваранка.

• Галаваломка.

Заданне. Што значылі для Я. Коласа прапанаваныя прадметы ↓?

Даведка. 1, 2 – грачанікі з верашчакай (любімая страва Я. Коласа); 3 – аўторак ва ўяўленні

Я. Коласа – гэта кляймо на кубачку; 4 – субота – мяккая булка, што прыносіў бацька з крамы; 5 – нядзеля – катушка белых нітак; 6 – партрэт А. Пушкіна быў куплены Якубу Коласу дзядзькам Антосем; 7 – “каціная горка” – так называў дзядзька Антось печку; 8 – *Карусь Лапаць* – першы псеўданім Я. Коласа.

У канцы выступлення група № 2 каласком адзначае *Ласток на карце Стаўбіцкоўскага раёна*.

Група III. Альбуць

Настаўнік. Альбуць. Тут прайшлі гады маленства і юнацтва будучага паэта. Тут Костусь навучыўся чытаць. Бацька наняў дарэктара. Тут адбылася першая спроба пяра.

• **Инсцэніроўка** “*Першы верш*”.

Міхал. Ну, дзеці, вясна! Хутка канец навучання. Паглядзім, чым вы пахваліцеся... А ты, Костусь, пра што задумаўся?

Алесь. Ён, татка, напісаў вершык пра вясну, ды не хоча чытаць – саромеецца.

Міхал. Вершык? Гэта добра. Давай пачытай. А мы паслухаем.

Маці. Смялей, сынку!

Костусь адчувае сябе няёмка, аднак выходзіць на сярэдзіну хаты. Маці, падпёршы рукой галаву, стаіць і глядзіць на сына. Дзядзька Антось корпаецца ў інструментах, у яго вачах маўклівае адабрэнне. Падчас чытання Міхал ківае галавой.

Костусь.

Сонца грэе, прыпякае,
Лёд на рэчцы затрашчаў,
Цёплы вецер павявае,
Хмар дажджлівых ён нагнаў...
І зіма, як дым, прапала;
Зелянеюць луг, паля...
Як ад болю, ачуняла
Наша родная зямля.

Міхал. Наша родная зямля... Бач, як складна вывеў. Сам напісаў, не хлусіш? Ну, малайчына! Падыдзі, сыноч... (*Абдымае сына, цалуе ў ішчаку і лезе ў кішэню.*) Ну, адным словам, вось табе за гэта. Кніжак купіш або што там яшчэ. (*Кладзе ў далонь Костусю рубель.*)

Настаўнік. Костусь любіў чытаць кнігі, многае запамінаў, чытаў на памяць. Гэта былі байкі Крылова, творы Пушкіна, Гоголя. А ці ўважліва вы чыталі творы Якуба Коласа?

• **Віктарына** “*Героі і творы*”.

Заданне. Пазнайце твор па цытаце ↓.

Даведка. 1. Алесь, верш “На рэчцы зімою”; 2. Базыль і Грышка, апавяданне “У старых дубах”; 3. Яська Базылёў, паэма “Новая зямля”, раздзел “Дарэктар”; 4. Хмарка, алегарычнае апавяданне “Хмарка”; 5. Костусь, паэма “Новая зямля”, раздзел “На рэчцы”.

У канцы выступлення група № 3 адзначае каласком Альбуць на карце Стаўбіцкоўскага раёна.

Група IV.

Мікалаеўшчына

Настаўнік. Якуб Колас, атрымаўшы пачатковыя веды ад вандроўнага настаўніка, вучыўся дзве зімы ў Мікалаеўшчыне.

• **Паведамленне** пра навучанне Я. Коласа.

Спачатку ў Мікалаеўшчыну дзядзей (Костуся, Алеся і Уладзю) вазілі, сялілі ў бацькавых братоў ці наймалі кватэру. У суботу, пад вечар, хлопцы беглі дамоў, у Альбуць. Школу Костусь скончыў, калі яму было дванаццаць гадоў. Бацька шкадаваў сына, казаў: “Школа скончана, а яму яшчэ хочацца навукі. А куды і за што вучыць будзем, не ведаю”. Далей дзве зімы вучыўся самастойна. Граматна пісаць навучыўся сам. Як? Перапісваў байкі па памяці, а пасля правіў па кнізе. Купіў граматыку Говарава, рыхтаваўся да паступлення ў настаўніцкую семінарыю. Пісаў дыктанты з дзядзькам па матчынай лініі, і даволі паспяхова, без памылак.

Давайце праверым, як вы справіцеся з дыктантам з кнігі “Другое чытанне для дзядзей беларусаў” Якуба Коласа 1910 г. выдання.

• **Дыктант.**

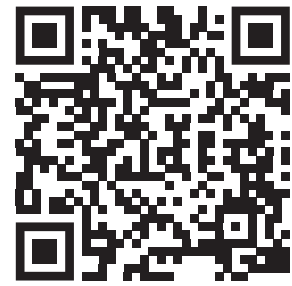
Заданне. Устаўце прапушчаныя літары і знакі прыпынку ↓.

Даведка (на слайдзе). Сярод *гнілой восені* выдаюцца часамі ясныя, светлыя дні. Ціха ўсюды. Вецер не скалыхне *ні* адзін лісцік, *ні* адну травінку. Ласкавае неба пазірае на зямлю. Нідзе *ні* хмурынкі. Ясна і хораша, усё роўна як вярнулася лета. Хоць усюды і ціха, цёпла і ясна, так ціха, што чуць, *як лятуць* пчолкі, *як звяняць* у паветры тоненькім галаском кучкі *мошчак*, але ўжо не вее тым жыццём, якое відаць вясною. Хмурны хваёвы лес чуць *засланіўся* сінім дымком *туману* і стаіць не зварухнецца, як у якім *задуменні*. А бярозы, *асіны* і дубы чырванеюць здалёк сваім лісцем і нагадваюць сабою аб *восені*.

У канцы выступлення група № 4 адзначае каласком Мікалаеўшчыну на карце Стаўбіцкоўскага раёна.

Група V. Нясвіж

Настаўнік. Нарэшце экзамены ў настаўніцкую семінарыю. Якуб Колас цвёрда рашыў: калі

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

не паступіць, сьдзе з хаты, будзе працаваць на смалакурні. Але паступіў: “Зложаны ў клунак усе мае прылады. Гайда ў пуць-дарогу!” (Я. Колас).

• **Паведамленне пра навучанне Я. Коласа ў Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі.**

Вучыцца даводзілася многа. Уперад штурхалі тры рэчы: уласнае самалюбства (“як гэта я магу атрымаць двойку, а сусед па лаўцы аграбае пяцёркі”); пачало абуджацца замілаванне выбранай прафесіяй (“скончу семінарыю, атрымаю школу, вывучу некалькі соцень чалавек і мяняць жыццё трэба”); рабілі сваю справу і размовы семінарыстаў. Вось што наконт гэтага казаў сам Я. Колас: “Мяне крыўдзілі да глыбіні душы пагарда, з якой ставіўся да сялянства пануючы клас. Жаданне праліць святло на іх становішча, даць ім адчуць сваё значэнне было прычынай майго выбару”. У семінарыі, па словах Коласа, сеялася пакора, а вырастаў бунт. Выкладчыкі патрабавалі ад сваіх навучэнцаў наступнае: “Поступил в семинарию, хочешь стать учителем – забудь, как говорят в твоей деревне, как говорят мать и отец. Вы пришли сюда, чтобы научиться культурной речи!” Аднак Канстанцін Міцкевіч пад уплывам творчасці М. Гогаля і Т. Шаўчэнкі цвёрда вырашыў пісаць на беларускай мове пра народ і для народа. Часта выступаў перад семінарыстамі з уласнымі творами, за што карыстаўся павагай. На сяброўскіх сустрэчах часта прасілі выступіць Старога – такую мянушку

далі Коласу за глыбіню думак, за смеласць гаварыць па-свойму. Так узрастаў патрыёт, грамадзянін, сапраўдны сын свайго народа.

• **Творчае заданне.**

Заданне. Узнавіце слова / словы ў вершах “Вось старая хатка”, “Маці”, “Родныя вобразы”, “Не бядуі” Я. Коласа ↓ і прадэкламуіце іх.

У канцы выступлення група № 5 адзначае каласком Нясвіж на карце Стаўбцоўскага раёна.

Настаўнік. Вось і закончылася наша завочнае падарожжа па мясцінах, якія ўзгадавалі народнага Песняра. Вы бачыце на карце Стаўбцоўшчыны пазначаныя каласкамі мясціны. Каласкі, якія прараслі на роднай ніве і прыгожым коласам у асобе Канстанціна Міхайлавіча Міцкевіча ўзняліся да сонца, каб спяваць гімн Беларусі. Менавіта малая радзіма дала Якубу Коласу сілы, натхненне і жаданне тварыць для свайго народа, для сваёй Бацькаўшчыны. Якуб Колас выйшаў на сапраўдную дарогу ў імкненні пазнаваць свет, на дарогу, якую сам сабе выбраў.

III. Заклучэнне.

• **Рэфлексія.**

Настаўнік. Якую ж дарогу выбраў Якуб Колас? (Магчымыя адказы: да ведаў, да народа, да праўды, да годнасці, да народнай спадчыны, да замілаванасці родным краем і родным словам, да сэрца простых людзей і інш.) Письменнік сказаў: “Добра быць у дарозе, якую сам сабе выбіраеш”. Жадаю вам знайсці сваю дарогу, сваё месца ў жыцці.

Працяг. Пачатак на с. 50.

115 гадоў з дня нараджэння Міколы Нікана (1908–1999), грамадскага дзеяча, педагога

100 гадоў з дня нараджэння Валянціны Гапавай (1923–2003), крытыка, літаратуразнаўцы

100 гадоў з дня нараджэння Алеся Шашкова (1923–2015), празаіка

95 гадоў з дня нараджэння Анатоля Бардовіча (1928–2017), мовазнаўцы, заслужанага работніка вышэйшай школы Беларусі

4 студзеня – 115 гадоў з дня нараджэння Яфіма Садоўскага (1908–1993), празаіка, паэта, журналіста

100 гадоў з дня нараджэння Міколы Ваданосава (1923–2006), празаіка

75 гадоў з дня нараджэння Валерыя Іванова (1948–2020), кампазітара, народнага артыста Беларусі

5 студзеня – 85 гадоў з дня нараджэння Алега Ждана (сапр. Алег Пушкін), празаіка, перакладчыка

75 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Ровенскага, дзеяча самадзейнага мастацтва, майстра народных інструментаў

6 студзеня – 70 гадоў з дня нараджэння Анатоля Александровіча, мастака

85 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Арлова, рэжысёра, сцэнарыста, паэта-песенніка, мемуарыста

75 гадоў з дня нараджэння Наталлі Рачкоўскай, мастачкі

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Шэлестава (1948–2017), акцёра

7 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Віктара Сахненкі (1923–1973), мастака

60 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Акуліна, паэта

9 студзеня – 90 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Савелічава (1933–2008), празаіка

75 гадоў з дня нараджэння Леаніда Нікольскага, опернага спевака

80 гадоў з дня нараджэння Галіны Каральковай (па мужу Трушко; 1943–2001), актрысы

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Солтана (1953–1997), кампазітара

10 студзеня – 90 гадоў з дня нараджэння Яўгена Сямёнава, мастака

70 гадоў з дня нараджэння Сяргея Казака, мастака

75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Панічэўскага, мастака

13 студзеня – 70 гадоў з дня нараджэння Валерыя Рабчонка, мастака

14 студзеня – 130 гадоў з дня нараджэння Канстанцыя Буйло (па мужу Калечыц; 1893–1986), паэтэсы

100 гадоў з дня нараджэння Ганны Зелянковай (1923–2010), дырыжора, педагога

75 гадоў з дня нараджэння Навума Гальпяровіча, паэта, публіцыста

Заканчэнне на с. 85, 95.

Аляксей СОЛАХАЎ,
кандыдат філалагічных навук

ЯКУБ КОЛАС. ПАЭМА “НОВАЯ ЗЯМЛЯ”: ВІКТАРЫНА

I. Адкажыце на пытанні.

1. Які літаратурны твор называюць паэмай?
2. Калі і дзе Якуб Колас пачаў пісаць першыя раздзелы “Новай зямлі”?
3. Якімі радкамі пачынаецца паэма “Новая зямля”?
4. Колькі раздзелаў мае паэма?
5. Хто галоўны герой паэмы?
6. Колькі і якіх дзяцей было ў сям’і Міхала?
7. Кім даводзіўся дзецям Антось?
8. Каму даводзіўся Антось братам – Міхалу ці Ганне?
9. Чый бацька дзед Юрка – Міхала ці Ганны?
10. Як у паэме названа леснікова пасада, якая ў сапраўднасці звалася Альбуць?
11. Колькі грошай сям’і Міхала згарэла ў хаце ў час пажару?
12. Якімі прыладамі працы малацілі снапы жыта?
13. Што вырабляў Антось з драўніны яблынь?
14. Якія зерневыя культуры вырошчвала сям’я Міхала ў полі?
15. Што такое гумно?
16. Што значыць выраз *выйшлі пчолы*?
17. Растлумачце выраз *насіць “катла”*.
18. Што значыць фразеалагізм *няма калі хварэць на пана*?
19. Якое слова апушчана ў пачатку радкоў: “... не зменіць і не здрадзіць, / ... паможа і дарадзіць, / ... дасць волі, дасць і сілы, / ... паслужыць да магілы, / ... дзяцей тваіх не кіне, / ... – аснова ўсёй айчыне”*?
20. Колькі грошай прапанаваў Міхал Фядосу Хадыку за яго пасаду?
21. Да каго звяртаўся аўтар: “Ў агульны вір нас доля ўгнала. / Чаму ж, чаму часінай тою / Мы не спаткаліся з табою, / Каб стол сялянскага банкету / Развесяліў душу паэту”?
22. Якая падзея ў жыцці і творчасці Якуба Коласа адбылася 5 студзеня 1923 г.?
23. Хто з беларускіх пісьменнікаў і вучоных-літаратуразнаўцаў назваў паэму “Новая зямля” “энцыклапедыяй сялянскага жыцця”?
24. Якая беларуская паэтэса назвала “Новую зямлю” Якуба Коласа “паэмай на ўсе стагоддзі”?

* Тут і далей паэма “Новая зямля” Я. Коласа цытуецца па выданні: **Колас, Я.** Збор твораў: у 14 т. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1972–1978. – Т. 6: Паэмы “Новая зямля” і “Сымон-музыка”. – Мінск, 1974. – 624 с.

25. Назавіце аўтара перакладу паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа на лацінскую мову.

II. Хто з персанажаў паэмы...

1. “...малы яшчэ, зусім дурніца, / Так пад нагамі і таўчэцца / Або, як хвост той, валачэцца / І ад работы адрывае”?
2. «...ператрос і вугалочкі, / Як ёсць, аблазіў і куточкі; / Глядзеў за бэльку і ў пячуру, / Падняў такую шуру-буру, / Што хоць ты з хаты выбірайся / І тых “начатак” адцурайся»?
3. “...да работы / Больш, чым да кніжак, меў ахвоты: / Любіў ён з цэпам завіхацца / Або па лесе пацягацца, / Пабегаць з стрэльбай за лісамі, / Ці за куніцай, ці тхарамі”?
4. “...сам з свае ахвоты / Ў гумно любіў рабіць налёты, / Бо ён быў хлопец працавіты / І да работы страх сярзіты, / Хоць быў яшчэ малы і кволы, – / Ну, хвацкі хлопец і вясёлы!”?
5. “...ідзе, і думкі ходзяць, / І ў пункт адзін яны прыводзяць: / Каб як зямлі сабе прыдбаць / І службы гэтае не знаць”?
6. “...печ зачыніла, / Работу ў хаце прыпыніла – / Ідзі ў гарод ты па бацвінне: / Другі раз есці просяць свінні”?
7. “...дбалы, акуратны, / А пры рабоце які здатны! / Што ні замысліць, то ўсё зробіць, / І так прыгоніць, так аздобіць. / Што і для вока нават міла. / І ўсё выразна гаварыла, / Што ён не толькі гаспадар, / Але й прыроджаны штуркар, / Якіх на свеце не так многа”?
8. “...з малымі / Ён размаўляў, як са старымі, / І з імі радзіўся, спрачаўся – / Як роўны з роўнымі трымаўся!”?
9. “...толькі летась скончыў школку / І веды меў у адну столку, / Дый тых патраціў з палавіну, / У поле гонячы скаціну”?
10. “...Убег, нізютка пакланіўся. / Стаіць пакарна і рахмана, / На крыж гатовы йсці за пана, / Старыя костачкі злажыць / І верай-праўдаю служыць...”?
11. «...І, не шкадуючы языка, / Пасаду хваліць “залатую”, / Як свацця дзеўчыну якую»?
12. “...абрусам стол накрыла, / Гасцей уважна папрасіла; / А на сталі – скаварадзішча, / І скваркі правяць там ігрышча”?
13. «...Які ён важны, панаваты, / Выдатны, “мондры”, зухаваты! / Які ён гога! які дока! / Як ён нясе сябе высока! / Пабачце гэту яго міну: / Ён – цар, ён – бог напалавіну, / Злучэнне бляску, ззяння, цені, / Сагні прад ім свае калені!.. /

І прад такім вось галамоўзай / Не смей стаць роўна ты, а поўзай!»?

14. «...толькі лыпнуў вокам / І павярнуўся к дзядзьку бокам / Ды водзіць пёркам па “бумазе»»?

III. Хто і каму з персанажаў паэмы гаворыць...

1. “Мне чалавек там добры трэба, / А не гультай які, нязгрэба; / Такі ляснік, як ты, каторы / Не будзе спаць п’яны ў разоры... / Парэчча – месца неблагое...”?

2. “Бяры там невад з рыбакамі, / Паноў прарадуй шчупакамі: / Галодны, можа, небаракі, / А мо абрыдлі ім прысмакі...”?

3. “Ага!.. чаму гэта, ягомасць, / Вядзеш вялікую знаёмасць? / Чужых цялят бярэш на пашу? / Наскрозь я бачу службу вашу! / Чаму аб’ездок, сцежак многа?... / Пільнуйся ты свайго парога, / Бо мне такіх служак не трэба: / Для гультаёў не маю хлеба”?

4. “Чаго пан гэтак раскрычаўся? / Завошта пан мяне так лае? / Згарыць яна няхай такая / І служба гэта, і пасада, / І гэта крыўда, й гэта здрада, / І гэта панская адплата!..”?

5. “Ну, гэта, брат ты мой, паўгора: / Склады чытаць ты пойдзеш скоро”?

6. “Глядзі ж ты іх цяпер, як вока: / Папруга ўжо не так далёка; / Калі каты іх зноў парвуць, / То пухіры тут паўстаюць!”?

7. “Панамі будзеце, панамі, / Ядзяць вас мухі з камарамі!”?

8. “...Ці мала людзі так хварэлі? / Хварэлі годы – не нядзелі, / Такіх здарэнняў вельмі многа, / Але ачуньвалі й нічога. / І ты, дасць бог, на ногі станеш, / Пяройдзе ліха, ачуняеш”?

9. “Яшчэ паходзіш за сахою / І над уласнаю зямлёю / Ты папацееш і не мала...”?

10. “...Вядзі ж ты рэй, вядзі... адзін... / Як лепшы брат, як родны сын. / Бог не судзіў мне бачыць волі / І кідаць зерні ў свае ролі... / Зямля... зямля... туды, туды, брат, / Будуй яе... ты дай ёй выгляд...”?

IV. Скончыце паэтычны радок коласаўскім параўнаннем:

1. “Буслы клякочуць, бусляныты / Пішчаць жалобна, як ...”

2. “А мак! А рэпа! Морква, бручка! / А буракі, гуркі, пятрушка – / Ёсяго, ёсяго, ну, проста – страх! / Ёсё там расце, як ...”

3. “Дзень добры, новая мясціна! / Спаткай ты нас, як ...”

4. “Часамі полымя прарвецца, / І цьма сярдзіта схісянецца, / Адскочыць далей напаўкрока. / Агонь блішчыць, як ...”

5. “А патрывожаныя пчолы / Спяваюць хорам, як ...”

6. “У багне неба цёмна-сіняй / Ступае сонца, як ...”

7. “І самі знайце свой парадак, / Каб і да кніг так, як ...”

8. “Ой, час гарачы, ой, час цяжкі! / Бягуць касцы, ну, як ...”

9. “Ды стогі, сведкі цяжкай працы, / Стаяць, як ...”

10. “Угрэла сонца. Жней чародкі / Ідуць паважна, як ...”

V. Дапоўніце цытату яшчэ радком з паэмы.

1. “Дзень быў святы. Яшчэ ад рання ...”

2. “А для дзяцей найбольша свята ...”

3. “Не раз на жалабы Міхала / Ляснічы так казаў, бывала: ...”

4. “Як ты ні падай, ні гайсай, ...”

5. “Ідуць касцы, звяняць іх косы, ...”

6. “На ніцях белай павуціны ...”

7. “А будзе йсці навука туга, ...”

8. “А пры жаданні, пры ахвоце ...”

9. “– Забілі зайца, не забілі, ...”

10. “Назад не прыйдзе хваля тая, ...”

ДАВЕДКІ

I. 1. Паэма – гэта лірычны, эпічны або лірыка-эпічны твор, пераважна вершаваны, у якім адлюстроўваюцца значныя падзеі і яскравыя характары. 2. У 1911 г. у Мінскім астрозе. 3. “Мой родны кут, як ты мне мілы!.. / Забыць цябе не маю сілы!” 4. 30. 5. Міхал. 6. “Чатыры хлопцы, тры дзядзьчачы”. 7. Дзядзькам. 8. Міхалу. 9. Ганны. 10. Парэчча. 11. 47 рублёў. 12. Цапамі. 13. Лыжкі. 14. Жыта, авёс, ячмень, грэчку. 15. Вялікая халодная будыніна для захоўвання і абмалоту зерня. 16. Адраіліся. 17. Насіць каго-небудзь на плячах. 18. Доўга спаць, вылежвацца. 19. Зямля. 20. Тры тысячы рублёў. 21. Да Янкі Купалы. 22. У гэты дзень Якуб Колас скончыў працу над паэмай “Новая зямля”. 23. Іван Навуменка. 24. Раіса Баравікова. 25. Уладзімір Шатон.

II. 1. Юзік. 2. Алесь. 3. Уладзя. 4. Яська. 5. Міхал. 6. Ганна. 7. Антось. 8. Антось. 9. Яська-дарэктар. 10. Памдзей. 11. Фядос Хадыка. 12. Аксіня, жонка Фядоса Хадыкі. 13. Пан Ракоўскі. 14. Банкаўскі чыноўнік.

III. 1. Стары ляснічы – Міхалу. 2. Марцін – Міхалу. 3. Пан Ракоўскі – Міхалу. 4. Міхал – пану Ракоўскаму. 5. Яська – Костусю. 6. Міхал – Алесю. 7. Фядос Хадыка – Міхалу і Антосю. 8. Ганна – Міхалу. 9. Антось – Міхалу. 10. Міхал – Антосю.

IV. 1. ...шчаняты. 2. ...на дражджах. 3. ...маці сына. 4. ...воўча вока. 5. ...анёлы. 6. ...багіня. 7. ...да аладак. 8. ...мурашкі. 9. ...панскія палацы. 10. ...лябёдкі.

V. 1. “...Блінцы пякліся на сняданне...” 2. “...Абы наесціся багата”. 3. “– Што ж? добры конь і цягне дужа!” 4. “...Не пападзеш да пана ў рай...” 5. “...Вітаюць іх буйныя росы...” 6. “...Прывозяць восень павучкі”. 7. “...Падгоніць бацькава папруга!” 8. “...Сам чорт не страшан у балоце!” 9. “...Але ж, брат, гуку нарабілі”. 10. “...Што з быстрой рэчкай уплывае”.

Аліна ЗУБКО,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Пліскай сярэдняй школы Глыбоцкага раёна

ДВА ТВОРЦЫ-ГЕНІІ – КУПАЛА Й КОЛАС

ЛІТАРАТУРНЫ ФЕСТИВАЛЬ (ІХ–ХІ КЛАСЫ)

Мэта: сістэматызацыя ведаў пра жыццёвы і творчы шлях Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Задачы: фарміраваць паважлівыя адносіны да Айчыны, развіваць творчыя здольнасці, выходзіць пачуццё любові да зямлі бацькоў, беларускага краю.

Абсталяванне: кніжная выстава “Пісьменнікі-юбіляры”, плакаты з партрэтамі пісьменнікаў, ілюстрацыі да іх твораў, аўдыязапісы песень на словы паэтаў у выкананні ансамбля “Песняры”, малюнкi да твораў пісьменнікаў.

Эпіграф: Творчасць Янкі Купалы і Якуба Коласа – гэта тыя вежы, з якіх мы, беларусы, бачым цэлы свет, і па якіх свет бачыць нас.

Віктар Шніп.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

I. Арганізацыйны момант.

Гучыць запіс песні “Мой родны кут” (сл. Я. Коласа, муз. І. Лучанка).

Настаўнік. Сёння мы сабраліся ў гэтай зале, каб адзначыць 140-гадовы юбілей класікаў, народных паэтаў Беларусі Янкі Купалы і Якуба Коласа. Яны стварылі шэдэўры нацыянальнага мастацтва і тым самым узнялі беларускую літаратуру да ўзроўню сусветных літаратур. У творчых і жыццёвых лёсах Янкі Купалы і Якуба Коласа было шмат агульнага: яны нарадзіліся ў адным годзе, у маляўнічых кутках нашай радзімы, прыкладна ў адзін час выявілі сябе як пісьменнікі, блізкія па эстэтычных поглядах, грамадскіх ідэалах. Не пакідаюць абыякавымі радкі, паэтычнае слова нашых песняроў – Янкі Купалы і Якуба Коласа. Шчаслівай стала беларуская зямля таму, што ў далёкім 1882 годзе нарадзіліся адразу два яе вялікія сыны. Будзем памятаць пра бясцэнны Купалаў і Коласаў дар – духоўны зарад іх твораў – ды чытаць, спяваць, спазнаваць.

• Праца з эпіграфам.

II. Асноўная частка.

• Конкурс “Філворд”.

Заданне. Знайдзіце і назавіце населеныя пункты, звязаныя з жыццём і творчасцю Янкі Купалы і Якуба Коласа ↓.

Даведка ↓.

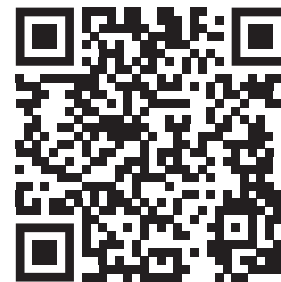
• **Паведамленне** “Гісторыя аднаго сяброўства”.

Вучань. Захава-лася і гісторыя, што сведчыць пра магутнае адчуванне паэтамі-сябрамі адзін аднаго. Колас згадваў, як аднойчы цэлы дзень чытаў Купалаву паэму “Курган”. Яна настолькі ўразіла, што адразу захацеў наведваць сябра і падзякаваць: маўляў, выдатную рэч напісаў! Але тут Купала сам прыйшоў да Коласа і кажа: «Якубе, чытаў твайго “Сымона-музыку” і захацеў прыйсці да цябе і сказаць “дзякуй!”».

• **Дэкламацыя ўрыўка з верша “Купала ідзе да Коласа...”** А. Вярцінскага ↓.

Вучань. Якубу Коласу не вельмі падабалася, калі з пафасам апісвалі іх першую сустрэчу, бо ўсё было больш праявічна. Справа ў тым, што Купала вырашыў эканоміць грошы і замест таго, каб ехаць на фурманцы, пайшоў пешшу ў Смольню ад Стоўбцаў. Ён заблукаў, і фактычна дапамагло тое, што побач працякаў Нёман – урэшце, ідучы ўздоўж ракі, ён і знайшоў хату Коласа. Калі паэты сустрэліся, Якуб Колас заўважыў, што Купала ледзь не падае – аказалася, што той вельмі моцна намуляў ногі, зняў абутак, а калі пачуў, што ў хату заходзіць Колас, не так абуў нагу і ледзь не паваліўся. Збянтэжыліся, але нічога, сядзяць, частуюцца. І Колас бачыць, што Купала паводзіць сябе крыху дзіўна – амаль не варушыць рукамі і частуюцца толькі тым, што стаіць побач з ім. Чаму ж ён не выцягвае руку? Аказалася ўсё проста: Купала набыў новы пінжак, але не дагледзеў, рукавы былі малыя...

Вучаніца. Як успамінаў сам Колас, калі яны жылі ўжо ў Мінску, часта наведвалі адзін аднаго, амаль штовечар. Вельмі любілі гуляць у шахматы, і Колас часцей за ўсё прайграваў, а Купала яго ўсё суцяшаў і жартаўліва падсмейваўся з сябра. Дарэчы, у госці Янка ніколі не прыходзіў з пустымі рукамі, дзеці Коласа заўсёды ведалі, што Купала прынясе ім гасцінцаў – смачных цукерак ці пячэння. Пісьменнікам было не толькі пра што пагаварыць, але і пра што па-

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

маўчаць. Яны сустрэнуцца, пасядзяць, а потым кажуць: “Добра так сёння памаўчалася!”

Вучань. Іх размовы сведкі называюць думкамі ўслых, а ўчынкі – тое невялікае, чым адзін можа дапамагчы другому: для сябра нельга зрабіць шмат. Калі сям’ю Купалы прылічылі да ворагаў народа, маці Янкі вызвалілі менавіта дзякуючы Коласу. А пасля паводкі 1930-х гг. у Мінску сям’я Купалы жыла ў Міцкевічаў.

Да гадавіны гібелі песняра Колас напісаў артыкул, прысвечаны Купалу. Ён думаў аб ім у перапынках паміж работай. На чарнавіках адной з частак трылогіі “На ростанях” – на адваротным баку – накіды таго самага артыкула з добрымі словамі пра сябра. Праз некалькі гадоў пасля гэтага на адрас Коласа прыйшло пісьмо, дзе дзіцячым почыркам будзе напісана “Янку Купалу”. На ліст дзядзька Якуб адказаў сам, назаўсёды вызначыўшы для гісторыі месца Купалы ў сваім жыцці.

У адказе Колас напісаў, што растуць два яблыкі на адной галінцы – і не зрастаюцца. Так і яны з Янкам, кожны з іх – асоба, кожны – асобны творчы лёс. “Але ў той жа час мне, – пісаў Колас, – вельмі прыемна, што ў сваім пісьме вы пераблыталі мяне з такім вядомым чалавекам і маім сябрам”.

• **Літаратурны аўкцыён.**

Заданне. Адкажыце на пытанне.

Перамагае той удзельнік, чый правільны адказ на пытанне будзе апошнім і самым поўным.

1. Бацька Якуба Коласа служыў лесніком ва ўладаннях Радзівілаў. Яго часта пераводзілі з месца на месца, даводзілася часта пераязджаць з адной леснічоўкі ў другую. У якой з лесніковых сядзіб нарадзіўся Якуб Колас? (*Акінчыцы.*)

2. У Янкі Купалы ёсць цікавы верш “Гэй ты, дзяўчына, кветка-лілея”: “Гэй ты, дзяўчына, кветка-лілея, / Вольная птушка сумнай зямліцы!” Каму прысвечаны гэты верш? (*Верш прысвечаны Уладзіславе Францаўне Станкевіч, якая ў 1916 г. стала жонкай паэта.*)

3. Якія рэкі Беларусі апеў у сваіх творах Якуб Колас? (*Нёман, Прыпяць.*)

4. У 1934 г. Янка Купала напружана працаваў у творчай камандзіроўцы ў адным з невялікіх гарадоў Беларусі. Тут з’явіліся на свет вершы “На нашым полі”, «Калгасу “Чырвоны баец”», “Я – калгасніца маладая...” і іншыя, а таксама паэма, прысвечаная гэтаму гораду. Назавіце горад. (*Барысаў.*)

5. Які рэспубліканскі тэатр носіць імя Якуба Коласа? (*Нацыянальны акадэмічны драматычны тэатр у Віцебску.*)

6. Легенду пра заснаванне якога беларускага горада паклаў Янка Купала ў аснову паэмы “Магіла льва”? (*Магілёў.*)

7. Паводле якой аповесці Якуба Коласа ў 1929 г. быў зняты фільм “Песня вясны” (рэжысёр В. Гардзін)? (*Паводле аповесці “На прасторах жыцця”.*)

8. У 1925 г. на ўрачыстым пасяджэнні літаратурнай секцыі Інбелкульта, прысвечаным наданню Янку Купалу ганаровага звання народнага паэта Беларусі, Якуб Колас прысвяціў яму прыгожую казку. Якую? (*“Ноч, калі папараць цвіце”.*)

9. Імя Купалы ўпершыню Колас пачуў і пазнаёміўся з рукапісамі яго твораў у 1907 г., калі працаваў загадчыкам літаратурнага аддзела якой газеты? (*“Наша Ніва”.*)

10. Першы раз Янка Купала і Якуб Колас сустрэліся ў жніўні 1912 г. пасля пяці гадоў завочнага знаёмства. Янка Купала паехаў да Якуба Коласа спачатку цягніком да Стоўбцаў, потым пайшоў пешшу праз лес, ішоў уздоўж Нёмана. Куды дабіраўся Янка Купала? (*Смольня.*)

• **Гульня “Фотакалаж”.**

Заданне. Назавіце помнік і месца яго знаходжання.

Вучні атрымліваюць карткі з выявамі помнікаў ↓.

• **Дэкламацыя ўрыўка з верша “Наш Колас” П. Прыходзькі ↓.**

• **Дэкламацыя верша “Коласаўскі шлях” Д. Дземідовіча.**

• **Конкурс “Фотаатэлье”.**

Вядучы паказвае малюнкi, фотаздымкі, ілюстрацыі ↓ да твораў Я. Коласа і Я. Купалы. Удзельнікі называюць аўтара і твор.

• **Мастацкая галерэя.**

Дэманстрацыя малюнкаў-ілюстрацый да прачытаных твораў Я. Купалы і Я. Коласа.

• **“Літаратурнае рэшата”.**

Заданне. Устанавіце адпаведнасць паміж словам-цытатай і літаратурным творам Я. Коласа і Я. Купалы.

1) Памятка дзён; 2) кут; 3) бяседа; 4) пасада; 5) сэрцайка трасецца; 6) дачка княжна; 7) пекнай панне; 8) луг шырокі; 9) хорам; 10) панічок; 11) расла тут грушка; 12) далібог, шаптала; 13) дукаты; 14) кірмаш; 15) старошка; 16) выглядала зухавата; 17) нячыстая сіла; 18) гуслі; 19) золатца; 20) настаўнік; 21) Міхась; 22) уездзеш у нерат; 23) пан падлоўчы. **Даведка ↓.**

• **Інсізнiроўка ўрыўка з казкі “Мужык і пан” Я. Коласа ↓.**

III. Заключная частка.

• **Дэкламацыя ўрыўка з верша “Сорак год” П. Панчанкі, верша “Свой Купала” Е. Лось ↓.**

Настаўнік. Усё далей адыходзяць у мінулае часы, калі жылі і тварылі Янка Купала і Якуб Колас, але значэнне іх паэтычнай спадчыны не страчвае актуальнасці, а пранікнёныя радкі, напоўненыя бязмежнай любоўю да Радзімы, і сёння хвалюць кожнага з нас.

• **Рэфлексія “Дзякуй”.**

Заданне. Закончыце сказ.

Скажу “дзякуй” Янку Купалу і Якубу Коласу за...

Алена ШАРКОВА,
выкладчык вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Магілёўскага дзяржаўнага каледжа мастацтваў

“НА КОЖНОЙ СЦЯЖЫНЦЫ ІХ ПЕСНЯ І ГОЛАС...”

ТВОРЧЫ ПРАЕКТ ДА 140-ГОДДЗЯ НАРОДНЫХ ПАЭТАЎ БЕЛАРУСІ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА

Сучаснае грамадства зацікаўлена ў супрацоўніку, здольным да самаадукацыі на працягу ўсяго жыцця, які валодае высокай культурай мыслення, умее прымаць самастойныя рашэнні, арыентаваны на творчы падыход да справы і разумнае ўдасканаленне навакольнага свету. Уменне праектаваць розныя віды дзейнасці – неабходная ўмова прафесійнага і сацыяльнага станаўлення.

Адна з асноўных характарыстык сучаснага выпускніка – здольнасць да праектнай дзейнасці. Аснову творчых праектаў складаюць пытанні, важныя для далейшай дзейнасці навучэнцаў. Яны патрабуюць актуалізацыі ведаў розных галін, творчага мыслення, даследчых, пазнавальных навыкаў, уменняў самастойна канструяваць уласныя веды, арыентавацца ў інфармацыйнай прасторы. Творчы праект скіраваны на рашэнне практычна ці тэарэтычна значнай праблемы, яго вынік, дакладна пазначаны з самага пачатку дзейнасці, можна ўбачыць, асэнсаваць, выкарыстаць у практычнай дзейнасці.

Разгледзім прыклад творчага праекта, выкананага да юбілею класікаў беларускай літаратуры. Праект “На кожнай сцяжынцы іх песня і голас...” прысвечаны 140-годдзю з дня нараджэння народных паэтаў Беларусі Янкi Купалы і Якуба Коласа. Назвай даследавання і эпiграфам да яго паслужылі словы з паэмы “Беларусь” П. Броўкі.

Мэты праекта: паглыбіць веды па беларускай літаратуры, папулярызаваць творчасць народных паэтаў Беларусі, спрыяць асэнсаванню значнасці іх спадчыны, прасачыць асаблівасць успрымання пісьменнікамі роднай прыроды.

Задачы праекта: праз творчыя работы паказаць узаемасувязь мастацкага слова і пейзажных малюнкаў, садзейнічаць развіццю лагічнага мыслення, аналітыка-сінтэтычных уменняў, пазнавальнай актыўнасці; спрыяць удасканаленню чытацкага густу, выхаванню асобы з самастойным мысленнем, пачуццём нацыянальнай і асабістай годнасці, цікавасці да культуры роднага краю.

Асноватворныя пытанні: у чым заключаецца асаблівасць успрымання роднай прыроды Я. Купалам і Я. Коласам? Ці з’яўляецца актуальнай творчасць Я. Купалы і Я. Коласа ў наш час?

Паслядоўнасць працы: 1) зрабіць пейзажныя фотаздымкі; 2) перачытаць мастацкія творы Я. Купалы і Я. Коласа; 3) падабраць цытаты

з пейзажнымі апісаннямі, якія найбольш захапляюць; 4) структураваць падрыхтаваны матэрыял, спалучыць фотаздымкі і цытаты; 5) зрабіць мастацкае афармленне работ у фотарэдактары; 6) падрыхтаваць адкрытую прэзентацыю творчых работ, літаратурна-творчую экспазіцыю работ і фотапаэтычны альбом “На кожнай сцяжынцы іх песня і голас” ↓.

Пасля завяршэння праекта навучэнцы павінны: самастойна знаходзіць неабходную інфармацыю, аналізаваць, абагульняць яе і прадстаўляць у выглядзе аформленага выніку дзейнасці; апрацоўваць, інтэграваць, ацэньваць і ствараць інфармацыю ў розных формах і на розных тыпах медыяабсталявання.

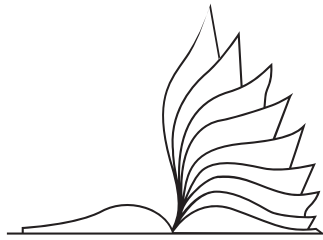
Прыроднае асяроддзе – неад’емная частка духоўнасці народа, яго культуры. Для літаратуры прырода – важны фактар далучэння чытача да прыгожага, сродак выхавання маральна-этычных якасцей. Спалучэнне пейзажных фотаздымкаў з мастацкім словам класікаў дазволіла інтэрпрэтаваць бачанне прыроды Беларусі ва ўспрыманні сучаснага пакалення. Беларусь паўстала ў шматгранных і рознакаляровых вобразах, з фотаздымкаў складаецца дзівосны малюнак незвычайна прыгожай Радзімы. Шырокая геаграфія пейзажаў: у работах знайшлі адлюстраванне мясціны ўсіх абласцей Беларусі, што падкрэслівае яе веліч і прастор. Творчыя работы не проста складаюць альбом, яны паказваюць багацце краіны, спалучаючы магчымасці розных відаў мастацтва, раскрываюць чароўнасць роднай прыроды і прыгажосць беларускага слова.

Навучэнцы знайшлі кропкі перакрывавання ўласнага бачання родных краявідаў з іх адлюстраваннем класікамі беларускай літаратуры, што дапамагае ўспрымаць нацыянальную культуру больш асэнсавана, асобасна значна і каштоўна.

Сiмвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

ДА 100-ГОДДЗЯ НАЦЫЯНАЛЬнай БІБЛІЯТЭкі БЕЛАРУСІ

Навука пра кнігу

Ларыса ДОЎНАР,
кандыдат педагагічных навук

АСНОЎНЫЯ ЭТАПЫ РАЗВІЦЦА БЕЛАРУСКАЙ КНІГІ І НАВУКІ ПРА КНІГУ – КІМ І ЧЫМ МОЖАМ ГАНАРЫЦЦА?

Заканчэнне. Пачатак у № 10.

З другой паловы 1950-х гг. пачынаецца новы этап развіцця беларускай савецкай навукі пра кнігу, даследаванне асобных пытанняў якой уключаецца ў агульную праблематыку гуманітарных навук – філалогіі, гісторыі, філасофіі, мастацтва, культуры. Зноў была актуалізаваная і стала вядучай скарызнаўчай тэма, у сувязі з чым паўстала пытанне тэарэтычнага вызначэння паняцця *беларуская кніга*, працягнулася навукова-бібліяграфічная праца па вывучэнні кірылаўскага друку, на базе Бібліятэкі Акадэміі навук БССР з’явіўся першы спецыяльны навуковы зборнік “Из истории книги, библиотечного дела и библиографии в Белоруссии” (1970), літаратуразнаўцамі ажыццёўлены публікацыі першакрыніц па гісторыі літаратуры і кнігі [1] і першыя ў Беларусі энцыклапедычныя артыкулы, прысвечаныя кнігазнаўству [2]. Сярод вядомых вучоных філалагаў, гісторыкаў, філосафаў і мастацтвазнаўцаў, падзвіжнікаў беларускага кнігазнаўства – Сцяпан Александровіч, Марат Батвіннік, Георгій Галенчанка, Анатоль Грыцкевіч, Віктар Дарашкевіч, Аркадзь Жураўскі, Генадзь Кісялёў, Аляксандр Коршунаў, Адам Мальдзіс і многія іншыя. Даследаваннямі гісторыі кнігі і кніжных збораў займаліся таксама і ў асяроддзі бібліятэчнай інтэлігенцыі Ніна Ватацы, Лідзія Збралевіч, Сямён Ашаровіч, Адам Сакольчык, Яўгенія Умецкая, Валянціна Цыбуля і інш.

У 1970-я гг. актывізуецца навуковыя кнігазнаўчыя даследаванні на бібліятэчным факультэце спачатку Мінскага педагагічнага інстытута, а потым і Мінскага інстытута культуры (створаны ў 1975 г.) [3]: распачаўся выпуск

навуковага зборніка “Вопросы библиотековедения и библиографии” (з 1972 г.), былі абаронены першыя кандыдацкія дысертацыі па кнігазнаўчых праблемах: “Развитие технической литературы в Белорусской ССР (1919–1970)” Раісы Ровінай (абаронена ў 1973 г.), «Журнал “В мире книг” как тип книговедческого издания (1958–1972)» Ізы Мельнік (1974), “История книгоиздания в Беларуси в первой трети XIX века (1801–1832)” Яўгеніі Умецкай (1977). Актыўна вывучаецца гісторыя беларускага друку на факультэце журналістыкі БДУ (С. Говін, А. Раковіч, А. Волк, С. Булацкі), з’яўляецца першы гістарычны нарыс па гісторыі кнігавыдання Беларусі (1977) [4].

Беларуская гісторыка-кнігазнаўчая тэматыка знаходзіць адлюстраванне і ў першых савецкіх спецыяльных энцыклапедычных выданнях – як “Книговедение” (1982), галоўны рэдактар якога прафесар Мікалай Сікорскі, беларус па паходжанні. У свой час ён узначальваў кафедру кнігазнаўства і рэдагавання Маскоўскага паліграфічнага інстытута (1954–1972), быў галоўным рэдактарам навуковага зборніка “Книга. Исследования и материалы” (1959–1992) і дырэктарам Дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя У. І. Леніна (1972–1979). М. Сікорскі ўнёс значны ўклад у развіццё савецкага кнігазнаўства і адраджэнне статусу кнігазнаўства як навукі [5].

У аснове большасці кнігазнаўчых даследаванняў Беларусі перыяду 1980-х гг. выступаюць статыстычныя, бібліяграфічныя і змястоўныя метады аналізу выданняў (Р. Ровіна, А. Саломка, С. Паўлава, Т. Кузьмініч, Э. Суддзя, І. Дрыга), выкарыстоўваюцца таксама сацыялагічныя

метады пры вывучэнні асаблівасцей чытацкага адрасу (дзяцей – В. Бігеза, рабочых – З. Клецкая, Л. Пятровічава), вылучаюцца працы крыніцазнаўчага і гістарыяграфічнага кірунку (Я. Умецкая, Л. Збралевіч), выходзіць першы падручнік па гісторыі бібліятэк Беларусі М. Пакалы [6]. У ліку важных вынікаў на стыку бібліяграфіі з гісторыяй гуманістыкі і кнігазнаўства – такія капітальныя працы, як “Кніга Беларусі, 1517–1917: зводны каталог” (Мінск, 1986), а таксама энцыклапедычны даведнік “Француск Скарына і яго час” (Мінск, 1988 – на беларускай мове; 1990 – на рускай мове, дапоўненае выданне), плён намаганняў гісторыка-кнігазнаўцы Георгія Галенчанкі і яго паплечнікаў. У 1989 г. Таварыства кнігалюбаў БССР пры падтрымцы вучоных і літаратараў спрабавала выпускаць альманах бібліяфілаў Беларусі “Свіцязь” для шырокіх колаў аматараў кнігі. Праўда, выйшаў толькі адзін зборнік.

Ідэалагічная атмасфера савецкай цэнзуры адбівалася на недастатковай паўнаце гістарыяграфічнай, крыніцазнаўчай і метадалагічнай базы згаданых тэкстаў, аднак крок за крокам беларускае кнігазнаўства паглыбляла прадметную навукова-даследчую і адукацыйна-асветніцкую галіну, папаўнялася новымі кадрамі. Юбілейныя скарынаўскія даты інспіравалі падрыхтоўку і выпуск навуковых, крыніцазнаўчых і гістарыяграфічных выданняў [7], прысвечаных Ф. Скарыну і яго першадрукам, іх факсімільнаму ўзнаўленню (“Біблія” ў трох тамах 1990–1991 гг. выдання).

З’явай для Беларусі ў пашырэнні кола даследчых тэм кнігазнаўчага кірунку стала стварэнне бібліяграфічных дапаможнікаў, прысвечаных найбуйнейшым сусветным кнігазнаўцам (ініцыяванае Ю. Лабынцавым і Т. Рошчынай) [8], а таксама ўключэнне ў даследчую прастору навуковай катэгорыі *кніжная культура* [9]. Тым не менш аж да сярэдзіны 1990-х гг. кнігазнаўчая тэматыка ў Беларусі не была асобнай і самастойнай нагодай для арганізацыі і правядзення адпаведных навуковых канферэнцый, а толькі ўпляталася ў агульную гуманітарную канву, у тым ліку Скарынаўскіх чытанняў (з 1986 г.).

Актуальнасць гісторыка-кнігазнаўчай тэматыкі і яе патрэбы адлюстраваліся ў першай на постсавецкай прасторы навукова-практычнай канферэнцыі “Недзяржаўная выдавецкая дзейнасць у Беларусі: гісторыя і сучаснасць” (1996) [10], праведзенай у БДУКМ. Яна аб’яднала навукоўцаў і практыкаў, выдаўцоў і бібліятэкараў, дзяржаўных чыноўнікаў і грамадскіх дзеячаў. На патрэбы вышэйшай адукацыі ў 1998 г. быў надрукаваны і першы вучэбны дапаможнік на беларускай мове па гісторыі беларускага кні-

гадрукавання Наталлі Бязозкінай (1998) [11], прайшлі “Першыя Кнігазнаўчыя чытання”, праведзеныя аддзелаў рэдкіх кніг, старадрукаў і рукапісаў НББ [12].

Сёння сярод асноўных сістэматычных кнігазнаўчых навуковых мерапрыемстваў, акрамя “Кнігазнаўчых чытанняў” (праводзяцца НББ з 1998 г.), ёсць яшчэ і “Берковские чтения” (праводзяцца ЦНБ НАНБ з 2011 г.), “Скориновские чтения” (праводзяцца БДТУ з 2015 г.). Асноўнай пляцоўкай прэзентацыі вынікаў навуковых пошукаў сталі спецыяльныя выданні: “Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі” (выдаюцца з 1995 г.), “Матэрыялы Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў” (з 2000 г.), “Бібліятэчны веснік” (з 2009 г.) – НББ, “Берковские чтения” (з 2011 г.) – ЦНБ НАНБ, “Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры” (2006–2017), “Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў” (з 2002 г.) – БДУКМ, “Труды Белорусского государственного технологического университета” (з 1993 г.) – БДТУ, у змесце якіх адлюстроўваюцца асноўныя кірункі развіцця як гістарычнага, так і тэарэтычнага кнігазнаўства Беларусі, што ў сваю чаргу сведчыць, адважымся сказаць, пра **новы этап беларускага кнігазнаўства – этап сталасці**.

Упершыню спробы гістарыяграфічнага аналізу менавіта беларускай навукі пра кнігу – наколькі было магчыма ў энцыклапедычным артыкуле – зроблены Л. Збралевіч (у 1986 г.) [13], а крыху пазней, больш разгорнута, і В. Герасімавым, таксама ў энцыклапедычным артыкуле “Кнігазнаўства” (у 1997 г.) [14], дзе былі разгледжаны пытанні станаўлення і развіцця беларускай навукі пра кнігу ў сувязі з пэўнымі этапамі гісторыі беларускага пісьменства і друку; былі ўведзены новыя імёны даследчыкаў, адзначаны навуковыя цэнтры кнігазнаўства. З 1996 г. у БДУКМ пачаў працу савет па абароне дысертацый па спецыяльнасці “бібліятэказнаўства, бібліяграфазнаўства і кнігазнаўства” [15], а таксама, перш за ўсё, дзякуючы дзейнасці аддзелаў рэдкіх кніг НББ, ЦНБ НАНБ, БДУКМ статус навукі пра кнігу быў пацверджаны. У 2006 г. было абвешчана пра стварэнне ў Беларусі і адпаведнага каардынацыйнага кнігазнаўчага цэнтры – Навукова-даследчага аддзела кнігазнаўства ў НББ (уззначальвала Т. Рошчына).

Актыўнае і зацікаўленае абмеркаванне праблем і перспектывы развіцця беларускай навукі пра кнігу было прапанавана на міжнароднай навуковай канферэнцыі “Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры” (2006 г., БДУКМ) [16], дзе з адпаведнымі канцэптuallyнымі дакладамі выступілі Мікалай Нікалаеў, Васіль Лявончыкаў, Тамара Самайлюк, Ларыса Доўнар. Аналізу вопыту кнігазнаўчых даследа-

вання ў НББ, Прэзідэнцкай бібліятэцы Рэспублікі Беларусь, Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі, БДУКМ, ЦНБ НАНБ, Нацыянальнай кніжнай палаце Беларусі быў прысвечаны другі выпуск зборніка навуковых прац “Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры” [17]. Усяго выйшла сем адмысловых выпускаў, у якіх складальнікі вытрымалі высокую планку навуковага кнігазнаўчага выдання з міжнародным складнікам [18].

Асноўныя тэндэнцыі ў сучаснай беларускай навуцы пра кнігу акрэсліваюцца колькасным і якасным ростам навуковых прац, парадыгмальнай асновай якіх застаецца **кніжная культура**. У комплексе работ, звязаных з пытаннямі **метадалогіі гісторыі беларускай кнігі і кнігазнаўства**, асаблівай увагі заслугоўваюць працоўкі Т. Рошчынай – аб праблемах інфармацыйна-бібліяграфічнага забеспячэння гісторыі бібліятэк, а таксама беларускага кнігазнаўства; Т. Самайлюк – пра рэлігійную кнігу як кнігазнаўчую катэгорыю і гісторыю праваслаўнага кнігавыдання; В. Герасімава – па вывучэнні кнігазнаўчай спадчыны беларусаў замежжа і гісторыі кнігі ў гады Вялікай Айчыннай вайны; Ю. Лаўрыка – па гістарычным кнігазнаўстве, гісторыі кніжных калекцый і гісторыі бібліятэк Беларусі; Л. Коўкель – па гісторыі чытання, рэгіянальнай гісторыі прыватных кнігазбораў; Л. Доўнар – па пытаннях персанальнага і рэгіянальнага кнігазнаўства, гісторыі беларускага кнігазнаўства.

Асэнсаванню паняцця *кніга і беларуская кніга* прысвечаны **тэарэтычныя матэрыялы** Л. Ляўшун, М. Мажэйкі, В. Лявончыкава, І. Дрыгі, Т. Рошчынай, Т. Сапегі, Т. Карнілавай, Л. Доўнар, Ю. Несцяровіча і некаторых іншых даследчыкаў.

Прадстаўлена беларускае кнігазнаўства і **тэарэтыка-прыкладнымі даследаваннямі па тыпалогіі галіновай кнігі**: рэлігійнай, медыцынскай вучэбнай, мастацкіх серыйных выданняў. Узаемазвязаны з імі праблемы вывучэння функцыянальнай сутнасці і ўласцівасцей кнігі (Т. Самайлюк, Н. Вайцэховіч, Л. Доўнар, Л. Пятровічава, А. Багдановіч), а таксама праблемы тэорыі вучэбнай кнігі, тыпалогіі чытачоў.

Кампетэнтнымі аўтарамі ў галіне **гістарыяграфіі і крыніцазнаўства гісторыі беларускай кнігі і гісторыі кнігазнаўства** выступаюць Г. Галенчанка, Ю. Лабынцаў, М. Нікалаеў, Д. Караў, А. Груша, З. Ярашэвіч-Пераслаўцаў, В. Герасімаў, Ю. Лаўрык, Л. Юрэвіч, Т. Самайлюк, Н. Бярозкіна, А. Суша, Г. Кірэева, Л. Доўнар і інш. Пра паступальнае развіццё навукі пра кнігу сведчаць і перавыданні гісторыка-кнігазнаўчых крыніц, напрыклад факсімільнае

ўзнаўленне фундаментальнай працы “Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі” (2012) Вацлава Ластоўскага, а таксама пераклад на беларускую мову прац Аляксандра Багаткевіча (2016–2018) і Іахіма Лявелея (2021–2022).

Сярод сучасных праектаў **па агульнай гісторыі беларускай кнігі**, гістарычна важных для развіцця кнігазнаўства і кніжнай культуры ў Беларусі, – двухтомнае навуковае выданне “Гісторыя беларускай кнігі” (Беларуская Энцыклапедыя, 2009, 2011), якое выйшла з ініцыятывы і пад агульнай рэдакцыяй доктара філалагічных навук М. Нікалаева: том першы – “Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага” (2009) [19] і том другі – “Кніжнасць новай Беларусі XIX–XXI стст.” (2011) [20]. Падобная комплексная навуковая праца па гісторыі беларускай кнігі і кніжнай культуры з’явілася ў нашай краіне ўпершыню і акрамя пэўных падсумаванняў у вывучэнні кнігі выявіла і шэраг прагалаў і праблемных пытанняў, што патрабуюць больш глыбокай і скрупулёзнай канцэптэуальнай дапрацоўкі.

У 2012 г. у БДУКМ убачыў свет навучальны дапаможнік “Гісторыя беларускай кнігі” (Л. Доўнар) [21], дзе таксама ўпершыню зроблена спроба ахапіць усе перыяды развіцця беларускай кнігі ад Сярэднявечча да сучаснасці (XI–XXI стст.), акрамя таго, акрэслены асноўныя этапы развіцця навукі пра кнігу ў Беларусі. У 2017 г. на аснове гэтага матэрыялу, дапрацаванага і дапоўненага раздзеламі пра кнігараспаўсюджанне і мастацтва кнігі, была выдадзена яшчэ адна, структурна пашыраная, версія пра чытання гісторыі беларускай кнігі, прэзентаваная ў БДТУ – “Анталогія мудрасці народа” [22]. Традыцыя ўзаемасувязі гісторыі кнігі і літаратуры пацвердзілася ў літаратурна-мастацкім выданні “500 гадоў беларускага кнігадрукавання”, ініцыятарам якога выступіла выдавецтва “Мастацкая літаратура” [23], дзе ў свой час была выпушчана манаграфія М. Нікалаева, прысвечаная рукапіснай кнізе Беларусі [24].

Убачылі свет і два новыя выданні па гісторыі бібліятэк Беларусі. Першае – манаграфія “Бібліятэкі і распаўсюджванне навуковых ведаў у Беларусі (XVI–XX стст.)” [25] Н. Бярозкінай, дзе на багатым фактычным матэрыяле разглядаецца станаўленне і развіццё навуковых бібліятэк Беларусі, змяшчаюцца звесткі пра многіх навукоўцаў, уладальнікаў кнігазбораў. Асабліва сць наступнага выдання ў дзвюх кнігах “3 гісторыі ў будучыню. Бібліятэкі Беларусі” [26] доктара педагагічных навук Рамана Матульскага – уключэнне асноўных пытанняў зараджэння і развіцця кніжнай справы ў склад гісторыі бібліятэчнай справы Беларусі, якія ў цэлым разглядаюцца

ў кантэксце нацыянальнай і агульнаеўрапейскай гісторыі. Першая частка ахапіла перыяд ад IX да пачатку XX ст., другая – 1917–1991 гг. Шэраг тэм у артыкулах Р. Матульскага, прысвечаных гісторыі бібліятэчнай справы Беларусі, асвятляецца з прыцягненнем матэрыялаў па гісторыі пісьменства і кнігадрукавання.

Рукапісная кніга, кнігадрукаванне і лічбавыя камунікацыі, як гістарычныя формы развіцця носьбітаў фіксаваных ведаў, сталі асновай у метадалагічным падыходзе да перыядызацыі, прадстаўленым у новых айчынных вучэбных дапаможніках “Бібліяграфазнаўства. Гісторыя” (2017, 2019) [27]: “Бібліяграфія ў рукапісны перыяд развіцця тэкставых камунікацый (III тысячагоддзе да н. э. – XV ст.)”, “Бібліяграфія ў перыяд кнігадрукавання як асноўнага сродку фіксавання і распаўсюджвання інфармацыі (канец XV – сярэдзіна XX ст.)”, “Бібліяграфія ў перыяд станаўлення і развіцця лічбавых камунікацый (канец XX – пачатак XXI ст.)”.

Гісторыя перыядычнага друку Беларусі, цесным чынам звязаная з развіццём кнігі, атрымала ўвасабленне ў трохтомным вучэбным дапаможніку (2000–2009) доктара гістарычных навук, прафесара БДУ Алега Слукі. Матэрыялы дапаможніка могуць быць выкарыстаны і для дапаўнення пэўных бібліяграфічных звестак з ранняй гісторыі беларускага перыядычнага друку, пачатак якой сягае ў XVI ст. [28].

Імкненнем да комплекснага падыходу ў галіне арганізацыі навуковых даследаванняў кніжнай культуры характарызуецца дзейнасць некаторых рэгіянальных цэнтраў, адным з якіх выступае Брэсцкая абласная бібліятэка імя М. Горкага і яе тэматычнае выданне “Берасцейскія кнігазборы” (выдаецца з 2008 г.). Адзначым, што ўпершыню ў рэгіянальным кнігазнаўстве Беларусі кніга тут прадстаўлена ў рэтраспектыве і перспектыве стварэння, бытавання, распаўсюджвання, захоўвання і захаванасці; у кантэксце гісторыі і культуры пэўнага рэгіёна. Большая частка апублікаваных матэрыялаў мае краязнаўчы характар, вызначыліся “Берасцейскія кнігазборы” і некалькімі публікацыямі, дзе аўтары разглядаюць тэарэтыка-метадалагічныя праблемы вывучэння рэгіянальнага кнігазнаўства [29].

Сярод работ, выкананых гісторыкамі-краязнаўцамі, вылучаецца нядаўна апублікаванае бібліяграфічнае выданне “Кнігадруку у Полацку (1774–1829)” (2018) Міхаіла Баўтовіча [30], яно прапануе вынікі крыніцазнаўча-бібліяграфічных пошукаў і знаходак аўтара адносна полацкіх езуіцкіх і піярскіх выданняў. Вартыя ўвагі краязнаўча-кнігазнаўчыя навукова-папулярныя выданні Міхася Казлоўскага – пра гісторыю бе-

ларускага бібліяфільства [31], Кастуся Шыдоўскага – пра васковыя таблічкі і іх гісторыю ў культуры Беларусі [32].

У кантэксце кнігазнаўчых праблем шматбакова разглядаецца рэгіянальны аспект у манаграфіі Л. Доўнар, прысвечанай кніжнай справе ў Мінску ў канцы XVIII – пачатку XX ст. [33]. У выданні атрымалі адлюстраванне як кнігавыданне, так і кнігараспаўсюджанне (кніжны гандаль і бібліятэчная справа) у губернскім горадзе, яго кніжныя сувязі са сталіцамі – Вільняй, Санкт-Пецярбургам і Масквой. Важным складнікам працы стаў каталог мінскіх разнамоўных выданняў за 1622–1917 гг. Патрэба ў сістэмным падыходзе, выкарыстаным у манаграфіі, застаецца адкрытым пытаннем у даследаванні гісторыі беларускай кнігі ў кантэксце разнамоўнай кніжнай спадчыны, пра што сведчаць, да прыкладу, працы пра неабходнасць паглыбленага і комплекснага вывучэння традыцыйнай яўрэйскай кніжнай культуры (Ю. Лаўрык), лацінаграфічных (Т. Рошчына) і лацінамоўных (Н. Саверчанка) выданняў, арабаграфічнай (М. Абухоўская, І. Сынкова, М. Тарэлка, А. Цітавец) кніжнай прадукцыі Беларусі, якія ў большасці грунтуюцца на калекцыйных фондах найбуйнейшых бібліятэк Беларусі – НББ і ЦНБ НАНБ.

Дапаўняюць кірунак рэгіянальнага кнігазнаўства і даследаванні асаблівасцей *мастацкага афармлення кнігі* С. Лявонцэвай і Г. Нячай [34], І. Сынковай [35], А. Пікулік [36] і іншых.

Найбольш значная навуковая галіна беларускага кнігазнаўства ў міжнародным маштабе – *скарыназнаўства*, што адзначалася і было пацверджана на апошніх юбілейных мерапрыемствах, прысвечаных 500-годдзю беларускага кнігадрукавання ў 2017 і 2022 гг. Выйшлі абноўленая энцыклапедыя “Францыск Скарына” [37], навукова-папулярнае выданне “Сусветная спадчына Францыска Скарыны” [38], прысвечанае апісанню вядомых кніг Ф. Скарыны ў бібліятэках розных краін свету, завершаны маштабны выдавецкі праект па факсімільным узнаўленні кніг нашага першадрукара “Кніжная спадчына Францыска Скарыны” [39], ініцыяваныя НББ. Да юбілею беларускага кнігадрукавання быў выпушчаны не адзін дзясятка кніг і артыкулаў, сярод якіх і каштоўныя крыніцазнаўчыя матэрыялы даследчыкаў як з беларускага замежжа [40], так і з Беларусі [41]. 500-годдзю “Малой падарожнай кніжкі” Ф. Скарыны прысвяцілі сёлета міжнародныя канферэнцыі навукоўцы з Санкт-Пецярбурга і Вільнюса.

Беларускае кнігазнаўства, яго спадчына і даследчы вопыт, якія неаднаразова перарываліся і аднаўляліся, валодаюць шырокім і разнастай-

Спіс літаратуры даступны па QR-кодзе.

звальяе гаварыць і пра далейшае фарміраванне беларускай кнігазнаўчай школы, для якой

ным матэрыялам: ад эмпірычнага да глыбока ўсвядомленага, ад уласна нацыянальнага да транскультурнага, адлюстроўваюць стан развіцця навукі пра кнігу ў Беларусі як у гістарычным, так і ў тэарэтыка-метадалагічным аспектах, што да-

характэрна: 1) выкарыстанне ў метадалогіі навуковых даследаванняў междысцыплінарнага, кампаратыўнага падыходу, навуковага ўзаемадзеяння з агульнымі і прыватнымі (спецыяльнымі) кірункамі філалогіі, філасофіі, культуралогіі, бібліятэказнаўства, бібліяграфазнаўства, дакументалогіі; 2) арыентацыя ў даследаваннях на аксіялагічны падыход, феноменалогію кнігі, канцэнтрацыя ўвагі на праблемах сутнаснага парадку, звязаных з пазнаннем кнігі ў кніжнай культуры; 3) абмен навуковым досведам у галіне даследавання кніжнай спадчыны, праяўленне працэсаў глакалазацыі беларускай навукі пра кнігу ў міжнароднай навуковай супольнасці.

Кніжныя гісторыі

Сяргей ШАПРАН

КОЛАСАВА ПТУШКА ФЕНІКС

Заканчэнне. Пачатак у № 11.

Якуб Колас у даваенным доме. 1936–1938 гг.

Як выглядаў у апошнія гады кабінет Якуба Коласа, можна ўбачыць, калі наведаць мемарыяльны музей песняра, але які выгляд ён меў да вайны? Усевалад Мазур хлапчуком жыў у доме Канстанціна Міхайлавіча, калі ягоны бацька, дырэктар 21-й мінскай даследчай сямігодкі, якога Колас ведаў па настаўніцкай працы яшчэ ў дарэвалюцыйныя гады, застаўся без жылля, – тады паэт і запрасіў сям’ю да сябе. Канстанцін Міхайлавіч быў шчодрым чалавекам, і многія без усялякай платы жылі ў яго надзвычай сціплым доме (размова ідзе не пра той двухпавярховы асабняк, дзе месціцца музей, – у тым доме

Канстанцін Міхайлавіч пражыў не так доўга, рашэннем кіраўніцтва БССР ён быў узведзены да 70-годдзя песняра). У Мазур кватараваў у Коласа восем гадоў і прыгадваў, што ягоны працоўны кабінет заўсёды здзіўляў строгім парадкам на пісьмовым стале, дзе на адных і тых жа месцах ляжалі стос чыстай паперы, ручка, сцізорык, стаяла шклянка з тонка завостранымі алоўкамі, што ж датычыць рукапісаў, дык яны заўсёды былі замкнёныя ў стале. Вялікае ўражанне пакідалі кніжныя шафы і высокія стэлажы на верандзе, застаўленыя шмат-

лікімі кнігамі, з якіх У. Мазур запамніў толькі томікі Гогаля, Лермантава, Пушкіна, Шаўчэнкі і, вядомага, самога гаспадара.

Але з чаго пачалася бібліятэка Якуба Коласа? Ягоная сястра Марыя ўспамінала, што калі Костусь у 1913 г. ажаніўся з Марыяй Дзмітрыеўнай Каменскай, ён ужо тады меў добрую бібліятэку, аднак усё адно купляў новыя кнігі, якія ў часе Першай сусветнай вайны вымушаны быў завезці на бацькоўскую радзіму ў Мікалаеўшчыну. Але бібліятэка згарэла разам з домам. Коласаў дзядзька Антось успамінаў: “Занялося раптоўна, а гарэла ж ціха, хораша, як свечачка” [1, с. 302].

Перабраўшыся ў 1921 г. у Мінск, Я. Колас пачаў збіраць новую бібліятэку.

Яго даваенны кнігазбор, паводле ўспамінаў старэйшага сына, быў не такі ўжо вялікі, бо пэт-прынцыпова падыходзіў да падбору кніг [2, с. 144]. У бібліятэцы было ўсяго некалькі соцень кніг, сярод якіх багата аздоблены Энциклапедычны слоўнік Бракагаўза і Эфрона і альбом ілюстрацый да раманаў Жуль Верна, якім захапляўся сярэдні сын Юрка. Былі дарэвалюцыйныя шматтамавікі Ф. Шылера і У. Шэкспіра, поўны Збор твораў А. Пушкіна, выданні А. Барбюса, П. Ж. Беранжэ (яго Колас любіў дэкламаваць на памяць), К. Гамсуна, М. Гогаля, М. Горкага, Б. Келермана, І. Крылова, М. Лермантава, М. Някравава, Р. Тагора, Л. Талстога, П. Тычыны, С. Цвэйга, А. Чэхава і Т. Шаўчэнкі, а яшчэ Ф. Дастаеўскага, якога Канстанцін Міхайлавіч вельмі высока цаніў і не раз згадваў у лістах: «*Чытаю Дастаеўскага. Прачытаў "Братья Карамазовы". Чытаю іх не першы раз. Дзіўлюся геніяльнасці пісьменніцкага дара Дастаеўскага. Зараз перачытваю "Бесы" і яшчэ хачу прачытаць "Идиота"*» [3, с. 633]. Або такі запіс у дзённіку, зроблены ў снежні 1951-га: «*...прысніўся Лев Толстой. Я (і ў сне) помніў, што ён – геніяльны пісьменнік... Вобраз яго раздваіваўся: малады, набрыты, і стары, барадаты. Але мне было радасна хоць праз сон сустрэцца з волатам мастацкага слова. Хацелася б, хоць і ў сне, сустрэцца з Дастаеўскім: на свеце няма пісьменніка, роўнага Дастаеўскаму*» [4, с. 338].

Былі і іншыя кнігі, напрыклад «Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» М. Кастамарава, тамы Вялікай Савецкай Энциклапедыі і шыкоўна выдадзеныя навукова-папулярныя выданні «Вселенная и человечество» Г. Крэмера ў 5 тамах і «Мужчина и женщина» пад рэдакцыяй М. Энгельгарта ў 3 тамах. І, вядома, была багата прадстаўлена беларуская літаратура: найперш кнігі самога Я. Коласа і ягоных паплечнікаў і сяброў па пярэ: Я. Купалы, З. Бядулі, М. Гарэцкага, Ц. Гартнага, М. Чарота і маладзейшых калег, прычым амаль усе – з цёплымі прысвячэннямі. Апроч таго, паколькі Колас быў адным са стваральнікаў Інбелкульту (сённяшняга Акадэмія навук), захоўваліся ў ягонай бібліятэцы і інбелкультуўскія выданні. Зберагалася і фундаментальная праца «Беларусы» Яўхіма Карскага, чаму сведчаннем Коласавы лісты да аўтара: «*Очень благодарен Вам, дорогой Ефим Федорович, за присланный мне Ваш великодушный и в высшей степени интересный научный труд. Читаю его с глубоким интересом, как единственную в этом роде работу, самую полную, самую обстоятельную, беспристрастную и научную. Ожидая с большим интересом*

дальнейшую работу, которую Вы любезно обещали прислать мне» (паводле ліста Я. Коласа да Л. Клейнбарта ад 18 чэрв. 1927 г.) [5, с. 24].

Былі яшчэ, як успамінаў старэйшы сын Даніла Канстанцінавіч Міцкевіч, багата ілюстраваная «Популярная астрономия» французскага астранома і пісьменніка Каміля Фламарыёна і «Подарокъ молодымъ хозяйкамъ, или Средство къ уменьшению расходовъ въ домашнемъ хозяйствѣ» Алены Малахавец, якая змяшчала паўтары тысячы кулінарных рэцэптаў. «Я з цікавасцю чытаў гэтую кнігу, – згадваў Даніла Канстанцінавіч. – Вядома, многа не разумеў, але дапытваўся ў мамы, што такое, напрыклад, лангет, біфштэкс, антрыкот, эскалоп, парэй, сельдэрэй... А так голадна было ў той час! Зразумеў пазней, колькі пакут прыносіў бацькам я такімі пытаннямі» [2, с. 10].

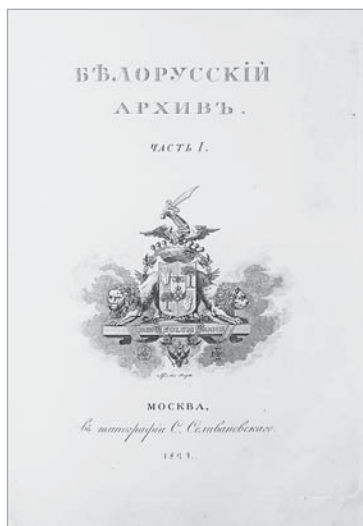
Кніжная скарбніца згарэла на трэці дзень вайны праз пару гадзін пасля ад'езду гаспадара. Сын Юрка, які ў той дзень прыйшоў дадому ад абласнога ваеннага камісара, вярнуўся ўжо на папалішча. Ён пісаў у лісце да бацькоў: «...застаў наш дом дагараючым. Гарэў увесь наш раён» [2, с. 51].

“САРДЭЧНА АД ЯКУБА КОЛАСА”

Пасля вяртання з эвакуацыі ў маі 1945-га Коласу давалося збіраць бібліятэку нанова. Паколькі здабыць кнігі ў разбураным Мінску было цяжка, іх куплялі пераважна ў Маскве або Ленінградзе. Набываў як сам Колас, так і ягоныя сыны і сябры, у прыватнасці літаратурны сакратар Максім Лужанін, які расшукваў іх па букіністычных кнігарнях расійскай сталіцы. (Аляксандр Амвросьевіч згадваў, як будучы неяк у Маскве, знайшоў букіністычнае выданне «Калевалы» 1898 г., убачыўшы яго Колас заўважыў: «Такая самая і ў мяне была да вайны».) Коласава бібліятэка ўжо другім разам адраджалася як міфічная птушка Фенікс. Прычым і сам Канстанцін Міхайлавіч, і ягоныя блізкія і сябры імкнуліся адшукаць менавіта тое выданне, якое было ў кнігазборы раней, пра што сведчыць дарчы надпіс на бібліяграфічным выданні «Сказки и рассказы бѣлоруссовъ-польшукоевъ» А. Сержпутоўскага: «Дорогой Константин Михайлович! В Вашей старой библиотеке когда-то была эта книга. Как воспоминание о старом, пусть будет она и в Вашей новой, еще большей, библиотеке. *Володя. Ленинград. 16 мая 1945 г.*». *Володя* – гэта Уладзімір Іванавіч Петухоўскі, сябра старэйшага сына Коласа.

Яшчэ адно найкаштоўнейшае выданне – старадрук «Бѣлорусскій архивъ древнихъ грамотъ» рускага археолага, гісторыка, археографа і святара Івана Грыгаровіча 1824 г. з інскрыптам:

Адно з найкаштоўнейшых выданняў у бібліятэцы Якуба Коласа – «БѢлорусскі архивъ древнихъ грамотъ» І. Грыгаровіча (1824).

“Пламенному певцу белорусского народа Якубу Коласу – в связи с 70-летием. От белоруса из Гродненской губернии *Евгения Хлебцевича*. 1952 г.”. З Яўгенам Хлябцэвічам Колас быў знаёмы з маладосці, абодва яны цікавіліся народнай творчасцю, рабілі фальклорныя і этнаграфічныя запісы і друкаваліся ў “Нашай Доле”.

Або незвычайны экспанат у коласаўскім музеі – канвалют (так называюцца пераплеценныя пад адной вокладкай розныя выданні). Разам сабраныя 13 кніг, унікальных настолькі, што ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі часткі проста няма: “*Біеларускі лемтар, або Pierszaja pawuka szytańnia*” (лацінкай і кірыліцай, выданні суполкі “Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ!”, 1906), “Скрыпка беларуска” Гаўрылы з Полацка (1906), “Тарасъ на Парнасъ” (Віцебск, 1898), “БѢлорусская частушка” В. Астаповіча (Віцебск, 1903), “БѢлорусскіе тексты вертепнаго дѣйства” Е. Раманава (Магілёў, 1898), “Зямельная справа у Новай Зэляндии” (Вільня, выданне “Нашае Нивы”, 1907, № 1), “Плачъ бѢлорусской земли” (Віцебск, 1894), “Гапонъ” В. Дуніна-Марцінкевіча (Масква, выданне рэдакцыі календара Паўночна-Заходняга краю, 1889), “Переложение нѣкоторых басень Крылова на бѢлорусское нарѣчье” М. Косіч (Чарнігаў, 1903), “Краткая замѣтка о бѢлорусскомъ нарѣчьи” У. Стукаліча (Віцебск, 1895, 1898), “Археологическія экскурсіі по Виленской губернии” Е. Пакроўскага (Вільня, 1893). Адкуль з’явіўся канвалют у коласаўскім кнігазборы? Імаверна меркаваць, што гэта падарунак Пятра Глебкі, бо на кожным выданні сінім чарнілам – ягоны аўтограф.

Стаялі на паліцах бібліятэкі Я. Коласа, паводле ўспамінаў старэйшага сына, “На западном фронте без перемен” Э. М. Рэмарка, “Огонь” А. Барбюса, “Загадка Рэйна” В. Лефэбюра, мемуары генералаў белай арміі, “Титлер против СССР” Эрнста Генры – псеўданім журналіс-

та і савецкага разведчыка Сямёна Растоўскага, які быў паходжаннем з Віцебска і пры нараджэнні меў іншае імя – Лейб Хентаў. Неаднойчы арыштаваны (у 1920 г. польскімі ўладамі, у 1953-м, па падазрэнні ў шпіянажы, савецкімі), ён доўгі час жыў у Англіі і быў трэцім – пасля прэм’ер-міністра Уінстана Чэрчыля і архіепіскапа кентэрберыйскай царквы Англіі Косма Лэнга – у гестапаўскім чорным спісе асоб, якіх належала арыштаваць падчас высадкі вермахта ў Англіі. У кнізе “Титлер против СССР: грядущая схватка между фашистскими и социалистическими армиями” Растоўскі дакладна прадказаў падзеі пачатку Другой сусветнай вайны. Кніга выйшла ў 1936 г. у Лондане, потым у Маскве, але неўзабаве была забаронена ў СССР і адпраўлена на спецзахоўванне. Аднак у доме Коласа яна была.

Падбор кніг кажа не толькі пра мастацкі густ гаспадара, але і пра шырыню яго інтарэсаў, бо, апроч, вядома, мастацкай літаратуры, тут ёсць такія выданні, як “Наука стихотворства” І. Рыжскага (1811), “Исторія поэзіі” С. Шавірава (1835), “Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі” В. Ластоўскага (1936), кнігі і брашурныя пра Вялікую Айчынную вайну і пра гісторыю БССР і СССР. А таксама шматлікія фальклорныя і этнаграфічныя зборнікі: “БѢлорусская свадьба и свадэбныя пѣсни” М. Запольскага (1888), “Семья по воззрениям русского народа, выраженным в пословицах и др. произведениях народно-поэтического творчества” А. Жалобскага (1892), “Красноармейский фольклор” В. Сідзельнікава (1938), кіргізскі эпас “Манас” (1941) і інш. Письменник Алесь Якімовіч згадваў, што, калі пасля вайны наведаў Коласа ў бальніцы, звярнуў увагу на стос зборнікаў народных казак П. Шэйна, Е. Раманава і М. Федароўскага. “Перачытваецце?” – запытаўся Якімовіч. «*Ды я іх ужо траха не ўсе ведаю на памяць, – адказаў Канстанцін Міхайлавіч. – Гэта ж “Детгиз”, бачыце, хоча выдаць для дзяцей нашы казкі на рускай мове. Папрасілі скласці зборнік.*» “Колас дастаў са століка стос рукапісаў і прачытаў нам дзве казкі, – успамінаў А. Якімовіч. – Мы з прыемнасцю слухалі і дзівіліся, як дасканальна гучыць коласаўскае слова на рускай мове”.

Як і Янка Купала, Колас, мусіць, з прычыны сялянскага паходжання любіў садоўнічаць і агароднічаць на тым лапіку зямлі, што быў побач з домам. І таму не выклікае здзіўлення наяўнасць у бібліятэцы такіх выданняў, як “Погода и предсказание”, “Карта почв БССР”, “Торфяно-болотные почвы БССР и их использование”, “О новых и малоизвестных видах птиц БССР”, “Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах”. Або набытае ў Кісла-

водску выданне 1905 г. “Народная сельскохозыяйственная мудрость въ пословицахъ, поговоркахъ и примѣтахъ: народное поговѣдѣніе” А. Ярмолава з жартоўным інскрыптам:

“Якубу Коласу
на выезд з Кіславодска

Паміж кіслых він і водаў
Гэтае шчодрае зямлі
Нават кніжку пра пагоду
Для цябе мы здабылі.

16.XI.47 г. *Максім Лужанін,
Д. Міцкевіч*”.

З яшчэ адным аналагічным выданнем звязана цікавая гісторыя. Адноўчы да Коласа патрапіў зборнік “Полоцко-Витебская старина” 1916 г., дзе ён вычытаў пра спосаб пасеву ячменю і жыта, што выкарыстоўвалі на Беларусі 400 гадоў таму. Канстанціна Міхайлавіча гэта вельмі зацікавіла, ён вырашыў праверыць і вясною 1952 г. засеяў дзялянку на сваім участку, а пра ўдалыя вынікі даследавання напісаў у “Вестях АН БССР” артыкул “Справа, якая заслугоўвае ўвагі” (згодна з артыкулам, кожнае зерне дало куст да 20–25 сцяблін 160–170 см вышыняй, каласы былі сярэдняй даўжыні – 12–14 см. З дзялянкі 40 м² было сабрана 8 кг жыта). Незвычайную “клумбу” з ячменем і жытам Я. Колас паказваў усім гасцям – звычайна з яе пачыналася “экскурсія” па ягонай сядзібе.

Аднак каго яшчэ чытаў, каму сімпатызаваў пясняр? Адзін з сыноў згадваў, што ніколі не бачыў, каб бацька што-небудзь чытаў. І хоць Колас, паводле сцвярджэння многіх, літаратурныя размовы і спрэчкі не любіў (чым бянтэжыў і па першым часе нават расчароўваў тых, хто бачыў яго ўпершыню), аднак насамрэч чытаў, і сучаснікаў у тым ліку. І не толькі паводле абавязку члена камітэта па Сталінскіх прэміях, або члена журы конкурсу на найлепшую п’есу, альбо калі даваў водгук на літаратурную і навуковую дзейнасць таго ці іншага калегі. Пра чытанне Коласа сведчаць не толькі яго публіцыстычныя артыкулы ці паэтычныя ахвяраванні, але і інскрыпты. Вось, напрыклад, аўтографы на кнігах, падораных двум класікам латышскай літаратуры: “Слаўнаму пясняру Латвіі Райнісу ад Якуба Коласа. Мінск. 17/XI.1926” [4, с. 346], “Глыбокапаважанаму, дарагому Андрэю Мартынавічу Упіту, народнаму пісьменніку Латвійскай ССР. У дзень слаўнага сямідзесяціпяцігоддзя. Якуб Колас. 5.XII.1952 г.” [6, с. 107]. А вось дарчы надпіс на кнізе з асабістай бібліятэкі аўтара “Ціхага Дона” і лаўрэата Нобелеўскай прэміі: “Сер-

Якуб Колас разам з жонкай Марыяй Дзмітрыеўнай і сынамі Данілам і Міхасём. Ташкент, лета 1942 г.

дечно любімому, гарачо ўважаемому пісателю советской земли *Михаилу Александровичу Шолохову. Якуб Колас. 24. VIII.1955 г.* [6, с. 108]. Ці інскрыпт расійскаму пісьменніку-марыністу Аляксею Новікаву-Прыбою, з якім пясняр быў у блізкіх стасунках: “Милому, дорогому, честному, принципиальному, большому писателю Алексею Силновичу Новикову-Прибою. Я. Колас. 11. VI.1936 г.” [6, с. 110].

Нарэшце, адзін з адносна нядаўніх набыткаў коласаўскага музея – кніга з аўтографам Івану Розанаву, доктару філалогіі, бібліографу і гісторыку рускай паэзіі: «И. Н. Розанову на память. “На свеце ўсё канец свой мае, / І ты, мінуціна змяркання, / Спяеш нам песню раставання”. Я. Колас» [6, с. 106]. Гэты інскрыпт на асобніку “Новай зямлі” 1934 г. унікальны яшчэ і тым, што ўключае вершаваныя радкі, а між тым, вядомыя ўсяго тры паэтычныя Коласавы інскрыпты, і адзін з іх адрасаваны Розанаву...

У тым, што Канстанцін Міхайлавіч і ў сталым узросце чытаў іншых аўтараў, не раз пераконваўся Іван Шамякін, які спярша таксама памылкова меркаваў, што Колас “мала чытае нашых твораў”. Так, калі аднаго разу Шамякін завітаў у госці, Канстанцін Міхайлавіч паведаміў, што прачытаў “Векапомныя дні” Міхася Лынькова і вырашыў выкласці заўвагі аўтару. «*Раман трэба сурова ўрэзваць, скараціць – чым болей, тым лепей для рамана, – пісаў пасля Колас М. Лынькову. – Не таўшчына кнігі, не лік старонак яе павінны займаць аўтара. Трэба шліфаваць мову, кожнае слова і кожны сказ, каб яны гарэлі моцна, хораіша, пераканаўча, ясна і проста, – “вельмі нават проста-с!” Не трэба выходзіць за межы пачуцця меры і прапорцыі. Яшчэ раз кажу – ад усяго сэрца хачу, каб раман “Векапомныя дні”*

Сяргей Гарадзецкі і Якуб Колас. 1947 г.

стаўся і векапомным раманам». Калі Лынькоў падараваў гэты твор Коласу, то падпісаў яго наступным чынам: «Дарагому Канстанціну Міхайлавічу, вялікаму пісьменніку, старэйшаму таварышу і другу з сардэчнай павагай. *Міхась Лынькоў. 12/III.1952 г.*».

Бачыў Шамякін на стале Коласа і іншыя кнігі, напрыклад «Сустрэнемся на барыкадах» Піліпа Пестрака, разгорнутую на апошніх старонках, з заўвагамі алоўкам на палях. Пестраку Канстанцін Міхайлавіч таксама даслаў ліст з аналізам твора. Рабіў ён заўвагі і Шамякіну адносна рамана «У добры час»: «*Ёсць добрыя мясціны. Але, браток, прасцей трэба пісаць...*» І разам з тым жадаў «*міламу, дарагому, талантліваму*» Івану Пятровічу: «*Покі ёсць сілы, не спыняйся*» і «*вядзі наперад прозу*» (з дарчых надпісаў на 1, 2 і 4-м тамах Збору твораў 1952 г.) [4, с. 376].

«ТЕБЕ ПРИ ЖИЗНИ ПАМЯТНИК ВОЗДВИГНУТ...»

Самыя каштоўныя экспанаты ў бібліятэцы Канстанціна Міхайлавіча, вядома, выданні з пазнакамі самога гаспадара: *Якуба Коласа*. Падобныя надпісы ёсць на многіх брашурах і кнігах, напрыклад на пражскім выданні 1942 г. «Сымона-музыкі»: *Якуба Коласа. 20.IV.1945*. Або на «Войне и мире» Льва Талстога 1945 г. (магчыма, адзін з першых пасляваенных кніжных набыткаў паэта): *Бібліятэка Якуба Коласа*. Ці, напрыклад, адрыўныя календары з 1947 да 1956-га г. з пазнакамі Канстанціна Міхайлавіча. Адзін дагэтуль захоўвае надпіс: «Дарагі мой календар! Няхай наступны будзе ў дар. 31/XII 1953 г. *Якуб Колас*». Або іншы – Колас, заўзяты грыбнік, які жартам хацеў узначаліць грыбное міністэрства, зрабіў яшчэ ў студзені надпіс на лістку за 10 жніўня (то-бок на будучыню): «Павінны павяціца баравікі. 1953 г. (зап. 14/I 1953 г.)».

Зрэшты, бібліятэка папаўнялася не толькі пры жыцці Я. Коласа – так, ужо ў 1984 г. старэйшы сын набыў букіністычныя выданні, аналагічныя тым, што некалі былі ў бацькавым доме: чатырохтомнік Ф. Шылера (1900) і пяцітомнік «Вселенная и человечество» (1896) Г. Крэмера. Праўда, кабінет песняра быў перададзены ў дар музею пазней, у 1996-м, незадоўга да смерці Данілы Канстанцінавіча. Аднак нават і сёння тут паказана не ўся бібліятэка – частка кніг зберагаецца ў нашчадкаў. Той кнігазбор, што ў музеі, налічвае каля тысячы кніг, у тым ліку прыжыццёвыя выданні самога гаспадара і ягоных калег па пярэ, многія з інскрыптамі. Напрыклад, брашура «Борьба со старостью» (1915) прыват-дацэнта Імператарскага петраградскага ўніверсітэта П. Шміта захоўвае дарчы надпіс паэта, якога маляваў Ілля Рэпін і які, прыйшоўшы ў літаратуру як сімваліст, стаў адным са стваральнікаў, разам з М. Гумілёвым і Г. Ахматавай, акмеізму ў рускай паэзіі:

«Якубу Коласу»

Борись со старостью, Якуб,
Всей силой жил, костей и губ,
Хоть ты, Якуб, а не Борис,
Упорствуй, бейся и борись,
Всей мощью стана и горба,
Бо наша жизнь – всегда борьба.
Сергей Городецкий.

Москва.

Канун сорока мучеников. 1947 год.

Всех мучеников сорока

Перед твоей судьба легка».

Сяргея Мітрафанавіча Гарадзецкага, блізкага сябра, Колас наведваў кожнага разу, калі бываў у Маскве. Выхаванец Пецяўбургскага ўніверсітэта з рэпутацыяй не толькі бліскучага паэта, ён сябраваў з Якубам Коласам і Янкам Купалам, з Аляксандрам Блокам, Мікалаем Ключевым і Сяргеем Ясеніным. Гарадзецкі многае пабачыў і з убачанага, дамаляванага фантазіяй, расказваў невераежныя гісторыі. За верагоднасць апавяданага Колас жартам называў яго Хлестаковым або Наздровым, а ягоную манеру гаварыць, з-за невыразнай дыкцыі, цецэруковым балбатаннем. Менавіта Гарадзецкі, ведаючы пра незаздросны лёс бібліятэкі Коласа, што згарэла ў чэрвені 1941-га, падарыў «Атлас мира», адпаведна яго падпісаўшы: «Дорогому другу Якубу Коласу первый вклад в его новую библиотеку. С любовью *Сергей. 23.VII.41. Москва*» (захоўваецца ў музеі песняра).

Сяргей Гарадзецкі быў адным з перакладчыкаў “Новай зямлі” на рускую мову, чаму напамінам кніга “Песня дружбы” ў Коласавай бібліятэцы з дарчым аўтографам: «Дорогому Костусю на память о 100 днях творческих мук и радостей над “Новой Землей”. Любящий его Сергей. 5/VII[1947(?)].». Праўда, пераклад Сяргея Мітрафанавіч зрабіў не надта добрасумленна і на просьбу Коласа адмовіўся прыязджаць у Мінск, каб дапрацаваць няўдалыя месцы (якіх было з паўтысячы). Аўтар “Новай зямлі” вымушаны быў запрасіць адрэдагаваць пераклад іншага паэта, Пятра Сямыніна, прычым запрасіў за ўласныя сродкі. У выніку пасля рэдагавання Сямыніна ад перакладу Гарадзецкага засталася не больш за пяць адсоткаў [3, с. 346]. Пётр Андрэевіч, апантана працуючы па пятнаццаць гадзін штодня, пражыў у доме песняра два месяцы... Апошні ліст, які Я. Колас напісаў у дзень сваёй смерці, быў адрасаваны Гарадзецкаму, замест традыцыйнага “дорогой друг Сережа” ён пачынаўся: “Дорогой, хоть и не очень преданный мой друг Сергей!” [4, с. 158]...

Вядома, не адзін Гарадзецкі гасцяваў у Коласа – з візітам тут былі многія пісьменнікі: С. Баранавых, П. Броўка, Я. Брыль, З. Бядуля, А. Вялюгін, Ц. Гартны, М. Гарэцкі, П. Глебка, М. Зарэцкі, М. Лужанін, М. Лынькоў, К. Крапіва, А. Куляшоў, А. Макаёнак, Я. Маўр, І. Мележ, П. Панчанка, М. Танк, М. Чарот, І. Шамякін, вядомыя вучоныя К. Гораў, Б. Ерафееў, А. Жэбрак, М. Мацапура і будучыя акадэмікі А. Ахрэм, Ф. Фёдараў, беларускія акцёры А. Ільінскі, П. Малчанаў, Ц. Сяргейчык, рэжысёр В. Дарвішаў, скульптар З. Азгур... Адзін з гасцей, Мікола Аўрамчык, пісаў пасля смерці Коласа:

Здаецца нават,
што дзвярны праём тут павузеў,
Калі цяпер
сюды ўваходзіш са двара...
Я не прывыкну ўсё ніяк,
што тут цяпер музей
І што самога
тут няма гаспадара.
А помніце, сябры,
як некалі ў спякотны дзень
Сюды мы ў гасці ім запрошаны былі,
Як бедаваў тады паэт,
што зноў стаіць сухмень,
Што нівы нават ні расінкі ні пілі?..

Сардэчны прыём сустракалі калегі з Расіі і Украіны: А. Ганчар, М. Грыбачоў, М. Ісакоўскі, Т. Масэнка, С. Міхалкоў, І. Няхода, І. Сакалоў-Мікітаў, А. Сафронаў, К. Сіманаў, А. Суркоў, А. Твардоўскі, А. Юшчанка, а таксама літаратары з Арменіі, Грузіі, Казахстана, Латвіі, Літвы, Узбекістана і Эстоніі. Прычым часам не прос-

та гасцявалі, а знаходзячыся ў палоне ўтульнай хатняй атмасферы, маглі пражыць некалькі дзён, як, напрыклад, рускі пісьменнік А. Пракофьеў або ўкраінскія паэты М. Рыльскі і М. Нагнібеда, якіх Канстанцін Міхайлавіч асабіста прасіў не пакідаць яго ў адзіноце.

І каб хоць прыблізна ўявіць, як праходзілі тыя вечары ў Коласавым доме, можна згадаць аповед самога гаспадара пра аднаго з гасцей, Аляксандра Фадзеева: “...Ён асілак-чалавек. Увойдзе, абзавецца і адразу прывяжа да сябе. Ні на кога больш глядзець не хочацца. Люблю слухаць яго. Помніш, у нас на пленуме гаварыў доўгую прамову без падрыхтоўкі, без цыдулак. Потым, не спачыўшы, у мяне дома спяваў, да відна чытаў вершы. Усё дзевятнаццацістае стагоддзе перабраў. Хоць бы дзе запнуўся! Памяцію каго хочаш закасуе”. Фадзееў гаварыў пасля пры сустрэчы ў Маскве: “Хачу ў Беларусь. Хораша мне ў вашым доме...” [7, с. 142–143].

Што ж датычыць інскрыптаў, то ўсяго ў кнігазборы песняра іх каля двухсот, прычым ад самых розных літаратараў, у тым ліку ад такіх тагачасных славуцасцяў, як А. Барто, А. Венцлава, В. Каверын, С. Маршак, С. Міхалкоў, Э. Межэлайціс, М. Рыльскі, А. Твардоўскі, П. Тычына, а таксама, вядома, ад пісьменнікаў-землякоў...

“Майму хроснаму Бацьку, паважанаму і дарагому Канстанціну Міхайлавічу Коласу, з пашанай – *Максім Танк. Масква. 9-XII-1943 г.*”

“Дарагому Якубу Коласу з павагай і любоўю. *Ар. Куляшоў. 24/I-44 г. г. Масква*”.

“Дарагому дзядзьку Якубу Коласу ў дзень нашае сустрэчы ў Маскве. Шчыра. *Пятрусь Броўка. 5.I.1945 г.*”

“Дарагому і паважанаму Настаўніку Якубу Коласу.

Тады ў мяне быў свет не большы выгана,
Дзе лапці плёў я пасучы кароў,
Дзе кнігаўкі ўздымаліся над выгарам,
Спалоханыя крыкам пастухоў;
Тады звисала з плечаў торба зрэбная,
Чужыя літары вучыўся я складаць.
І ў школе, і ў жыцці быў беспатрэбным я, –
Пра што не раз хацеў табе пісаць.
Але стрымала мяне пошта дальняя,
Мяжа-граніца, а перадусім
Я не асмеліўся пасланне прывітальнае
Слаць з асабістым клопатам сваім.
Тым больш табе ўсё гэта было ведама,
Аб чым дазнаўся я, чытаючы лісты
Тваіх паэм, якія нас наведалі,
Прайшоўшы праз калючыя драты.
Я ўслухаўся ў сугучча непаўторнае,
Загледзеўся у ззянне струн* тваіх, –

* У пазнейшай рэдакцыі верша: “слоў”.

І хлынулі на вочы ліўні зорныя,
І гром напоўніў музыкай мой слых.
З тых дат і летапіс мой пачынаецца,
З тых дат, калі, упершыню ў руках,
Ад слова, як ад іскры майскай раніцы,
Узарвалася галінка вішняка.

Я не звяраўся з гэтага на споведзі
Перад мінулым і наступным днём;
Я думаў [-] пройдзе ўсё у лютым холадзе,
Ліст абарвецца ветрам і дажджом.
Але жыла у сэрцы прага творчасці.
У цвёрды грунт, у шчыліны сцяны,
Дзе не магло да гэтага нішто расці,
Яна свае ўпусціла карані.

Сягоння сонцам даль шляхоў азорана.
Але я заўжды помню голас твой,
Што над далёкімі вілейскімі азёрамі
Прышоў за хлопцам-пастухом, за мной.

Максім Танк
Мінск, люты 1946 г.”

“Дарагому Якубу Коласу, бацьку нашай паэзіі, з любоўю і глыбокай павагай. Пімен Панчанка. 27/II-46 г. г. Мінск”.

“Дорогому Якубу Коласу на знак глыбокай пошани й прыязні, з твёрдою вірою в нове відродження Білорусі – Максим Рильский. 24/V/46. Прага”.

“Співцеві Білорусі, народному поетові Якубу Коласу на знак шіроі прыязні. Павло Тичина. 3/1-49. Мінск”.

“Чудесному человеку и замечательному поэту Якубу Коласу с дружеским приветом С. Маршак. Барвиха. 6 апреля 1949 г.”.

“Дарагому Канстанціну Міхайлавічу ад усяго сэрца. Янка Брыль. 14.I.50 г.”.

“Дарагому Канстанціну Міхайлавічу, бацьку ў паэзіі і ў жыцці. Максім Лужанін. 19.4.50”.

“Дарагому Канстанціну Міхайлавічу – Якубу Коласу з глыбокай пашанай і любасцю. 2/IV-1952 г. Кандрат Крапіва”.

“Рідному й славному, сильному й спаветному нашаму Костянціну Михайловичу – Якубу Коласу від серця шірога – з побажаннямі найліпшымі. П. Тичина. 24/V-50. Київ”.

“Дорогому и любимому Константину Михайловичу (Якубу Коласу) – от всей души дарю эту книгу в знак любви и уважения. М. Исаковский. 16/XI.952 г.”.

“Якубу Коласу, майму першаму і самаму дарагому настаўніку, з глыбокай павагай і ўдзячнасцю. Іван Шамякін. 4/XI.52 г.”.

“Старому (давньому!) другому й товаришеві Якубові Коласу з великою пошаною й любов’ю. М. Рильский. 30/III.1955”.

“Дарагому Канстанціну Міхайлавічу. Многае ў гэтай кнізе напісана з думкаю аб Вас, многае навеяна Вашым добрым словам. Прыміце ад сэрца! Ваш Максім Лужанін. 12.XII.55”.

Усе дарчыя аўтографы працытаваць немагчыма (адных толькі кніг М. Рыльскага сабралася 15!), але бадай што самыя важныя названы (прычым большасць інскрыптаў друкуецца цяпер упершыню). Усе ж іншыя хай стануць глебай для будучых даследаванняў.

Хоць коласаўская тэма здаецца ці не найбольш распрацаванай у беларускім літаратурназнаўстве, новыя знаходкі ўсё адно здараюцца, прычым часам самым неверагодным чынам, чаму пацверджаннем хоць бы нядаўняя гісторыя. На дварэ быў 2021 г., ужо даўно выйшаў з друку 20-тамавы Збор твораў Я. Коласа, куды былі ўключаны 242 інскрыпты песняра, як праўнучка Канстанціна Міхайлавіча Васіліна Міцкевіч падчас літаратурнай вечарыны ў мемарыяльнай кватэры Петруся Броўкі звярнула ўвагу на бібліятэку колішняга гаспадара. “Міламу, любаму Петруся Броўку на памяць ад Якуба Коласа. 10.XI.1946 г.” – значылася на кнізе “Адплата”. “Дарагому Петруся Броўку. Дарагому спадарожніку майму, дасканалому паэту. Калі ўсе этапы майго жыцця не абыходзіліся без яго – на памяць. Якуб Колас. 20.VII.1951 г.” – выразна чыталася на іншым выданні. Нарэшце, трэці інскрыпт: “Дарагому Пятру Броўку на памяць. Якуб Колас. 26.VIII.1955 г. Мінск”. І якое ж было здзіўленне, калі высветлілася, што гэтых аўтографаў няма ў 20-тамавым, на сёння самым поўным Зборы твораў класіка. Пра іх ці не ведалі, ці забыліся – гэта ўжо не мае значэння, галоўнае, што пра іх нарэшце, няхай і праз семдзесят гадоў, дазналіся коласазнаўцы. З падобных забытых і цудам адшуканых дарчых аўтографаў і склаўся тады артыкул “На памяць ад Якуба Коласа: невядомыя інскрыпты класіка” [6] Васіліны Міцкевіч. Аднак колькі яшчэ такіх і іншых адкрыццяў чакаюць свайго часу?

Спіс літаратуры

1. Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...” : успаміны, эсэ, артыкулы, дакументы / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск : Маст. літ., 2012.
2. Міцкевіч, Д. Любіць і помніць : успамінае сын Якуба Коласа / Д. Міцкевіч. – Мінск : Польша, 2000.
3. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – Т. 19 : Лісты (1943–1953).
4. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – Т. 20 : Лісты (1954–1956 і недатаваныя), аўтабіяграфіі, дзённікі, інскрыпты.
5. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – Т. 18 : Лісты (1908–1942).
6. Міцкевіч, В. На памяць ад Якуба Коласа: невядомыя інскрыпты класіка / В. Міцкевіч // Польша. – 2021. – № 8.
7. Лужанін, М. Колас расказвае пра сябе / М. Лужанін. – Мінск : Беларусь, 1964.

Аўтар шчыра ўдзячны за дапамогу ў падрыхтоўцы артыкула Дзяржаўнаму літаратурна-мемарыяльнаму музею Якуба Коласа і, у прыватнасці, навуковаму супрацоўніку аддзела фндаў Наталлі Аляксандраўне Шувагінай-Адамовіч.

Ванда БАРОЎКА,
доктар філалагічных навук

ПАДСЛУХАНАЕ СЭРЦАМ: ПРОЗА АЛЕНА ВАСІЛЕВІЧ

100

Пра Алену Васілевіч (22 снежня 1922 г., засценак Даманшчына, цяпер вёска Ліпнікі Слуцкага раёна – 8 жніўня 2021 г., Мінск) з поўным правам можна сказаць, што яе жыццё – у яе кнігах, паколькі яе творчасць утрымлівае моцны біяграфічны пачатак. Яна ўвайшла ў літаратуру ў першыя пасляваенныя гады, калі жанчын-празаікаў было небагата, і заявіла пра сябе як пра адмысловага аўтара са сваім полем і інструментарыем мастацкага даследавання. У адказ на пытанні “ЛіМа” А. Васілевіч зазначыла: *«Я належу да тых ішчаслівых людзей, якім лягчэй жыць без “амбіцый”... Ніколі, напрыклад, у мяне не было імкнення “заяць пасаду”... імкнення кідацца выконваць “сацыяльныя заказы”. І тым самым як быццам набліжаць сябе да “нярэдняга краю” поспеху. Не ўмела вынаходзіць і адгуквацца “ў час” на “актуальныя тэмы”... Не ўмела “закручваць” сюжэты: каб у чытача – валасы на галаве дыбам! Каб перадінфарктны стан, пакуль дачытае нават да сярэдзіны тваю кніжку!.. Мне даступнейшы і даражэйшы заўсёды быў унутраны, душэўны стан маіх герояў, з якімі я жыва-*

юся, пакуль пішу, з якімі разам радуюся і пакутую» [1, с. 199].

Пісьменніца прызнавалася, што першыя спробы пярэ пачаліся яшчэ ў раннім дзяцінстве, а з сёмага класа яе “апанавалі вершы”, якія не пакінулі і ў Рагачоўскім настаўніцкім інстытуце. Потым у выбары паміж паэзіяй і прозай яна канчаткова схілілася да прозы.

Героямі ранніх тэкстаў сталі маладыя людзі, для якіх вайна была выпрабаваннем на духоўную сталасць. У 1947 г. надрукаваны першы твор А. Васілевіч – апавесць “У прастор жыцця”. Лёгка заўважыць перазоў са знакамітым творам “На прасторах жыцця” Якуба Коласа. Героі Андрэй і Наташа, якія не хавалі захаплення ментальна блізкімі ім Коласавымі Сцёпкам і Аленкай, выпадкова пазнаёміліся ў студэнцкія часы. На доўгіх пяць гадоў іх разлучыла вайна. Наташа стала настаўніцай, Андрэй трапіў на фронт, быў цяжка паранены, з-за інваліднасці хацеў скончыць жыццё самагубствам, але знайшоў сілы жыць і працаваць. Сюжэт распаўсюджаны ў пасляваеннай літаратуры, танальнасць апавесці аптымістычная, героі ўпэўненыя крочаць наперад, насустрач шчасцю. Гэта тлумачылася не толькі ўплывам тагачасных літаратурных схем, але і пазітыўным светабачаннем маладой пісьменніцы як прадстаўніцы пакалення, што радавалася доўгачаканаму міру.

У тым жа 1947 г. з’явіліся ў друку апавяданні “Вожык” і “Звычайная справа”. Так ад самага пачатку абазначыліся дамінантныя жанры творчасці А. Васілевіч – апавесць і апавяданне. У 1950 г. выйшла апавесць “Шляхі-дарогі”. Пісьменніца потым назвала яе тэкстам пераймальным, бо ён утрымліваў шмат рэмінісцэнцый з тагачаснай савецкай прозы, нёс адбітак тэорыі бесканфліктнасці: героі – працаўнікі калгаса са знакавай назвай “Светлы дзень” – недахопы ўспрымалі як часовыя з’явы, на першае месца ставілі грамадскія інтарэсы, сіла чалавечай волі перамагала ўсе абставіны. Аднак у “Шляхах-дарогах” назіралася і спроба аб’ектыўнага даследа-

вання псіхалагічнай атмасферы пасляваеннага часу, нездарма Міхась Лынькоў пахваліў маладую аўтарку за сур'эзнасць задумы, імкненне паказаць жаночыя лёсы ваеннага і паваяннага часу. Своеасаблівым працягам першых твораў стала аповесць “Прагасевіч”, напісаная ў 1957 г., але апублікаваная толькі праз дваццаць гадоў. У ёй у нетрадыцыйным для літаратуры той пары ключы вырашалася праблема суадносін грамадскага і індывідуальнага, сцвярджалася значнасць асабістага шчасця для чалавека.

Вядомасць Алене Васілевіч у 1950–1960-я гг. прынеслі апавяданні для дзяцей, напісаныя з добрым веданнем дзіцячай псіхалогіі. З цёплым гумарам паказвалася адказнае стаўленне хлопчыка да даручэння маці (“Як я быў доктарам”); адкрыццё гарадскім хлопчыкам, што прыехаў да бабулі на лета з горада, новага свету (“Мая гаспадарка”); гісторыя “выхавання” дзікіх качанят квактухай Чубаткай (“Новая ферма”); сяброўства паляўнічага з пеўнем (“Бабуліны кватаранты”). Письменніца выкарыстоўвала жартоўныя назвы твораў, гумар, дыялогі, форму гутаркі. Так, апавяданне “Геша” пачыналася з кампазіцыйна істотнага пытання пра гераіню твора: “– Гэта дзяўчынка? – Не. – Хлопчык? – Не. – А хто ж? – Гусяня. Гуска. – Раскажы... – Калі будзеш добрым і паслухмяным, раскажу” [2, с. 8].

Апавяданні для дзяцей пазбаўлены таннай сентыментальнасці і адкрытага дыдактызму, сюжэтная канва дае падставы для разважанняў на этычныя тэмы. Так, у апавяданні “Сябры” размова ідзе пра школьнае сяброўства, шчырасць ва ўзаемаадносінах, небяспечнасць эгаізму. Выдатнік Грыша лічыў сябе ва ўсім першым: “Грыша Міхневіч... меў у сваім характары адну дрэнную рысу. Ён быў упэўнены, што выдатныя адзнакі заслужана ўпрыгожваюць толькі яго дзённік, а ўсім астатнім вучням яны ставяцца проста так, невядома за што...” [2, с. 47]. Грыша пакрыўдзіўся на сябра, калі таму на кантрольнай па алгебры паставілі пяцёрку, а ён атрымаў чацвёрку. Толькі няшчасце, прычынай якога часткова стаў Грыша, дапамагло яму перагледзець свае паводзіны і стаўленне да сябра. Герой апавядання “Апошні званок” – няўрымслівы, здольны, але не выхаваны хлапчук, ён прывык любой цаной вылучацца на агульным фоне. У многіх апавяданнях сцвярджаюцца простыя ісціны: дзіцяці патрэбна сям’я, дзеці непасрэдня, надзвычай чуйныя да праяў добра і зла, да шчырасці і фальшы. Пасля разводу бацькоў Даша з апавядання “Мой тата прыехаў” марыць пра бацьку; Шурка Рэмзікаў з аднайменнага апавядання мае рэпутацыю гультая і злодзея, спрабуе ўцячы з дому на цаліну, бо не любіць айчыма і адчувае сябе лішнім у новай сям’і маці; Валя з апавядан-

ня “Падчарыца”, у якой не складваюцца адносіны з духоўна абмежаванай мачахай, рана сталее, клапоціцца пра малодшага брата.

Адметнае месца ў творчасці А. Васілевіч заняла тэма Вялікай Айчыннай вайны. У распрацоўцы яе письменніца абапіралася на ўласны жыццёвы досвед. Пра незабыўнасць страт, выкліканых вайной, ідзе размова ў лірычным апавяданні “Ты пайшоў насустрач вайне” з прысвячэннем “Памяці Івана Лазоўскага”. Твор напісаны ў форме звароту да чалавека, які загінуў на вайне. Апавядальніца з болей згадвала першае знаёмства, каханне, апошнюю сустрэчу майскім адвечоркам за месяц да вайны. Памяць пра цудоўнага чалавека, першае каханне засталася на ўсё жыццё: “На маіх скронях залёг ужо зазімак. І дзеці мае ўжо выраслі. А я, як і ўсе мае абкрадзеныя вайной таварышкі, нават не сню ўжо сваё юнацтва” [2, с. 119]. Асабіста перажытае знайшло адбітак у апавяданнях “Тая першая зіма”, “Рахмат”, “Пісар страявой часці”, “Станцыя Чышма”, дзе ўпершыню ў айчыннай літаратуры А. Васілевіч расказала пра жыццё і побыт эвакуяваных у глыбокі тыл, пра вольнанаёмных у арміі.

Візітоўка творчасці письменніцы – тэтралогія “Пачакай, затрымайся...”, над якой А. Васілевіч працавала з 1965 да 1969 г. Усё пачалося з апавядання “Радасці жыцця”, напісанага на просьбу ўласных дзяцей, якія хацелі больш даведацца пра дзяцінства маці. Кожная аповесць узнаўляе пэўны этап у жыцці гераіні Ганькі Гурновіч: “Расці, Ганька” – дзяцінства да школы, “Доля знойдзе цябе” – навучанне ў пачатковай школе, “Новы свет” – вучоба ў сямігодцы, “Пачакай, затрымайся...” – студэнцтва ў Слуцкім педтэхнікуме і Рагачоўскім настаўніцкім інстытуце. Аўтабіяграфічная тэтралогія ўгрунтавана на прыёме падвояннага бачання свету: вачамі дарослай жанчыны і малой дзяўчынкі, падлетка, дзяўчыны. Кампазіцыя навелістычная, нярэдка паказ мінулага мяжуе з экскурсамі ў сучаснасць. Другая частка аповесці “Пачакай, затрымайся...”, напрыклад, пачынаецца раздзелам “Спатканне”, дзе гераіня расказвае пра абноўлены Рагачоў, у якім вучылася ў юнацкія гады, а апісанне летніх забаў Ганькі і яе сяброў у першай аповесці перабіваецца зваротам-запытаннем да сучасных дзяцей пра адпачынак на вёсцы.

Суб’ектная арганізацыя тэтралогіі не аднастайная. У трох першых аповесцях паказваецца жыццё Ганькі Гурновіч, і апавядальніца нярэдка каментуе яе ўчынкі, захапленні, паводзіны: “Ну і любіць жа Ганька святы!” [3, с. 10], “Ганька любіць зіму! Зімой можна спазніцца на ўрокі. Настаўніку ў школе скажаш, што замяло дарогу, а сам тым часам ганяй рыбу на бродзе з канца ў канец, з канца ў канец!” [3, с. 138]. У чацвёртай

аповесці гераіня сама расказвае пра сябе. Аповед пра дзяцінства і юнацтва сіраты Ганькі Гурновіч спалучаецца з фонавым згадваннем гістарычных падзей (забойства С. Кірава, уз'яднанне Заходняй і Усходняй Беларусі, савецка-фінская вайна), паказам сацыяльна-грамадскай і бытавой атмасферы 1920 – пачатку 1940-х гг., калі сінтэзавалася старое і новае: з аднаго боку, яшчэ жывыя старыя ўяўленні і традыцыі (дзед Ганькі шляхціч Грысь не можа дараваць дачцэ замужжа з мужыком, урэцкія хлапчукі дражняць засцянкоўцаў з Зялёнай Дубровы шляхтай, ходзяць у пошуках заробку па вёсках і засценках вандроўныя малацьбіты, краўцы, спекулянты), з іншага боку, у жыццё беларускай глыбінкі прыходзіць “радзіва”, наладжваюцца “шніктаклі”, ліквідуецца непісьменнасць, арганізуюцца калгасы. Тэтралогія насычана багатым этнаграфічным матэрыялам: апісаннем святаў, звычаяў, абрадаў, асаблівасцяў выхавання дзяцей, адлюстраваннем даваеннага быту школьнікаў і студэнтаў.

Драматычным працэсам у жыцці беларускай вёскі стала калектывізацыя. А. Васілевіч абрала адметны ракурс, паказала гэты працэс вачамі малой Ганькі, адступіла ад агульнапрынятага літаратурнага канона, паводле якога сяляне ішлі ў калгасы, пераканаўшыся ў перавазе калектывнага гаспадарання перад адзінаасобным (“Спалох на загонах” П. Галавача, “Адшчэпенец” Я. Коласа, часткова “Людзі на балоце” І. Мележа). У тэтралогіі насельнікі Зялёнай Дубровы асцярожна паставіліся да новай справы, вагаліся, але пайшлі настойлівыя чуткі пра раскулачаных і высланых, у некаторых сем’ях з’явіліся дзеці раскулачаных і высланых сваякоў: “І тады Зялёная Дуброва здалася! Няма чаго адкладваць і чакаць. Трэба хутчэй усім пісацца, пакуль Бог мілаваў. Пакуль яшчэ не давалося вось гэтак уласных дзяцей па свеце развозіць, па чужых засценках...” [3, с. 143]. Прычыны раскулачвання працавітых людзей таксама паказаны праз успрыманне малой Ганькі, яны бачыліся ёй у існаванні злых і зайздрослівых людзей. Даследчыкі (Г. Шупенька, Т. Дасьева) слухна называюць мастацкім адкрыццём А. Васілевіч вобраз Сцёпіхі, якой “баяўся ўвесь засценак. Мусіць, не было таго чалавека, на каго б яна не пісала ў сельсавет заявы” [3, с. 187]. Калі прыйшлі часы калектывізацыі, Сцёпіха, што жадала смерці нават роднай маці, адчула магчымасць помсціць тым, каго неўзлюбіла: “Цяпер Сцёпісе хацелася ўсіх раскулачваць і ссылаць: на Салаўкі, у Мурманск, у Сібір...” [3, с. 188]. Ахвярай раскулачвання стала сям’я Ганьчынага роднага дзядзькі Мікалая, які даводзіўся сваяком і самой Сцёпісе, аднаго з самых працавітых гаспадароў засценка. Калектывізацыя адлюстравана як справа новая, дзе не хапала добрых кіраўнікоў: першы

старшыня калгаса бядняк Тодар Ясеў не столькі працаваў, колькі склікаў сходы і пагражаў вясцоўцам, а прысланы з Оршы на яго месца Соскін мала што разумеў у сельскай гаспадарцы.

Пісьменніца закранала вострыя пытанні грамадскага жыцця 1920–1930-х гг., але асвятляла іх дыпламатычна. Міхась Стральцоў слухна зазначаў: “Апрача шмат якіх вартых ухвалы якасцяў, пісьменнік-празаік павінен валодаць найперш і найболей здольнасцю дакладнага мастацкага бачання” [4, с. 407]. Жыццёвасць праблематыкі і герояў, дакладнасць мастацкага бачання чалавека і рэчаіснасці, пераканаўчасць характараў, псіхалагізм, лагічнасць сюжэтных ходоў, навізна асэнсавання перадаваенага часу – характэрныя рысы мастацкага стылю пісьменніцы ў тэтралогіі.

Талент Васілевіч-празаіка напоўніцу выявіўся ў жанры апавядання. Яе героі – людзі розных узростаў, прафесій, адукацыі і сацыяльнага стану. Пісьменніца стварыла запамінальныя вобразы вясцоўцаў, так званых “птушак нябесных” (іранічная назва дачнікаў і былых вясцоўцаў), патомных гараджан. Аксіяматычным стала меркаванне, што ў айчыннай літаратуры Іван Шамякін глыбока распрацаваў тэму інтэлігенцыі, але не варта забываць, што не засталася ў баку ад гэтага і А. Васілевіч, героі якой не толькі рабочыя ды сяляне, але і настаўнікі, дактары, інжынеры, мастакі, акцёры, журналісты, навукоўцы.

Пісьменніцу цікавіла найперш жыццё душы, свет узаемаадносін, не столькі грамадскі, колькі прыватны чалавек, таму ў яе пераважае так званая вечная тэматыка: каханне, вернасць, здрада, адзінота, мацярынства. Дарэчы, адно з ранніх яе апавяданняў 1950-х гг. мела назву “Вечная тэма”. У ім сталыя, самадастатковыя людзі хірург, акцёр і лётчык разважаюць пра каханне як парадаксальнае і жыццесцвярдзальнае пачуццё. Многія апавяданні А. Васілевіч, дзе размова ідзе пра каханне, заснаваны на матыве выпрабавання чалавека на прыстойнасць, здольнасць зразумець іншага, стаць вышэй за асабістыя крыўды (“Мыс Добрай Надзеі”, “Грэх”, “Навальніца”, “Галгофа”, “Гаварылі трынаццаць мінут”, “Святая”, “Першая жонка нябожчыка”).

Вядомы літаратурны крытык Ала Сямёнава слухна адзначыла, што А. Васілевіч “як жанчына тонка і настраёва адчувае свет” [5, с. 114]. Пісьменніца валодала зайздросным уменнем перадаваць найдрабнейшыя зрухі чалавечай душы праз паказ учынкаў, жэстаў, выказванні герояў. У яе апавяданнях нярэдка сюжэт трымаецца на руху пачуцця, асацыяцыях. Так, герой апавядання “Горкі ліпавы мёд”, якому ў чужым горадзе трэба паслаць дадому святочную тэлеграму, бачыць на катку маці з дачкой, здзіўляецца, як дзіўна перад Новым годам яны бавяць час. Ён

успамінае, як у падлеткавым узросце наведваў гарадскі каток з Лідай, студэнткай педтэхнікума, у якую быў закаханы. Каханне захапіла і перарадзіла яго, дзеля Ліды Андрэй рабіўся прывабным і дужым, але дзяўчына не заўважыла. Замест чаканага ліста ён атрымаў ад Ліды пасылку са слоікам ліпавага мёду. Слоік мёду – дэталю, якая раскрывае адносіны Ліды да Андрэя: яна бачыла ў ім толькі падлетка, сябра, а не каханага. Андрэй горка перажываў расчараванне: “Я выбег на вуліцу. На вуліцы свяціла сонца. Я кінуўся ад яго ў самую гушчыню. Каб нічога не чуць. Каб нічога не бачыць. Я да вечара плакаў. І з гэтымі слязьмі мяне пакідала назаўсёды маё маленства” [2, с. 262]. Проста, лаканічна, далікатна расказа-на пра драму першага каханьня.

Алена Васілевіч – даследчыца жаночай душы. Матэрыял для напісання твораў ёй давала само жыццё, асабіста перажывае, праца ў рэдакцыі часопіса “Работніца і сялянка”. Письменніцу захаплялі жанчыны складанага лёсу, як фізічна скалечаная вайной і моцная духам Антаніна (“Сястра мая, Антаніна”), самаахвярная Муся-Мусенцыя (“Белая варона”), што, нягледзячы на страту каханага і сына, не ачарсцвела душой, выгадавала пляменнікаў каханага, замяніўшы ім маці. Свет у Васілевіч трымаецца на дабрыні і любові, жанчына найперш самасцвярджаецца ў сям’і як маці.

Письменніца пагаджалася з азначэннем сябе як “укаранелай традыцыяналісткі”, але паэтыка яе твораў сведчыць, што навацыі не былі чужыя яе творчай манеры.

У апавяданнях А. Васілевіч вялікую сэнсавую нагрузку выконваюць дэталі, праз якія раскрываюцца настроі, перажыванні, гісторыя душы. Так, у апавяданні “Снегіры” птушкі на палатне мастака для яго самога становяцца сімвалам светлага пачуцця, што нечакана ўспыхнула і нечакана пагасла: “Быў Дзень!.. Была чорна-белая графіка зімы (ты яе прачытваеш за акном?). І вось за гэтым самым акном раптам прыляцелі ў той Дзень і доўга-доўга гарэлі, як вугольчыкі на заснежанай кляновай галіне, чатыры сур’ёзныя смешныя снегіры... А потым успырхнулі – і зніклі! І больш не вярнуліся. І Дзень той патух... І больш ён не паўтараўся за зіму ні разу. І так яго не хапала! Не хапае і зараз...” [6, с. 103–104]. А. Васілевіч па-майстэрску карысталася прыёмамі ўскоснага псіхалагізму, раскрываючы стан душы герояў. Псіхалагічна віртуозна, напрыклад, у апавяданні “Пра каханне” расказана пра няспраўджанае: сталая жанчына выпадкова даведваецца ад суразмоўніка, што некалі ў яе быў закаханы ягоны сябар. Жанчына перажывае моцнае душэўнае ўзрушэнне: “І ўвесь астатні той лёгкі святочны вечар раптам па-

тух. Нікому не бачнае, ціха плакала толькі ўсё непакраўнае” [1, с. 60]. У апавяданнях письменніцы значную ролю выконваюць недасказанасць, адкрытыя фіналы твораў. А. Васілевіч валодала здольнасцю некалькімі выразнымі штрыхамі стварыць падтэкст, як у эскізе “Хараство”:

“... Адзін казаў, бо трываў і натхняўся толькі злосцю:

– Мне сорамна ісці з табою па вуліцы!

... Другі казаў, бо любіў:

Я ганаруся, як іду з табою. Мне здаецца, на цябе глядзіць увесь свет з захапленнем.

Бедныя: абодва былі сляпыя...” [1, с. 101].

Выснова пра тое, прыгожае і пачварнае – з’явы адносныя, што злосць і каханне аднолькава асляпляюць чалавека, лаканічна, недвухсэнсоўна раскрывалася аўтарам.

Письменніца здолела перадаць арганічнае спалучэнне ў жыцці паэзіі і прозы, камічнага і драматычнага, дарэчна карысталася не толькі лірычнымі, але сатырычнымі і гумарыстычнымі фарбамі, як у творах “На суд прысяжных”, “Парыжскія эцюды”, “Нашы ў Італіі”. Знішчальным гумарам прасякнута яе апавяданне “Планёрка” з іранічным падзагалоўкам “з жанру фантастыкі”, дзе высмейваецца некампетэнтнасць у літаратуры тых, хто адказвае за выпуск літаратуры, дзе загадчыца вытворчага аддзела рэспубліканскага выдавецтва не мае ўяўлення пра сусветна вядомых аўтараў і называе Даніэля Дэфа “Дэфа”, а Рабіндраната Тагора “Тагарам”.

Аднаму з ранніх зборнікаў апавяданняў Алена Васілевіч дала назву “Падслухала сэрца”, такое азначэнне можна праецыраваць на ўсё створанае ёю. Яна імкнулася быць шчырай, працавала з верай у чалавека, у выхаваўчы патэнцыял літаратуры. Хоць письменніца не звярталася спецыяльна да паказу гістарычных падзей, але здолела адлюстраваць жыццё свайго пакалення, стварыла пераканальныя псіхалагічныя партрэты суайчынніц у люстэрку часу. Проза Алены Васілевіч апелюе да розуму і сэрца чытача, вучыць думаць, разважаць, суперажываць, любіць жыццё і літаратуру.

Спіс літаратуры

1. **Васілевіч, А. С.** Першая жонка нябожчыка : апавяданні, эцюды, думкі ўголос / А. С. Васілевіч. – Мінск : Маст. літ., 2002. – 254 с.
2. **Васілевіч, А. С.** Горкі ліпавы мёд : апавяданні / А. С. Васілевіч. – Мінск : Маст. літ., 2014. – 263 с.
3. **Васілевіч, А. С.** Пачакай, затрымайся... : апавесці / А. С. Васілевіч. – Мінск : Юнацтва, 1994. – 526 с.
4. **Стральцоў, М.** Ад маладзіка да поўні : апавяданні, апавесці, эсэ / М. Стральцоў. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 430 с.
5. **Сямёнава, А.** Гарачы след таленту : літ.-крыт. эцюды / А. Сямёнава. – Мінск : Маст. літ., 1979. – 192 с.
6. **Васілевіч, А. С.** Элегія : апавяданні, эсэ, эцюды / А. С. Васілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 255 с.

Ірына ШМАТКОВА,
кандыдат філалагічных навук

“ПЕСНЯМИ ПЕРАПОЎНЕНАЯ ДА КРАЁЎ” ТВОРЧЫ ЛЁС ДАНУТЫ БІЧЭЛЬ

УДК 821.161.3.09“19” – 1

У артыкуле разглядаецца жыццёвы і творчы шлях беларускай паэтэсы, перакладчыцы, пісьменніцы Д. Бічэль, аналізуецца мастацкая адметнасць і творчая эвалюцыя яе лірыкі, вызначаецца роля творчай спадчыны Д. Бічэль у гісторыі беларускай літаратуры.

Ключавыя словы: *Данута Бічэль, жыццёвы шлях, творчая спадчына, жаночая паэзія, лірычная гераіня, ідэйна-эстэтычны змест вершаў, творчая эвалюцыя.*

The article examines the life and creative path of the Belarusian poetess, translator, writer D. Bichel, analyzes the artistic identity and creative evolution of her lyrics, determines the role of the creative heritage of D. Bichel in the history of Belarusian literature.

Паэтэса, перакладчыца, лаўрэатка Дзяржаўнай прэміі імя Янкі Купалы (1984) Данута Бічэль (у замужжы Бічэль-Загнетава) аздобіла паэтычныя алімп беларускай літаратуры шчырымі, мілагучнымі, пяшчотнымі і адначасова глыбока драматычнымі, высокадухоўнымі творами.

Нарадзілася Данута Іванаўна 3 снежня 1937 г., па каталіцкім календары – дзень Францішка Ксаверыя, у гонар якога пабудаваны фарны касцёл у Гродне. Гэтага святога паэтэса ўсё жыццё лічыць сваім апекуном, многія духоўныя тэксты, звязаныя з ім, пераклала на беларускую мову (“Сонечная песня Святога Францішка, або Пахвала стварэнняў”, “Малітва Святога Францішка аб духу любові” і інш.), з ім яна “размаўляе пра літаратуру” [1, с. 381].

Творчасць Д. Бічэль, як і многіх беларускіх паэтэс ХХ ст. (Е. Лось, В. Вярбы, Н. Мацяш і інш.), біяграфічная, у яе вершах – увесь жыццёвы шлях, у многім тыповы для беларускай жанчыны ХХ ст.

Паэтэса нарадзілася ў в. Біскупцы Лідскага раёна. Менавіта верш “Вёска Біскупцы” распачынае апошнюю з выдадзеных на сёння кніг “Выбраныя творы” (серыя “Беларускі кнігазбор”), як сведчанне вытокаў аўтаркі, месца яе сілы: “Каб у стозе духмяным выспацца, / я паеду ў мурожныя Біскупцы / пад страху дзяруг, дываноў, / на прастору вольных вятроў...” [1, с. 25]. Менавіта тут пачатак яе жыццёвай дарогі: “Лёс закінуў мяне на кругі, / дзе пад месяцам дрэмле калоссе. / Чым валодаю, тут пачалося — / процьма ішчаснасці, / бездань тугі” [8, с. 44]. Разам з назвай роднай вёскі ў творчасці Д. Бічэль сустракаем яшчэ два тапонімы, звязаныя з яе радзімай, у загаловах зборнікаў вершаў “Запаланкі” (1967) і “Загасцінец” (1985). Загасцінец – пясчаны хутар, дзе пасяліўся яе бацька з сям’ёй, а з Запаланак родам была маці: у паэме “Буслянка” аўтарка згадвае дзяцінства: “Бацька злосна чупрыну паскуб, / Буркнуў няветла: / – Абжы-

віся адзін на пяску / Пры пілсудчыках гэтых!.. / А тут запаланак тры ў яго: / Мама, я і сястра мая, / Дзесяць год” [12, с. 18].

На ўсё жыццё Д. Бічэль залічыла сябе ў “вясковыя паэткі”: “Я – сялянка, жанчына вясковая; / Серп зублёны начамі сніцца” [13, с. 39]. Нават калі пазней яна пераехала жыць у Гродна, працягвала ўзвясціваць менавіта вясковы ўклад: “У гарадах / зусім другія норавы. / Жывеш тут дзень і год, / як на станцыі. / Суседкі не заходзяць, / не вітаюцца...” [10, с. 55]. Родныя Біскупцы – святое месца для паэтэсы, вобраз роднай хаты ў выкананні яе дачкі мастачкі Вікторыі Ільіной змешчаны на вокладках кнігі прозы “Хадзі на мой голас” і кнігі паэзіі “Іду сцяжынаю да Бога”. На жаль, родная хата ў 2015 г. згарэла, а разам з ёй загінуў зяць паэтэсы Сяргей Ільін.

Неаднаразова Д. Бічэль згадвае пра родную Гродзеншчыну як месца, адкуль родам не адно пакаленне творцаў (А. Міцкевіч, Э. Ажэшка, Цётка і інш.). Яшчэ дзяўчынкай, прадчуваючы

творчае наканаванне, яна нібы пераняла эстафету ў таленавітых продкаў. Наведваючы радзіму Алаізы Пашкевіч, паабяцала працягнуць песню, распачатую “дудкай” Ф. Багушэвіча і “скрыпкай” Цёткі: “– Я з таго дуба цымбалы зраблю, / мушу дайграць тваю песню, / Цётхна...” [1, с. 36], – і гэта ў яе атрымалася. Наследуючы словы Купалы, аўтарка сцвярджае: “– І адкуль з такімі вачамі? / – Я тутэйшая... / Я звычайная” [12, с. 28]. Як трапна зазначыў літаратуразнаўца А. Пяткевіч, «жыццёвая пляцоўка лірычнай гераіні пераважна тутэйшая, “краёвая”, абмяжоўваецца рэгіёнамі Гродзеншчыны» [19, с. 443].

Вучылася Д. Бічэль у школах у Біскупцах, Дакудаве, Карнілках. Вершы пачала пісаць са школы, адзін з іх быў змешчаны ў насценнай газеце, але “хлопцам ён не спадабаўся, адлупілі мяне снежкамі” [1, с. 325]. Стварэнне вершаў у дзяцінстве Данута Іванаўна ўспамінае як звычайную з’яву: “Каб лягчэй было ісці ў школу, мы прыдумалі такую гульню ў вершы: хто-небудзь пачынаў, а нехта прадаўжаў, і выходзіў такі бессэнсоўны верш на ўсю дарогу. Пасля я складала вершы адна, схаваліся ў лесе. Змарнавала некалькі шыйткаў, іх мама спаліла ў печы” [1, с. 326]. У 1953 г. Д. Бічэль паступіла ў Лідскае педвучылішча, але закончыла Навагрудскае (вучылішчы аб’ядналі); наведвала пасяджэнні раённага літаб’яднання, мела два шыйткі вершаў. У 1957 г. паступіла на гісторыка-філалагічны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта. У 1958 г. адбыўся паэтычны дэбют Д. Бічэль у друку – у газеце “Літаратура і мастацтва” быў змешчаны верш “Роднае слова”. Як бачым, гэта быў далёка не першы напісаны твор, магчыма, таму дэбют атрымаўся моцным, заўважным. І сёння верш уключаны ў школьны падручнікі – распеўныя, мілагучныя, шчырыя і ўзнёслыя радкі, прысвечаныя роднай мове, з яркімі эпітэтамі і вобразнымі параўнаннямі: “Я чула пняшчотнае, шчырасці поўнае, / маё беларускае, роднае, кроўнае, / такое чароўнае, такое раптоўнае, / такое вясновае, цёплае, чыстае, / як сонца, агністае, як Нёман, празрыстае, / як казка-быліна, як песня, жаданае, / пакуль што дагэтуль яшчэ не спазнае, / спрадвечнае слова ад чыстага сэрца!” [1, с. 26]. Пасля публікацыі таленавітую студэнтку запрасіў на творчую сустрэчу ў Гродзенскі медуніверсітэт Пятрусь Броўка, разам з ёй выступалі землякі М. Васілёк і А. Карпюк.

Будучы студэнткай, Д. Бічэль закахалася і выйшла замуж за Эрыка Загнетава, кінаінжынера з Ленінграда, у іх нарадзіліся сын Валерыя і дачка Вікторыя. П. Броўка паспрыяў, каб таленавітая выпускніца разам з сям’ёй засталася ў Гродне, ім выдзелілі кватэру, Данута Іванаўна

пачала працаваць настаўніцай беларускай мовы і літаратуры ў вячэрняй школе.

З лёгкасцю нараджаліся новыя вершы, з захапленнем Д. Бічэль успамінае, як яе запрасілі на Дні літаратуры ў Кушляны, дзе яна, маладая аўтарка, выступала разам з народнымі паэтамі Беларусі Максімам Танкам і Нілам Гілевічам [1, с. 330].

У 1961 г. убачыў свет першы паэтычны зборнік Д. Бічэль “Дзявочае сэрца”, у 1964 г. – другі – “Нёман ідзе”. Пра іх напісанне яна ўспамінала: «Пісала я стыхійна, імпрэсіўна, на лясных і палевых сцяжынках, у завулках Ліды, Наваградка і Гародні – у гэтых гарадах я вучылася. Дарэчы, “Нёман ідзе” выцягнуў з чаргі ў выдавецтве Барадулін, а так ён не прыйшоў бы дагэтуль... У тое, што пісала, ніхто не ўмешваўся. Мне дапамагалі малітва і песня» [4, с. 6]. З першых зборнікаў выявілася мастацкая адметнасць аўтарскага стылю – драматызм пачуццяў, высокая маральная аснова, метафарычнасць, натуральнасць, сакавітасць мовы. Асноўнымі тэмамі сталі Радзіма і каханне.

Для паэзіі Д. Бічэль характэрна спалучэнне народна-фальклорнай і літаратурна-кніжнай традыцыі, што было ўласціва ўсяму яе пакаленню – “філалагічнаму”, “шасцідзясятнікаў”, “дзяцей вайны”, – іх многае аб’ядноўвала. Д. Бічэль разам з А. Адамовічам, У. Караткевічам, Н. Гілевічам, Р. Барадуліным, Г. Бураўкіным, Е. Лось, В. Вярбой, Н. Мацяш і іншымі, загартаваўшыся ў дзяцінстве, адчуўшы кошт мірнага жыцця, спатоліўшы прагу да адукацыі, маладым шматгалосым хорам стваралі беларускі літаратурны працэс: “Не бяздумнасць / бацькоў і матуляў віною, / што з’явіліся мы / прад вялікай вайною... <...> Хто, аднак, акрыяў – / голодны і босы, – / засявае зямлю, абжывае нябёсы... / Не байца маўчання, цямноцця, / нябыту / толькі што з таго свету / вярнуўся нібыта” [6, с. 258].

Фальклорная аснова, песеннасць – адметнасць мастацкай прасторы аўтаркі. Песня гучыць усюды – гэта “песня лесу”, “песня правадоў”, полька, калыханка, спяваюць раніца, Нёман, сэрца... “Паспаборнічаем з салаўямі: / Хто тады з нас лепей запяе!” [9, с. 20] – задзірыста ўсклікае маладая лірычная гераіня. Яна бяжыць, імчыцца, і, як сама зазначае, ёй трэба “перасмяяцца, перамарыцца” [12, с. 20].

Пераважае сярод вобразаў як першых зборнікаў, так і наступных родны Нёман. Па нашых прыблізных падліках у першым зборніку з 32 вершаў ён прысутнічае ў 11, у другім зборніку – у 7. Літаратуразнаўца А. Петрушкевіч у даследаванні “Літаратурная Гарадзеншчына ў постацях і лёсах” [19, с. 64–81] прааналізава-

ла эвалюцыю рэпрэзентацыі вобраза Нёмана ў паэзіі Д. Бічэль – ад вобраза роднай ракі, сімвала першавытокаў, да ракі-бацькі ў “іерархічна-патрыярхальнай сям’і рэк”, да паслячарнобыльскага Нёмана ў безвыходным адчаі. Сама паэтэса ўжо ў першай кнізе трапна вызначае асноўны рытм сваёй паэзіі: “Гэта – нёманскі нораў круты, / Гэта – сэрца, што песняй сагрэта” [9, с. 38].

Агульны малады, бадзёры пафас твораў арганічна адлюстравалася ў назвах кніг. Першы зборнік “Дзявочае сэрца” Д. Бічэль, па сцвярдзенні вядомага замежнага даследчыка беларускай літаратуры А. Макміліна, “дазволіў крытыкам казаць пра выдавочную фемінісцкую накіраванасць яе творчасці” [18, с. 101]. Да “тыповых феміністак”, па словах гэтага даследчыка, разам з Д. Бічэль адносілі і Е. Лось, і В. Вярбу, за тое, “што ў сваёй творчасці абыходзілі асноўныя распаўсюджаныя тэмы” [18, с. 104]. На наш погляд, назва кнігі не можа быць дастатковым доказам фемінізму аўтаркі, як і адсутнасць грамадзянскасці ці засяроджанасць на асабістым свеце перажыванняў. Але ж гэтыя абвінавачванні былі не адзінкавымі. Нават даводзілася неаднаразова канстатаваць той факт, што ў аналізе мастацкага свету лірычнага героя твораў аўтараў-мужчын даследчыкамі-мужчынамі іх моцныя духоўныя перажыванні вызначаліся як прыкметы “высокай мастацкасці”, а аналагічныя перажыванні з боку паэтэс – як “жаночыя комплексы”. Так, Пятрусь Макаль у рэцэнзіі на зборнік “Нёман ідзе” (“З чыстых крыніц”, ЛіМ, 19.02.1965) адзначаў: “Паэтка абмяжоўвае свае творчыя магчымасці... Можна толькі пашкадаваць, што яна чамусьці свядома стараецца адмахнуцца ад трывожных турбот сённяшняга дня” [17, с. 5]. У адказ Д. Бічэль стварыла вершманіфест: “Хіба я не сучасная жанчына? / А вось маё адсталасці прычына – / прыёмны мой пакой, / мая дзяржава – кухня, / дзе пры цяпельцы ў дзежыцы цеста пухне. / Я дзейнасць пачынаю на світанні. / Дарэчы, філасофскія пытанні, / ці траціць нервы на дзяцей і мужа, / не ўзнікнуць, покуль накарміць іх мушу” [14, с. 6]. Так званая споведзь сучаснай жанчыны змясціла ў сабе і гумар і афіцыёз. Прызначэнне жанчыны яна бачыць у спалучэнні шматлікіх роляў, але першая з іх – мацярынства: “На свет з’явілася карміць і песіць. / Напружаны заўсёды зрок і слых. / У самы радасны, у самы горкі міг / узніме голас: / – Мама, дай паесці” [14, с. 6].

Даволі наіўна гучаць радкі маладой 26-гадовай жанчыны: “Была бяздумнаю дзяўчынай. / Жыццё мяне перавучыла” [13, с. 20], але ўжо ў першых зборніках прыцягвае на сябе ўвагу адметны вобраз “бабінага лета” як сімвала ста-

лага жаночага ўзросту: “Бабіна лета – / Каб крыху пазней... <...> Быць асенняй сёлета / надта не хачу...” [13, с. 32], “Прысела ціша ў хаце...” [12, с. 26], “А ты ўсё думаеш, / Што я такая ж, / Што я вясновая / Твая дзяўчынка, / А ў мяне ўжо / Вочы запалі, / А каля вуснаў / Паселі маршчынкы...” [12, с. 28], – але ж якраз заклапочанасць сваім узростам – адна з прыкмет уласна жаночай лірыкі [21, с. 14–15].

Неардынарная для тагачаснай савецкай літаратуры паэтычная творчасць Д. Бічэль становілася папулярнай. Выходзяць адзін за адным зборнікі: “Запалянкі” (1967), “Доля” (1972), “Ты – гэта ты” (1976), выбранае за 20 гадоў творчасці – “Браткі” (1979). У 1969 г. у Маскве друкуецца кніга вершаў “Белая Русь” у перакладзе на рускую мову С. Кузняцовай, у 1981 г. у Лодзі – зборнік “Ты То Ты” ў перакладзе на польскую М. Канановіча. У час “актыўнага мацярынства” друкуецца шэраг дзіцячых кніг: “Перапёлка” (1968), “Грыб-парасон” (1969), “Дзічка” (1971), “Рыжая палянка” (1971), “Дагані на кані” (1973), “Лузанцы” (1982), крыху пазней “Габрынька і Габрусь” (1985), “Гараднічанка” (1993). Увага да дзіцячай творчасці, да яе выхаваўчага прызначэння – яшчэ адна з адметных прыкмет жаночай паэзіі.

У тэкстах Д. Бічэль 1970 – пачатку 1980-х гг. разам з акрэсленымі ў пачатку творчасці тэмамі, вобразамі і матывамі адзначаецца паварот да так званай прозы жыцця. Сям’я, муж, дзеці, хваробы блізкіх, узаемаадносіны з сябрамі, кветкі, хлеб, свойскія птушкі, жывёлы і г. д. – усё гэта жывіць лірычную гераію, аўтарка падсумоўвае: “Як я хачу быць звычайнай, / спакойнай і ціхай жанчынай! / Сталай, разважлівай быць, / раўнавагі не траціць!” [10, с. 63].

Паэтэса ўспамінала, што яе сябра Аляксей Карпюк «крыху целіўся: “Ты ўсё пра кветачкі, ды пра кветачкі, ды яшчэ пра ягадкі... А калі ўжо пачнеш пісаць пра жыццё?!” А я адказала, што тады, калі перапішу ўсе кветачкі і ягадкі, – і ад упартасці ў зборніку “Ты – гэта ты” напісала цэлы цыкл “Водар і шолах»” [4, с. 6]. Гэтая падборка – сапраўдны шэдэўр вобразнасці, “паэтычны гербарый” (Т. Чабан), у ім зліліся перададзеныя праз гукава-тропныя магчымасці паэтычнай мовы пахі размаітых раслін (купальнік, бальсан, парушэнец, верас, галадок, імхі, барадульник, барвенак, цвінтарэй, браткі, конікі, дзьмухавец, скачкі, пралескі і інш.) і гукі прыроды (дзяцел, жаўранак, перапёлка, бакас, зубр, дзікі і інш.). Магчыма, Д. Бічэль натхнілася сяброўствам з Зоськай Верас, аўтаркай “Батанічнага слоўніка” (вядома, што яна неаднаразова наведвала яе “лясную хатку” пад Вільняй), а магчыма, “Згукі Бацькаўшчыны” М. Багда-

новіча, які ў жыцці Д. Бічэль сыграў вызначальную ролю.

У 1982 г. Д. Бічэль перайшла на працу ў літаратурны аддзел Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея, дзе пачала збіраць матэрыялы для стварэння музея М. Багдановіча (у 1994–1998 гг. была загадчыкам установы). У 1980-я гг. аўтарка выдае новыя кнігі – “Дзе ходзяць басанож” (1983), “Загасцінец” (1985), зборнік выбранага “Даўняе сонца” (1987). Гэты перыяд у творчасці Д. Бічэль многімі літаратуразнаўцамі вылучаецца як самы плённы. За зборнік “Дзе ходзяць басанож” паэтэса была ўзнагароджана Дзяржаўнай прэміяй імя Янкі Купалы, кніга была перакладзена на рускую мову І. Бурсавым і выдадзена ў 1990 г. у Маскве.

Даследчык А. Брусевіч вылучае ў творчасці Д. Бічэль тры перыяды: “дамузейны” – 1960–1970-я гг., “музейны” – 1980–1990-я гг. і “паслямузейны” – 2000-я гг. [15]. Магчыма, у такім падзеле ёсць рацыя, але не трэба забываць, што акрамя змены месца працы ў жыцці паэтэсы адбылася і трагічная падзея – пасля доўгай хваробы ў 45-гадовым узросце памёр яе муж, яна была вымушана клапаціцца адна пра выхаванне дваіх дзяцей. Таму эмацыйны пафас паэзіі Д. Бічэль 1980-х гг. абсалютна разнапланавы. Больш ад перажытага гора заглушала актыўная праца над стварэннем музея, – яна сама сябе называла “служкай у Доме Максіма”: “У маёй адзіноце трымаў мяне Максім Багдановіч, яго магутныя, несмяротныя плечы. Брат. Апостал. Максім. Не прызнаны, не кананізаваны ні царквой, ні касцёлам, ён, Святы, мяне мацаваў” [4, с. 11]. Паэтэса разам з супрацоўнікамі музея шмат падарожнічала па Беларусі – Кушляны, Жупраны, Астравец і інш. Яна ўспамінае: «Зборнік “Дзе ходзяць басанож” і “Загасцінец” (1983) пісаліся ў адным настроі, не трэба было іх разбіваць. Гэта адна кніга. Але адразу не мела сілы дацягнуць яе да канца...» [4, с. 11].

Аўтарка шматразова асэнсоўвае, прымае сваю трагедыю: “Паэткам трэба зведаць / многа болю...” [8, с. 48], “У гармоніі і хімераў / лёс мне шчодрой меркай намераў. / Я памерла раней, / Чым памерла...” [8, с. 94], “Ні да чога не здатная я. / Сэрцы раіліся ўчора. / Гора ўспрымаю за гора. / Знікла мая апора” [11, с. 68]. Так нараджаецца красамоўны верш-самаўсведамленне “Аўтапартрэт”: “Хто я такая? / Жанчына. / Мяне прыдумала снёка <...> Каго я люблю? / Айчыну... / Кахаю каго? / Мужчыну. <...> Пышна магла красавацца, / Як маладыя суседкі. / Звабіла доля паэткі” [11, с. 86], падзел значэнняў слоў любоў-каханне страчваецца ў радках: “Да цябе працягваю я рукі – / абнімаюць рукі Беларусь...” [8, с. 64].

У паэзіі Д. Бічэль па-ранейшаму гучаць вечныя праблемы чалавечага жыцця – сяброўства, любоў, вернасць; актывізуецца гістарычная тэма, паэтызуецца старажытнасць (асноўнымі вобразамі твораў становяцца Ефрасіння Полацкая, Сімяон Полацкі, Францішак Скарына, Барбара Радзівіл, Тадэвуш Касцюшка, Кастусь Каліноўскі, Францішак Багушэвіч, Ядвігін Ш., Янка Купала, Максім Багдановіч, Уладзімір Хадыка, Уладзімір Жылка і інш.). Таксама значна пашыраецца “геаграфія” паэзіі Д. Бічэль (Кушляны, Жупраны, Доцішкі, Астрына, Крычаў, Ляўкі, Гервяты, Мілавіды, Міхалішкі і інш.).

Паэтэса двойчы наведвала мора – была ў “цёплай Абхазіі” і “халоднай Балтыцы”. Пра гэта вершы ў зборніку “А на Палессі” (1990). У кнізе з новай сілай актуалізавалася гістарычная тэма, аўтарка стварае верш-літанне: “Святая зямля нашых продкаў, / застанься апорай нашчадкаў” [5, с. 110]. Паступова праз усведамленне жыцця гераічных асоб з мінулага Беларусі лірычная гераіня знаходзіць духоўнае апірышча: “Стогнуць стагоддзі. / Хто быў тут, той тут і застаўся. / Ніхто не прыходзіць, каб знікнуць. / Душам шмат месца не трэба. / Прыгажосцю жанчыны мужчын паланяюць. / Сілай духоўнай долю мяняюць. / Край наш трымаецца на апантаных” [5, с. 74]. Літаратуразнаўца Н. Заяц трапна вызначае агульны пафас зборніка: “...у будучыню прайсці можна толькі па мастах, пракладзеных з мінулага” [16, с. 10].

Паэзія Д. Бічэль заўсёды вылучалася сакавітай мовай, а вершы са зборніка “А на Палессі” – асабліва, аўтарка нават суправаджае кнігу адмысловым слоўнікам з дыялектызмамі Гарадзеншчыны. Роднае слова, мова – гэтым інструментам яна карыстаецца па-філалагічнаму прафесійна. Адзін з адметных жанраў яе паэзіі – верш-замова, замова-абярог, у якіх яна звяртаецца да гаючай сілы мовы: “Як адужаць, знішчыць / у самой сабе знямогу? / Каб нікога не паклікаць / на дапамогу... / Толькі шчырую сястрыцу – / толькі мову” [7, с. 128]. Лірычная гераіня Д. Бічэль ратуецца мовай і паэзіяй: “Паэзія – гэта эротыка мовы, святла і веры. Яна праўдзівая. Яна захапляе, здзіўляе, трымае і застаецца бясконцай і вечнай” [1, с. 339]. У кнізе аўтарка эксперыментуе з жанрамі – стварае гістарычныя балады, філасофскія верлібры; вершы-мініяцюры чаргуюцца з аб’ёмнымі творами.

У так званы паслямузейны перыяд назіраецца пераход паэтэсы да хрысціянскага пафасу, з часам асноўным яе жанрам становіцца духоўная паэзія. Калі ў зборніку вершаў “Нядзелька” (1998) рэлігійныя творы чаргуюцца са “свецкімі”, то ў 2008 г. выходзіць кніга поўнаасцю ду-

хоўнай лірыкі “Ойча наш” (“малітва ў малітве”, паводле Г. Новік, паэтычнае асэнсаванне галоўнай хрысціянскай малітвы, дзе кожны радок – асабістае ўсведамленне, тлумачэнне, развага паэтэсы), у 2012 г. – зборнік духоўных твораў “Іду сцяжынаю да Бога”. Праз шлях шматлікіх пакут і выпрабаванняў лірычная гераіня паэзіі Д. Бічэль знаходзіць уласную дарогу: “*Творыць дарога / Знак Крыжа Святога – / блізка да Бога...*” [3, с. 3], “*Памерці, у галечы жыць – / больш не баюся анічога. / Іду сцяжынаю да Бога*” [3, с. 4]. Для паўнаватраснага аналізу духоўнай паэзіі Д. Бічэль неабходна адпаведная дасведчанасць, звязаная як з гісторыяй хрысціянства ўвогуле, так з каталіцкім веравызнаннем у прыватнасці.

У 2008 г. Д. Бічэль выдала першую праяічную кнігу “Хадзі на мой голас” – успаміны, нарысы, эсэ пра вядомых людзей, якія адыгралі важную ролю ў яе жыцці (бацькі, сястра, А. Міцкевіч, Т. Зан, Н. Мацяш, В. Коўтун, З. Верас, Л. Геніюш, М. Багдановіч, Э. Ажэшка, В. Быкаў, У. Караткевіч, А. Іверс, А. Сыс і інш.). Звярнулася аўтарка і да перакладаў, у асноўным рэлігійных тэкстаў (многія з іх змешчаны ў кнізе “Выбраныя творы” серыі “Беларускі кнігазбор”).

Адзін з успамінаў Дануты Бічэль з апошняй кнігі называецца “Песня ветру ў непакошаным балоце”, дзе яна расказвае пра знаёмства з дзяўчынай з Мінска, якая назвалася ёй Песняй. Дзяўчына часам наведвала яе ў гродзенскай кватэры, а аднаго разу нават папрасіла дазволу паспяваць вершы аўтаркі. Але Данута Бічэль адмовіла ёй, бо тая вельмі добра спявала асабістыя песні: “*Я ведаю, што песня – гэта не толькі экспрэсія ўнутранага стану, але і зварот да некага, каго любіш. <...> Літаратура, як Літургія, павінна несці ў сабе ўласную сілу праменнасці, нават яснасці, уцягваць у сябе кожнага, хто знячэўку да яе дакранецца...*” [1, с. 379]. Творчая спадчына Дануты Бічэль напоўніцу валодае якасцямі сапраўднай літаратуры.

Спіс літаратуры

1. **Бічэль, Д.** Выбраныя творы / Д. Бічэль. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – 604 с.
2. **Бічэль Д.** Іду сцяжынаю да Бога : вершы / Д. Бічэль. – Мінск : Про Хрысто, 2012. – 172 с.
3. **Бічэль, Д.** Нядзелька [Электронны рэсурс] / Д. Бічэль. – Гродна, 1998. – Рэжым доступу: https://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=13725. – Дата доступу: 20.10.2022.
4. **Бічэль, Д.** Снапок : выбраныя вершы / Д. Бічэль. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 446 с.
5. **Бічэль-Загнетава, Д.** А на Палесці : вершы і балады / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 158 с.
6. **Бічэль-Загнетава, Д.** Браткі : вершы і паэмы / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1979. – 240 с.
7. **Бічэль-Загнетава, Д.** Даўняе сонца : лірыка / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1985. – 398 с.
8. **Бічэль-Загнетава, Д.** Дзе ходзяць басанож : вершы / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 95 с.
9. **Бічэль-Загнетава, Д.** Дзявочае сэрца : вершы / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1961. – 47 с.
10. **Бічэль-Загнетава, Д.** Доля : вершы / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1972. – 72 с.
11. **Бічэль-Загнетава, Д.** Загасцінец : вершы / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1985. – 94 с.
12. **Бічэль-Загнетава, Д.** Запаланкі : Паэмы. Вершы / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1967. – 80 с.
13. **Бічэль-Загнетава, Д.** Нёман ідзе : вершы / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1964. – 56 с.
14. **Бічэль-Загнетава, Д.** Ты – гэта ты : паэзія / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1976. – 176 с.
15. **Брусевіч, А.** Светлага слова свет: тры перыяды ў паэзіі Дануты Бічэль / А. Брусевіч ; Bialorutenistyka Bialostocka. Т. 9 / Uniwersytet w Białymstoku ; rada nauk.: Н. Bieder [и др.]. – Białystok : Wyd-wo Uniwersytetu w Białymstoku, 2017. – С. 435–448.
16. **Заяц, Н.** “...Каб з мінулага ў будучыню загудзелі масты”: Паэтычны зборнік Дануты Бічэль “А на Палесці” / Н. Заяц // Роднае слова. – 2007. – № 12. – С. 7–10.
17. **Макаль, П.** З чыстых крыніц / П. Макаль // ЛіМ. – 1965. – 19 лют. – С. 5.
18. **Макмілін, А.** Беларуская літаратура ў 50–60-я гг. XX ст. : манарафія / А. Макмілін ; пер. А. Літвінавай. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2001. – 332 с.
19. **Петрушкевіч, А. М.** Літаратурная Гарадзеншчына ў постацах і лёсах / А. М. Петрушкевіч. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 103 с.
20. **Пяткевіч, А. М.** Данута Бічэль / А. М. Пяткевіч // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; рэдкал.: У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – Т. 4. кн. 2 : 1986–2000 гг. – С. 426–443.
21. **Шматкова, І. І.** Беларуская жаночая паэзія другой паловы XX ст. / І. І. Шматкова. – Мінск : РІВШ, 2017. – 144 с.

Працяг. Пачатак на с. 50, 60.

70 гадоў з дня нараджэння Віктара Лук’яненкі, мастака

70 гадоў з дня нараджэння Надзеі Мікуліч, спявачкі

15 студзеня – 115 гадоў з дня нараджэння Заіра Азгура (1908–1995), скульптара, народнага мастака Беларусі

16 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Міколы Чарняўскага, паэта, праяіка, перакладчыка

17 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Юрыя Гаўрына (1943–2016), мастака

70 гадоў з дня нараджэння Ірыны Жарнасек, праяіка

19 студзеня – 185 гадоў з дня выхаду першага нумара газеты “Гродненские губернские ведомости”. Выдавалася да 1915 г.

20 студзеня – 110 гадоў з дня нараджэння Ларысы Алексютовіч (1913–2003), танцоўшчыцы, балетмайстра
75 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Жыбуля (1948–1996), крытыка, літаратуразнаўцы

21 студзеня – 205 гадоў з дня нараджэння Адама Ганоры Кіркора (1818–1886), этнографа, гісторыка, археолага, публіцыста

130 гадоў з дня нараджэння Міхала Запольскага (1893–1956), паэта, праяіка, драматурга, перакладчыка
Заканчэнне на с. 95.

Вольга РУСІЛКА,
кандыдат філалагічных навук

САКРЭТЫ МАСТАЦКАГА СТЫЛЮ УЛАДЗІМІРА ГНІЛАМЕДАВА

85

26 снежня 2022 г. літаратурная грамадскасць Беларусі адзначыла 85-годдзе Уладзіміра Гніламедава – асобы першай велічыні ў сучаснай беларускай гуманітарнай навуцы і літаратуры. Акадэмік НАН Беларусі, прафесар, аўтар больш як 1000 навуковых прац, сярод якіх болей за 30 асобных выданняў манаграфій. Узнагароджаны ордэнам Францыска Скарыны (2009), шматлікімі медалямі. Заслужаны дзеяч культуры Рэспублікі Беларусь (2017). І разам з тым адзін з самых яркіх сучасных празаікаў-эпікаў, аўтар сямі выдатных раманаў пра лёс беларускага сялянства на працягу XX ст.: “Уліс з Прускі” (2006), “Расія” (2007), “Вяртанне” (2008), “Валошкі на мяжы” (2011), “Вайна” (2014), “Пасля вайны” (2021), “Праўда жыве пасярэдзіне” (2022). Перад юбілеем дарэчы прааналізаваць сакрэты мастацкага стылю празаіка.

Разважаючы пра маштабныя эпічныя творы У. Гніламедава, Ігар Шаладонаў слушна заўважыў: “У апошнія два дзесяцігоддзі празаічная творчасць Уладзіміра Васільевіча сталася ўнікальнай літаратурна-мастацкай з’явай нашай літаратуры. У. Гніламедаў, амаль без папярэдняй стылістычнай падрыхтоўкі праз менш дробныя празаічныя формы апавядання і аповесці, адразу паспяхова рэалізаваў свой талент у авалоданні жанрам рамана і вельмі хутка заняў у сучасным беларускім літаратурным працэсе прыкметнае і сталае месца” [1].

Уладзіміру Васільевічу дадзены арганічны прыродны талент. Арыентуючыся на класічную эпічную традыцыю, пісьменнік узбагачае яе “з улікам найноўшых дасягненняў сучаснай апавядальнай паэтыкі” (Я. Гарадніцкі). Так, будуючы сюжэт, аўтар выкарыстоўвае побач з традыцыйным лінейным апавяданнем прыёмы вяртання, забягання наперад, “шахматнага” размяшчэння фабульнага часу, вядзе нарацыю ад імя розных асоб (у тым ліку і праз дзённікі, ліставанні). “Шахматны” прынцып пабудовы сюжэта найчасцей выкарыстоўваецца ў “Вяртанні”, дзе падзеі пераключаюцца з сямейнай хронікі Кужаля на жыццё прафесійнага рэвалюцыянера Кляновіка. Вялікая ўвага аддаецца ўнутраным маналогам і няўласна-простай мове герояў.

Гэта ажыўляе чытацкую ўвагу, як і прыём загадкі (так, у першым рамана мы даведаліся пра трагічную смерць Ганны, аднак толькі ў “Вяртанні” аўтар адназначна гаворыць, што Трахім бязлітасна штурхнуў жонку пад колы цягніка). Увядзенне аўтарскіх разваг, цытаванне гістарычных дакументаў, апісанне побыту ўдала спалучаюцца з дынамічнымі, лёгкімі, не абцяжаранымі аўтарскай мовай дыялогамі.

Сапраўднай удачай аўтара стала **сістэма выдатных вобразаў-персанажаў**, прычым і асноўныя героі, і другарадныя, і дапаможныя, і нават выпадковыя падаюцца праз разнастайныя спосабы экспазіцыі і характарыстыкі (у прыватнасці, праз яркія дэталі партрэта, моўную індывідуалізацыю, унутраныя маналогі). Асабліва значным дасягненнем празаіка было стварэнне вобраза палескага селяніна Лявона Кужаля, прататыпам яго быў дзед аўтара. Гэта сапраўдны нацыянальны беларускі тып, які стаіць у адным шэрагу з коласаўскім Міхалам і мележаўскім Васільём. Паказваючы галоўнага персанажа ў развіцці праз дзесяцігоддзі, аўтар выкарыстоўвае адметныя прыёмы стварэння вобраза: псіхааналіз, унутраныя маналогі, рэфлексію, няўласна-простую мову, філасофскі роздум. Герой здольны да ўчынкаў, якія могуць быць не прынятыя нават блізкімі людзьмі (каханне да замужняй жанчыны, выхаванне чужога дзіцяці). Галоўны вобраз адцяняюць іншыя персанажы: жонка Фёкла, пасынак Васіль, унукі. Дзеля іх жыве Лявон, і тое, што яны родныя не па крыві, а па лёсе, па жыцці, робіць герояў яшчэ болей высакароднымі і пераканальнымі.

Як адзначалі крытыкі, адзін з самых яркіх вобразаў – вясковы дзівак-вандроўнік Кузёмка. Гэта падкрэсліваецца каларытнымі партрэтнымі дэталямі, выразнымі маўленчымі асаблівасцямі (яго выказванні шчодро аздоблены прыказкамі, прымаўкамі, народнымі прыкметамі, легендарнымі і фантастычнымі матывамі). Не саступаюць Кузёмку па выразнасці і яркіх партрэтных дэталях нечым падобны да яго запалонаўскі Таццянка, айцец Гіпаліт, настаўніцы Хелена Пакорская і Сняжана Валер’еўна, “блудніца вавілонская”, “бэрка” Амелія.

Мастацкай пераканальнасцю вызначаецца вобраз жонкі Лявона, рускай жанчыны Фёклы Платонавай, якая змагла арганічна ўвайсці ў новае для яе беларускае асяроддзе, – тып моцнага жаночага характару з падкрэсленай здольнасцю кахаць і мяняць жыццё ў імя кахання, справядлівасцю, мацярынскай чуласцю і спагадлівасцю да людзей. Праз гэты вобраз сцвярджаецца і важная для У. Гніламедава ідэя славянскага адзінства.

Яркія тыпы беларусаў дапамагаюць лепш зразумець заканамернасці нацыянальнай гісторыі і перспектывы далейшага развіцця беларускага грамадства.

Багаццем вобразна-выяўленчых сродкаў вызначаюцца аўтарскія **паэтычныя пейзажы**, адметныя пэўнай мясцовай канкрэтыкай (палескія і амерыканскія карціны прыроды). Выдатныя прыклады пейзажаў, псіхалагічна напоўненых і адпаведных па настроі трагічным падзеям, даюць раманы “Расія” і “Вайна”. Істотна, што прыродныя замалёўкі ў Гніламедава заўсёды звязаны з эмацыйным станам герояў, якія ў дадзены момант у цэнтры ўвагі пісьменніка. Прыгадаем эпізод рамана “Пасля вайны” з вяртаннем са зняволення Якава Арыстархавіча Паца, які на падыходзе да сваёй сядзібы вітаецца з дубам “*Маё шанаванне!*”, усцешана прыслухоўваецца да клёкату бусла – “*Ці не мяне ён пазнаў?*”, уздыхае і хвалюецца, углядаючыся ў родныя палескія краявіды [2, с. 482].

Моўнае майстэрства У. Гніламедава заключаецца ў зайздросным лексічным багажы, ва ўмелым стварэнні мясцовага каларыту (*могліцы, падишпак, ахлысцік, кратаяешся* – так і сёння гавораць у Заходняй Беларусі), мэтазгодным увядзенні іншамоўнай лексікі (рускай, англійскай, польскай, яўрэйскай, украінскай). У раманах “Расія” пісьменнік выбраў шлях адаптацыі рускай мовы да беларускай і стварэння нейкага “сярэдняга варыянта”. Цяжка ўявіць сабе шматлікія дыялогі, з якіх і складаецца кніга, дзе кожная рэпліка даецца то па-руску, то па-беларуску. Неяк жа героі між сабою разумеліся, а словы, сэнс якіх можа быць няясным суразмоўцу, аўтар тлумачыць у тэксце. Думаецца, і чытачу так

зручней, ва ўсякім выпадку, асобныя фразы запалонаўцаў лёгка запамінаюцца і пры выпадку з гумарам узнаўляюцца: “*ай да ну!*” ці платонаўскае “*астаёцца недаўмяваць*”.

Многія героі маюць своеасаблівыя апазнавальныя маўленчыя знакі, фразы, якія ствараюць адпаведны настрой сустрэчы з пэўным знаёмым. Так, загадкавае “*хоба на яго*” сведчыць пра прыход любімага Лявонам і глыбока паважанага чытачом хроснага бацькі Якава Арыстархавіча. Аднак каб зразумець, што *хоба* – гэта ўсяго толькі скарочанае нязлоснае *хвароба*, трэба ўважліва чытаць усё сямікніжка.

Уладзімір Васільевіч з выключнай увагай ставіцца да кожнага слова ў тэксце, нават да яго граматычнай формы, адценняў значэнняў слоў-сінонімаў. Ён перажывае з-за нязначнай, здавалася б, “глухаты” рэдактара: “*Мне не падабаецца, калі рэдактар напраўляе ў мяне лексіку. У “Вяртанні” ў мяне было: “сялядзец яшчэ хвастом кратаяе”, а рэдактар памяняў “кратаяе” на “соўгае”. Да гэтага часу шкадую*” [3]. Канечне, *кратаяе* лепш. Гэтае слова цяплейшае, не такое грубае, як *соўгае*, ды і больш распаўсюджанае ў Заходняй Беларусі. Там на пытанне “Як жывеш?” бабулькі адказваюць: “Ды кратаяюся неяк”. Значыць, жывая пакуль. Як той селядзец. Такая павышаная ўвага да слова характэрная больш для паэтычнай творчасці, дзе кожны гук на вагу золата. Нездарма У. Гніламедаў любіць паэзію, ведае яе і ахвотна піша пра паэтаў. Гэтыя назіранні немагчыма не працытаваць: “*Люблю забытыя словы, выкарыстоўваю іх у тэксце. Мова для пісьменніка – справа інтымная*” [3].

Разважаючы пра стыль У. Гніламедава, нельга не адзначыць, што аўтар называе сябе наратыўшчыкам і постмадэрністам [4]. З апошнім не згаджаліся многія крытыкі, у прыватнасці З. Драздова, Г. Навасельцава. М. Мішчанчук звяртаў увагу на інтэртэкстуальнасць і прыёмы модульнай паэтыкі, аднак таксама не вызначаў мастацкі метады, якім карыстаецца пісьменнік, як постмадэрнізм. Каб адзначна адказаць на такое складанае пытанне, трэба вызначыцца з адзінствам падыходаў (існуе некалькі канцэпцый постмадэрнізму) і правесці вузкасפעцыяльнае даследаванне. Аднак зробім некаторыя заўвагі. Цытацыя, відавочная ў творах У. Гніламедава, не мае дачынення да постмадэрнізму, тыпалагічная прыкмета якога іронія, сцвярджэнне аномальнага становішча традыцыі ў сённяшняй літаратуры. Постмадэрнізму ўласціва эклектыка традыцыйных форм, У. Гніламедаў цытуе класіку рэалістычнай літаратуры. Гатовыя формы, мастацкія запазычаныя выкарыстоўваюцца постмадэрністамі пераважна з мэтай кампенсаваць недахоп уласнага зместу, што У. Гніламедаву

не пагражае. Пра постмадэрнізм у яго творчасці, на нашу думку, можна гаварыць хіба ў сэнсе рэабілітацыі мастацкай традыцыі, перш за ўсё рэалізму. Думаецца, што мастацкі метада празаіка можна вызначыць як *новы рэалізм*, які на сучасным эстэтычным узроўні выкарыстоўвае дасягненні беларускага і сусветнага класічнага рэалізму. Якраз гэта і вабіць сучаснага чытача, перанасычанага постмадэрнісцкімі тэкстамі.

Аднак вернемся да найбольш важных, на нашу думку, канкрэтных асаблівасцей стылю.

Творчае выкарыстанне класічнай раманнай формы сямейнай хронікі. Письменнік расказвае пра лёс уласных продкаў, блізкіх і любімых людзей, таму кожнаму эпізоду, кожнаму факту верыш, актыўна суперажываючы героям. Аднак не толькі падзеі сям'і цікавілі аўтара: «*Хацелася зазірнуць у някельныя безданы ХХ ст., самавызначыцца ў прасторы і часе. Я меў на ўвазе падзеі і чалавечую натуру ў яе стоеных глыбінях, неверагодных, але рэальных абставінах. Хацелася надаць падзеям напружанасці, яны былі і гераічнымі, і драматычнымі, і трагічнымі, а часам нават трагікамічнымі.*

Прызнаюся, мяне цікавілі не столькі маральныя пытанні, колькі глыбінныя ўласцівасці чалавечага характару, якія, можна сказаць, не мяняюцца альбо мяняюцца марудна, знайшоўшы ўвасабленне ў пэўных “псіхатыпах” і “сацыятыпах” [3].

Увага да падзеі і чалавечай натуры ў ёй – істотная асаблівасць стылю письменніка.

Аўтабіяграфізм і наяўнасць прататыпаў. Можна было б асобна і не вылучаць: якая без аўтабіяграфізму сямейная хроніка. Але сам Валодзік Платонаў (альтар эга аўтара) у творы яшчэ дзіцяці ці юнак, і гэта надае асаблівую цеплыню нарацыі. «*Аўтабіяграфізм – адна з таямніцаў літаратуры, ён жывіць у той ці іншай меры кожны літаратурны твор.*

Аўтабіяграфізм – гэта і мера даверу письменніка да самога сябе. Разам з тым трэба адрозніваць аўтабіяграфізм у шырокім плане (аўтабіяграфізм письменнікага перажывання) і аўтабіяграфізм у вузкім разуменні, калі аўтар піша выключна пра сябе ці пра сваіх родзічаў, сваякоў, знаёмых, абмяжоўваючы сваю фантазію дакументальнай строгасцю. Кажуць, што ў добрым мастацкім тэксце ёсць свае, не падкантрольныя аўтару логіка і сіла. Ці ёсць гэта ў мяне – не ведаю, але калі нешта ёсць, дык гэта ад аўтабіяграфічнасці» [3].

Мы гаворым пра аўтабіяграфізм письменнікага перажывання, які і з'яўляецца адным з сакрэтаў майстэрства У. Гніламедава.

Што да прататыпаў, то яны ў класічным рэалістычным творы мусяць быць. Як сцвяр-

джае аўтар, ён нічога не выдумляў. «*Пераважная большасць герояў – рэальныя, такія людзі былі: Лявон, Фёкла, Васіль, Прося, Кузёмка, Лаўр Яўсеевіч, мой хрышчоны бацька Якаў Арыстархавіч, Гамон, Амелія, Свісіян, Васіль Іванавіч Ключка, Кміта (Уладзімір Калеснік), Домна... Ажывіць раманную постаць можна адзіным спосабам – прымусіць яе рухацца, даваць нечаканасці, чаго патрабаваў калісьці Піліп Пестрак. Цікава назіраць за людзьмі – як яны паводзяць сябе на фоне вялікіх здарэнняў, катаклізмаў, да чаго імкнуцца... У маім выпадку можна ўжыць вядомае выслоўе: сачынёна, але не выдуманна. Цалкам вымышленых вобразаў і падзей няма, крыніца ўсяго – рэальнае жыццё»* [3]. Аднак тут жа У. Гніламедаў удакладняе, што выдуманя героі ўсё ж ёсць: фермер Бузук у “амерыканскім” рамане “Уліс з Прускі” і ўся яго сям'я, дзівак Таццянка (“Расія”), паліцэйскі Шчука (“Вяртанне”), начальнік турмы (“Валожкі на мяжы”), паліткамісар Пенкін (“Вайна”) і інш. Вось вам і новы сакрэт: аднолькавая пераканальнасць як “рэальных”, так і цалкам прыдуманых персанажаў.

Арыгінальная наратыўная стратэгія. Эпас У. Гніламедава – гэта павольная плынь аповеду з усімі падрэзанасцямі быцця, сярод якіх няма больш ці менш важных. Гэта стварае абсалютную ілюзію рэальнага жыцця, зачароўвае, закалыхвае, і тым ярчэй успрымаецца нечаканы паварот падзей ці новая драматычная інфармацыя. «*Я апісваў ўсё, кіруючыся выказваннем даведчанага Э. Казакевіча: “Письменник, які апісвае толькі больш важнае, – ашуканец: ён скажае жыццё. Ён бярэ яго ў галоўных рысах, а жыццё нельга браць толькі ў галоўных рысах. Па-першае, рызкуеш памыліцца, прыняўшы за галоўнае не самае галоўнае. Па-другое, аўтарскае самавольства ў выбары галоўных рыс, як і ўсякае самавольства, не адпавядае плыні жыцця. Ствараецца рытм, але гэта не жыццёвы рытм, а рытм літаратурны, белетрызаваны рытм»* [3]. У творах У. Гніламедава рытм не штучнафарсіраваны, а жыццёвы, спакойны і вельмі камфортны для чытача.

Асаблівасць наратыўнай стратэгіі У. Гніламедава і ў пастаянным дыялогу з чытачом, у вольным, зручным для чытача абыходжанні з раманным часам. «*Валодзік штодня хадзіў у школу, вучыўся ўжо ў трэцім класе. Праўда, наколькі адразу хацелася ісці ў школу, настолькі зараз расхацелася. Праз гады ён, ужо дарослы, будзе ўспамінаць, што самым цяжкім перыядам у яго жыцці была школа, першыя гады»* [2, с. 137]. Сакрэт апавядальнага майстэрства яшчэ і ў тым, што спакойнае гучанне гэтай і наступных фраз эпізоду рэзка кантрастуе з прасякнутым жаночым лямантам і мужчынскай лаянкай па-

пярэднім урыўкам тэксту, у якім расказваецца пра прымусовы збор апошняга зерня на падаткі ў Гапы і Міхаля Тупчыкаў. У Гніламедаў выдатна ўмее своечасова мяняць ужо не стратэгію, а тактыку нарацыі, шкадуючы нервы чытача, не даводзячы эмацыйнае ўзрушанне да пікавых значэнняў.

Спецыфіка нарацыі ў сямікніжжы яшчэ і ў тым, што ў кожным новым рамане так ці інакш паўтараюцца асноўныя звесткі з папярэдніх. Гэты прыём удала выкарыстоўваюць многія аўтары серыйных твораў. Аднак ва У. Гніламедава свае сакрэты: ён не заўсёды паўтарае інфармацыю праз прамое аўтарскае апавяданне, а выкарыстоўвае ўспаміны галоўнага героя, яго няўласна-простую мову, разважанні іншых “скразных” герояў хронікі, іх дзённікі, ліставанні; цытуе рэдкія архіўныя дакументы, іншыя друкаваныя крыніцы пэўнага часу. Гэта робіць нарацыю пераканальнай і прывабнай.

Дакументалізм твораў. Раманы У. Гніламедава звязаныя з гісторыяй, войнамі, рэвалюцыяй, каланіяльным становішчам Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд. Сярод персанажаў – людзі розных заняткаў, грамадскага становішча і палітычнай арыентацыі. Натуральна, што брацца за такі матэрыял можна было толькі з добрай гістарычнай падрыхтаванасцю і з трывалай апорай на дакументальныя матэрыялы. “Веды пра мінулае даюць магчымасць глыбей пазнаць свет, больш упэўнена асвойваць сучаснасць. Гісторыю трэба шанаваць. Паслядоўнасць, плынь падзей, што разгортваюцца, доўжацца ў часе, з’яўляюцца той пераемнасцю, якая забяспечвае нас з пакалення ў пакаленне найкаштоўнейшай інфармацыяй пра арганізацыю чалавечай жыццядзейнасці. Веданне гісторыі – частка культуры, без якой мы не можам самаўсвядоміць сябе, адказаць на фундаментальнае пытанне духоўнага кіталту – хто мы такія. Спасціжэнне гісторыі, даследаванне яе ўрокаў, досведу, дазваляе знайсці ў мінулым неабходную апору для сучаснасці, глыбей зразумець свае нерэалізаваныя, упушчаныя магчымасці і патэнцыялы... Раманы тэкст павінен быць інфармацыйна насычаным, для пісьменніка лішніх ведаў не бывае. Гістарычную праўду трэба падмацоўваць дэталімі і падрабязнасцямі перажытага” [3]. Уладзімір Васільевіч дасканала вывучыў архівы, назбіраў багаты фактычны матэрыял у шматлікіх камандзіроўках па Расіі і Беларусі, таму гістарызм яго твораў не выклікае сумнення.

Майстэрства мастацкай дэталі. У дачыненні да твораў У. Гніламедава можна гаварыць пра багацце партрэтных (непакорлівы чубчык Лявона, зіхоткія боты Кузёмкі, парэпанія рукі Хомчыхі), пейзажных, сюжэтных і шмат якіх

іншых дэталей. «Зразумеў значэнне падрабязнасці, дэталі. Гэта надзвычай важна, без іх проза не проза. “...Галоўнае, знайдзіце дэталі... – раіў А. М. Горкі маладым пісьменнікам, – яна асветліць вам характары, ад іх пойдзеце, і вырасце і сюжэт, і думкі» [3]. Дэталі ў розных тэкстах У. Гніламедава паўтараюцца, ствараючы прывабны для чытача “эфект пазнавання” і замацоўваючы аўтарскую ідэю.

Дасканалае валоданне сучаснымі прыёмамі пабудовы сюжэта. Здавалася б, якія цяжкасці ў пабудове хранікальнага сюжэта? Аднак жа яго трэба ажывіць, зрабіць цікавым і займальным. Пра некаторыя прыёмы мы ўжо гаварылі (прыёмы вяртання, забягання наперад, “шахматнага” размяшчэння фэбульнага часу, “загадкі” і інш). Аўтар прызнаецца: «Паэтыка, як вам вядома, уяўляе сабой сістэму каштоўнасцей, яна не зводзіцца да прыёмаў, а карэніцца ў светаўспрымання пісьменніка, у яго свядомасці, але важна ведаць і “прыёмы”. Адзін з іх – “тармажэнне”. Тэрмін “тармажэнне” для абазначэння адпаведнага “прыёму” ўведзены В. Шклоўскім у 20-я гады: “Пакінуўшы героя ў самы складаны і небяспечны момант яго жыцця, – пісаў гэты тэарытык, – раманіст... тармазіць вырашэнне вострай сітуацыі і ўзбуджае нецярпенне чытача, які хоча даведацца пра далейшы лёс героя”.

Майстэрства і мэтазгоднасць “пропускаў” у наратыўнай плыні апавяду цаніў Томас Ман: “На прекрасном празднике повествования и воспроизведения пропуски играют важную и непременно роль”.

Адкрыў я для сябе і такі прыём: у няправільнасці (нечаканасці) псіхалагічнай рэакцыі – вялікая псіхалагічная праўда» [3].

Усведамляючы важную ролю арыгінальных прыёмаў, якія ажывляюць тэкст, У. Гніламедаў лічыць, што яны павінны супадаць з “кодам душы” аўтара, не быць самамэтай.

Арыгінальная паэтыка назваў раманаў. Празаік удала і прадумана выкарыстоўвае паэтыку назвы раманаў, дзейсны элемент рамачнага кампанента твора. Назва, як і іншыя элементы загаловага комплексу, заклікана прыцягнуць увагу чытача да твора, акрэсліць далейшыя змястоўныя перспектывы тэксту.

Найбольш яркай, інтрыгоўнай і парадаксальнай уяўляецца назва першага рамана, “Уліс з Прускі”. Тут выразна спалучаецца класічная антычная традыцыя і беларускі каларыт. Назва канцэптэуальная, бо ў ёй адразу заяўлены ўласцівы ўсім творах Гніламедава-празаіка прыём інтэртэкстуальнасці. Побач стаяць два ўласныя назоўнікі: імя антычнага героя і назва заходне-беларускай вёскі Пруска, што стварае ўражальны эфект парадоксу. З самага пачатку тэксту

магутна заяўлены топас дарогі, у якой героі ня-зменна будуць на працягу ўсіх наступных кніг. Можам зрабіць вывад, што ад пачатку працы над раманным цыклам У. Гніламедаў меў яго выразную канцэпцыю і план.

Назва другога, самага вялікага па аб'ёме рамана (усе творы падзелены на чатыры ці пяць частак, а другі – на сем) выразна падкрэслівае асаблівасці яго хранатопу – “Расія”.

Трэцяя кніга таксама называецца лаканічна – “Вяртанне”, але назоўнік тут, у адрозненне ад імя “Расія”, агульны і абстрактны і ўказвае на дзеянне, якое можа мець і рэальны, і сімвалічны сэнс. Гэта вяртанне героя з новай сям’ёй у родную вёску Пруска, што знаходзіцца пад уладай буржуазнай Польшчы, і гэта вяртанне яго да сваёй сялянскай сутнасці, калі жыццё ўжо не прымушае ваяваць і забіваць.

Кантраставы ў параўнанні з папярэднімі лаканічнымі назвамі загаловак чацвёртай кнігі – “Валошкі на мяжы”. Тут таксама выразна адчуваецца лагічная для доктара філалагічных навук інтэртэкстуальнасць – адсылка да літаратурнай класікі, “Апокрыфа” М. Багдановіча: “Я ж гавару вам: добра быць коласам; але шчасліў той, каму давалося быць васільком. Бо нашто каласы, калі няма васількоў?” [5, с. 351]. Раман, дзеянне якога прыпадае на вясну 1941 г., расказвае пра адносна спакойны час, калі можна было падумаць і пра прыгажосць навакольнай прыроды, людзей, чалавечых адносін. Аднак у назве выразна адчуваецца прыярытэт сялянскага погляду на свет: валожкам усё ж месца на мяжы, а не сярод жыта.

Сэнсавыя напаўненне назвы пятага рамана “Вайна” для беларускай ментальнасці настолькі страшнае, што вобразная першапачатковая назва “Ліхалецце” ўяўляецца празмернай. У рамане “Вайна” У. Гніламедаў даследуе важныя рысы нацыянальнага беларускага характару, што выявіліся ў крытычны для нацыі момант: трываласць, цяжарнасць, душэўнасць, ахвярнасць, пасіянарнасць і саборнасць.

Шосты раман “Пасля вайны” мае выразныя адзнакі класічнага бытавога рамана-хронікі, нейтральная яго назва нацэлявае на тое, што аўтарскі апавед пра падзеі ідзе паслядоўна і непаспешліва, з пільнай увагай да, здавалася б, нязначных фактаў існавання многіх людзей. Такім чынам ствараецца аб’ектыўная і поўная карціна народнага жыцця.

У адрозненне ад папярэдніх, назва сёмага рамана афарыстычная: “Праўда жыве пасярэдзіне”. Замест прывычных назоўнікавых загатоўкаў пісьменнік выкарыстаў закончанае выказванне, дзе выявіў уласную ацэнку савецкага часу і той краіны, у якой жылі героі яго аўтабіяграфічнага твора, у тым ліку і студэнт-філолаг Валодзя

Платонаў, за чым вобразам лёгка ўгадваецца аўтар. Для твора з адзнакамі прыватнай хронікі і выразным лірычным кампанентам такая назва ўяўляецца ўдалай.

Шырокае і дарэчнае выкарыстанне этнаграфічнага матэрыялу. Стварыць маштабныя і пераканальныя нацыянальныя характары-тыпы немагчыма без пастаяннага звароту да адметных дэталей народнага жыцця і побыту. У кожным з раманаў гістарычнай хронікі У. Гніламедава мы знойдзем каларытныя падрабязнасці народных святаў, вясельных, пахавальных ці іншых абрадаў, попрадак (вячорак) і танцаў з адметнымі паводзінамі “кавалеркі”, апісанні гаспадарчых пабудов і прыладаў працы, у тым ліку і даволі рэдкіх. Энцыклапедычная дасведчанасць дазваляе аўтару ўзмацняць мастацкую пераканальнасць тэксту. Па старонках кніг шчодро рассыпаны звесткі пра народныя прыкметы, прымхі і забабоны, “смачныя” рэцэпты народных страў, тэксты песень і прыпевак, ад бяскрыўдна-эратычных да небяспечных пра *Сталіна-грузіна*, які абуў усіх у *рызіну*. Гэта ўсё яркія прыкметы часу, умелыя прыёмы стварэння пераканальнага хранатопу.

Сямейна-гістарычная хроніка Уладзіміра Гніламедава, у якой глыбока асэнсоўваецца беларускі нацыянальны характар у пераломныя моманты гісторыі, стала самай значнай з’явай сучаснага літаратурнага працэсу, засведчыла цікавасць да рэалістычнай эпічнай маштабнасці ў беларускай прозе XXI ст. Пагодзімся з думкай Т. Студзенкі, што гэтыя творы ўвойдуць у класічны фонд айчынай літаратуры: “Калі мы пакуль што не кваліфікуем раманы адпаведна, то толькі з-за таго, што нязвыкла гэта рабіць: твораў такога ўзроўню не з’яўлялася ў нас з часоў першай трэці XX ст. Варта толькі ўспрымаць іх аўтэнтычна задуме, г. зн. цалкам, адным непадзельным эпасам” [6, с. 103]. Дадамо, што для таго каб стаць класікай, твор павінен прайсці выпрабаванне часам праз адпаведную ацэнку некалькіх пакаленняў. Спадзяёмся, што нашы нашчадкі будуць такімі ж годнымі беларусамі, як і галоўныя героі гніламедаўскага эпасу, і ацэняць яго так жа высока, як і мы.

Спіс літаратуры

1. **Звязда.** – 2017. – 26 снеж.
2. **Гніламедаў, У.** Пасля вайны : раман / У. Гніламедаў. – Мінск : Беларус. навука, 2021.
3. **Асабісты архіў аўтара.** – 2021–2022.
4. **Літаратура і мастацтва.** – 2007. – 19 кастр.
5. **Багдановіч, М.** Зорка Венера : творы / М. Багдановіч ; уклад. і прадм. А. Клышкі. – Мінск : Маст. літ., 1991.
6. **Студзенка, Т.** Сем гадоў у ЦК, і не толькі : рамани-заваная аўтабіяграфія У. Гніламедава / Т. Студзенка // Беларуская думка. – 2015. – № 12.

Таццяна АЛЯШКЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

ЛІРЫЧНЫ СУБ'ЕКТ У ПАЭЗІІ АЛЕСЯ РАЗАНАВА

УДК 821.161.1

Артыкул прысвечаны аналізу лірычнага суб'екта ў пункцірах і вершаках А. Разанава. Робяцца высновы, што ў названых жанрах лірычны суб'ект неаднастайны. Ён можа як вар'іравацца ў межах аднаго жанру, так і мець спецыфічнае ўвасабленне ў кожным з жанраў. У пункцірах, з аднаго боку, лірычны суб'ект аказваецца вельмі блізім аўтару (суб'ектыўна не выражаны), з другога – становіцца лірычным аўтапсіхалагічным героем. У вершаках правамерна гаварыць пра абстрактнага лірычнага героя.

Ключавыя словы: *пункцір, лірычны суб'ект, аўтапсіхалагічны герой, мастацкі свет, аўтарскі голас, абстрактны лірычны суб'ект.*

The article is devoted to the analysis of lyrical subjectivity in A. Razanaw's punctirs and vershakazes. It is concluded that the lyrical subject in these genres is heterogeneous. It can vary within one genre, and have its own specific embodiment in each of the genres. In the punctirs, on the one hand, the lyrical subject is very close to the author, on the other – becomes a lyrical autopsychological hero. In the vershakazes it is legitimate to speak about the abstract lyrical hero.

75

Творчасць Алеся Разанава (5 снежня 1947 г., в. Сялец Бярозаўскага раёна – 26 жніўня 2021 г., Мінск) у акадэмічным кантэксце дастаткова плённа і актыўна вывучаецца. Даследаванне яго прыгожага пісьменства даўно выйшла за межы літаратурнай крытыкі. Багатая, арыгінальная паэтычная спадчына А. Разанава знаходзіцца ў цэнтры літаратуразнаўчай інтэрпрэтацыі: пішуцца навуковыя артыкулы (І. Бельскі, У. Верына, А. Івашчанка, Г. Кісліцына, Е. Лявонава, Т. Старасценка, І. Штэйнер, В. Ярац і інш.), выдаюцца манаграфіі (Г. Кісліцына, А. Івашчанка, Е. Лявонава, Т. Аляшкewіч, І. Штэйнер і інш.), абараняюцца кандыдацкія дысертацыі (Т. Аляшкewіч, А. Івашчанка, Г. Кісліцына, І. Поўх). Увага да разанаўскага слова не проста расце, а пашырае даследчыцкія гарызонты і кола пытанняў вакол яго “паэтычнай манвантары”.

Прадмет нашай увагі ў гэтым артыкуле – суб'ектная структура твораў А. Разанава, а ме-

навіта – аналіз лірычнага суб'екта ў жанры пункціра і вершаказа.

Цікаваць да такога феномена, які пазней ува-собіцца ў тэрмін “лірычны суб'ект”, існавала яшчэ на досвітку літаратуразнаўства. Па меркаванні С. Бройтмана, «у антычнай тэорыі ўпор рабіўся не на малюнку пачуццяў, перажыванняў, наогул не на “суб'ектыўнасці” прадмета або спосабу выявы (як гэта будзе ў новаеўрапейскай эстэтыцы), а на тым, што ў лірыцы адрознае ад іншых родаў стаўленне суб'екта выказвання да “іншага”: у ёй не адбываецца ператварэнне таго, хто гаворыць, у героя, што абавязкова ў драме і магчыма ў эпасе» [3, с. 423]. На стадыі рытарычнай мастацкай свядомасці (Сярэднявечча і Адраджэнне) лірычны суб'ект існуе ў рамках жанру і не ўяўляецца як аўтаномны. І толькі пачынаючы з барока паступова фарміруецца іншы падыход да лірыкі – як да літаратурнага роду, у цэнтры якога аўтаномны суб'ект, чый унутраны свет – аснова цэласнасці і ўнікальнасці твора.

Лірычны суб'ект паэзіі А. Разанава неаднастайны. Ён уяўляе сабой новую форму ўвасаблення лірычнай свядомасці. Таму выявіць яго спецыфіку, грунтоуючыся на традыцыйных азначэннях суб'ектнай структуры лірыкі, часам складана. А. Бараноўскі сцвярджае, што, напрыклад, у жанры версэта ўзнікае суб'ект, які “спалучае ў сабе рысы і ролевага, і аўтапсіхалагічнага. ...ролевая гульня ператварае традыцыйнага лірычнага героя ў неасінкрэтычнага” [1, с. 13].

Пры аналізе разанаўскага лірычнага суб'екта трэба ўзяць пад увагу наступныя фактары, якія ўплываюць на станаўленне лірычнага суб'ектыўнасці ў яго творах.

Па-першае, неабходна ўлічваць жанравы фактар, часта галоўны ў фарміраванні тыпу лірычнага суб'ектыўнасці. Лічым, што лірычны суб'ект пункціра будзе адрознівацца ад лірычнага суб'екта паэмы ці квантэмы, вершаказа ці

злёсы, паколькі розныя жанравыя формы ствараюць розныя “мадэлі свету”, у адпаведнасці з гэтым узнікаюць розныя лірычныя суб’екты ці поўная іх “адсутнасць” [1].

Па-другое, важна ўлічваць аўтарскі тып мыслення, а таксама сістэму каштоўнасных арыенціраў і культурна-эстэтычны фон, у які ўваходзіць культурны кругляд, літаратурныя ўплывы.

Пад лірычным суб’ектам, услед за С. Бройтманам, мы разумеем “носьбіта маўлення, а таксама асноўны пункт гледжання на свет і ацэнкі ў лірычным мастацкім цэлым” [5, с. 111–112].

Лірычны суб’ект у паэзіі А. Разанава не заўсёды аднолькавы. Можна вылучыць наступныя яго тыпы.

Першы тып лірычнага суб’екта, які вымалёўваецца ў творах, вельмі блізкі аўтару, часам хочацца нават з’яднаць у адну асобу аўтара і суб’ект маўлення, хоць па законах мастацкасці такое немагчыма. Дзве быццёвыя субстанцыі (рэальную і мастацкую) М. Бахцін лічыць пераходнымі, яны знаходзяцца ў апазіцыі адна да адной. “Знутры эстэтычнага бачання нельга выйсці ў жыццё” [2, с. 93]. Такая сітуацыя выклікае своеасаблівы статус чалавека. З аднаго боку, ён існуе тут, у нашай рэчаіснасці, з другога – там, у эстэтычным свеце. Аднак у свеце мастацкага твора мы сутыкаемся ўжо не з аўтарам, а з постацю творцы, які быццам бы адасабляецца ад сябе зямнога і надзяляецца эстэтычным бачаннем.

У такіх пункцірах лірычны суб’ект матываваны самім пукцірным хранатопам. Сюжэт разанаўскіх пункціраў звязаны з моцным адчуваннем еднасці моўцы са светам. Поўная адпаведнасць прасторы лірычнаму суб’екту, у якой ён знаходзіцца. Ён прымае быццёвую прастору, якая ў пункцірах прадстаўлена малюнкамі-назіраннямі за рэальным жыццём: “*Вецер на веяў, / закалыхаўся зялёны чарот – / і ўзнікла / р а з м о в а*” [6, с. 58]; “*У горадзе бор – / ацалелы гурт / упорлівых абаронцаў*” [6, с. 59]; “*Вытаў на досвітку снег: / бязмоўна / спявае наўколле*” [6, с. 43]; “*Зялёны мох на страсе – / песнаспеў зялёны / асенняму хмураму небу*” [6, с. 38].

Катэгорыя суб’ектыўнасці іманентна належыць мастацкаму тэксту, толькі сродкі выражэння аўтарскага пачатку ў ім могуць быць абсалютна розныя. Так, у жанры пункціраў А. Разанаў даволі часта растварае сваё лірычнае “я” ў аб’екце выяўлення. Ён імкнецца індывідуальна-аўтарскае зрабіць усеагульным, нават узвесці да ўзроўню сімвала. У ролі аб’екта аўтарскага назірання выступаюць звычайна два аб’екты (што адпавядае закону пабудовы жанру хоку, да якога змястоўна-фармальным корпусам узыходзіць пункцір) – прадметы, з’явы рэчаіснасці ці асобы. Лірычнае “я” паэта замяшчаецца

імі. А. Разанаў такім спосабам мадэлюе экзистэнцыйны *modus vivendi*.

“*Коціцца і бразгоча / па бруку бляшанка: / вяткуе буру?!.*” [6, с. 103].

“*Нават старая сасна / аддала свой голас: / музыка-дзяцел.*” [6, с. 103].

“*З лета – у восень / плыве / над галавою пожняю / навуцінка.*” [6, с. 136].

Лірычнаму суб’екту ў пункцірах уласцівая апантанасць жыццём, дзэн-будыйскае ўменне вялікае ўвасабляць у малым, усведамленне непастаянства свету, далікатнасці і зменлівасці жыцця, адзіноты чалавека ў сусвеце, адчуванне непарыўнасці прыроды і чалавека.

Сярод пункціраў А. Разанава вылучаецца і група такіх твораў, якія сведчаць, што ступень кангруэнтнасці аўтарскага голасу і лірычнага “я” можа быць і іншай. Ёсць пункціры, у якіх лірычны суб’ект адначасова і аб’ект выяўлення. Лірычны суб’ект разважае пра самога сябе і, такім чынам, становіцца лірычным аўтапсіхалагічным героем. Звернемся да прыкладаў: “*Не спяшайцеся, кіламетры: / я ж яшчэ не прайшоў / гэты шлях / душой*” [6, с. 43]; “*Не замінайце, / ветяхі-ліхтары: / дзіўлюся на поўню*” [6, с. 58]; “*Людзі, / аблокі, / дрэвы, / з якімі ў мінулым растаўся, – няма да каго вярнуцца – / таксама з мінулым рассталіся*” [6, с. 8].

Успрыманне самога сябе ў гэтым свеце лірычным суб’ектам адбываецца на “роўных” з усёй рэчаіснасцю: “*Я – рака. / Цяку ад таго, дзе быў / кім не стаў... / А яно даганяе мяне берагамі*” [6, с. 21]; “*Азірнуўся – / нехта бяжыць па маіх слядах: / сухое лісце*” [6, с. 21]. Ён умее ў звычайнай дэталі заўважыць незвычайную рэч, як, напрыклад, “*імклівя ўверціоры!.. / Па мосце / праносяцца цягнікі*” [6, с. 111]. Гэты свет часам ён адчувае інтуітыўна: “*Світае. / Першай убачыла гэта зорка, / што пагасіла сваё святло*” [6, с. 31].

Аксіялагічны складнік, лічым, тая сфера, якая дае магчымасць бесканфліктнага суіснавання, ілюзорнага супадзення аўтара-творцы і аўтара-чалавека. Як даводзіць Л. Гінзбург, “па самой сваёй сутнасці лірыка – размова аб значным, высокім, выдатным (часам у супярэчлівым, іранічным праламленні); свайго роду экспазіцыя ідэалаў і жыццёвых каштоўнасцей чалавека. Але таксама і антыкаштоўнасцей – у гратэску, у выкрыцці і сатыры; але не тут усё ж праходзіць вялікая дарога лірычнай паэзіі” [4, с. 11].

Носьбітам каштоўнасцей у пункціры выступае лірычны суб’ект, прычым не толькі на ўзроўні прамоўленасці, але, што асноўнае, на ўзроўні свядомасці. Каштоўнасць як феномен жыццёвай рэальнасці пераасэнсоўваецца тут па законах мастацкасці, становячыся каштоўнас-

цю іншага парадку – эстэтычнай. Аднак паміж двума тыпамі каштоўнасцей (жыццёвых і эстэтычных) у пункцірах існуюць пэўныя адносіны эквівалентнасці. Такая эквівалентнасць збліжае аўтара і творцу. Аксіялагічная нерасчлененасць найбольш праяўляецца якраз у тых пункцірах, у якіх моўца прама не выяўлены. Ствараецца ілюзія атаясамлівання “я” лірычнага героя, “я” аўтара-творцы і “я” аўтара-чалавека.

У вершаках А. Разанава моўца таксама прама не выяўлены. Тут ствараецца адчуванне поўнай адсутнасці лірычнага героя: «...*І толькі ў сарачыны, праз сорак дзён насля / таго, як чалавек пакладзеца ў сырую / зямлю альбо ў саркафаг, чалавечая душа / канчаткова “рассурочваецца”, “рассароч- / ваецца” і, вольная ад прыцягнення ўро- / чышча ценяў, паварочваецца да зор*» [7, с. 38].

Аднак лірычны суб’ект, той, хто прамаўляе, усім зместам – глыбокай філасофіяй рэчыўнасці – сцвярджае права на самаідэнтыфікацыю. Дыстанцыя паміж моўцам і самім аўтарам сціраецца, зводзіцца да мінімальнай. “Разанаў – творца – лірычны суб’ект” імкнецца самавызначыцца і самаспазнацца праз сутнасць кожнай рэчы. Ставячы ў цэнтр увагі такія недыскрэтныя рэчы, як будзень і свята, здароўе і хвароба, голад і холад, творца імкнецца ўзняцца над прасторай і часам, пры гэтым сам становіцца пазачасавым і пазাপрасторавым. Трансфармаваны хранатоп вершаказаў мяняе самога прамоўцу: ён безасабовы і ў той жа час асоба-сусвет, якая здольная ўвабраць у сябе ўсё веданне пра свет і рэчы, што “насяляюць” яго. Каардынаты мастацкага свету вершаказаў вымалёўваюць вобраз адпаведнага прамоўцы, мудрага філосафа: «...*Той, хто глядзіць на гняздо, бачыць, што / яно робіцца з галінак, з пуху, з травы альбо з гліны – з усёй той “аздобы”, што можна / знайсці ў наваколлі, той, хто раздумвае / пра гняздо, разумее, што яно нараджаец- / ца – “генезіцца” – з саміх птушак, з іхняй / інтуіцыі, з іхняй існасці – падобна таму, / як нясуцца яйкі і выводзяцца птушаняты...*» [7, с. 95].

Такая пазіцыя моўцы схіляе да тоеснасці суб’екта эстэтычнай дзейнасці, аўтара-творцы, і біяграфічнага аўтара (суб’екта быцця ў рэальным свеце) насуперак усталяванай думцы, што была сфармулявана М. Бахціным. Навуковец прынцыпова разводзіць мастацкі свет твора і свет існавання аўтара-чалавека, канстатуючы факт супрацьстаяння эстэтычнага паэтычнага свету і свету жыцця: “У выніку ўстаюць адзін супраць аднаго два светы, якія не камунікуюць паміж сабой і з’яўляюцца непранікальнымі адзін для аднаго: свет культуры і свет жыцця, адзіны свет, у якім мы творым, спазнаем, сузіраем, жы-

лі і паміраем... Акт нашай дзейнасці, нашага перажывання, як двухаблічны Янус, глядзіць у розныя бакі: у аб’ектыўнае адзінства культурнай сферы і ў непаўторную адзінкавасць перажыванага жыцця, але няма агульнага і адзінага плана, дзе абодва абліччы ўзаемна сябе вызначалі б у адносінах да аднаго-адзінага адзінства” [2, с. 82]. Аднак мастацкі свет вершаказаў, лічым, якраз і ёсць той створаны паэтам мастацкі свет, у якім усё ж рэчы застаюцца хранатопава канкрэтнымі, “сапраўднымі”, што ўтрымліваюць у сабе глыбокі экзістэнцыйны сэнс.

Так, своеасаблівым цэнтрам усёй паэтычнай сістэмы А. Разанава аказваецца лірычны суб’ект. На нашу думку, усе светапоглядныя канцэпцыі, ідэі А. Разанава аказваюцца ў фокусе яго лірычнага суб’екта, які можа разглядацца як светапоглядная матрыца паэта.

Лірычны суб’ект пункціраў А. Разанава не заўсёды аднолькавы: ён можа сумяшчаць некалькі тыпаў суб’ектных варыяцый. З аднаго боку, адчуваецца моцная злучанасць лірычнага суб’екта і аўтара, з другога – наяўнасць у пункцірах лірычнага аўтапсіхалагічнага героя. У вершаках мы маем справу са спецыфічнай формай лірычнага суб’екта. Суб’ектная арганізацыя вершаказаў імкнецца да абагульненых формаў выказвання аўтарскага меркавання і дапаўняецца абстрактнай выявай лірычнага героя.

Такім чынам, лірычны суб’ект Алеся Разанава – гэта складаная цэласнасць, у якой выкрышталізоўваецца чытачом постаць паэта, яго асоба, са сваім светапоглядам, жыццёвай пазіцыяй, што цалкам “паглынае” эстэтычныя каардынаты аўтара-творцы менавіта праз каштоўнасны аспект лірычнага цэлага, а таксама праз глыбока філасофскае ўсведамленне статусу рэчы ў свеце.

Спіс літаратуры

1. **Бараноўскі, А. А.** Сучасная беларуская філасофская лірыка: праблематыка, вобразнасць, стыль : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.01 / А. А. Бараноўскі ; Цэнтр даслед. бел. культ., мовы і літ. – Мінск, 2018. – 29 с.
2. **Бахтин, М. М.** К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки и техники : Ежегодник АН СССР 1984–1985. – М. : Наука, 1986. – С. 80–160.
3. **Бройтман, С. Н.** Лирика в историческом освящении / С. Н. Бройтман // Теория литературы. – М. : ИМЛИ РАН, 2003. – Т. 3 : Роды и жанры (основные проблемы в историческом освящении). – С. 421–467.
4. **Гинзбург, Л. Я.** О лирике / Л. Я. Гинзбург. – М. : Интрада, 1997. – 414 с.
5. **Лирический субъект** // Поэтика : словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. П. Д. Тамарченко. – М. : Изд-во Кулагиной, 2008. – С. 111–114.
6. **Разанаў, А.** Дождж: возера ў акапунктуры : пункціры / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2005. – 162 с.
7. **Разанаў, А.** Пчала пачала паломніцаць : вершаказы / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2009. – 132 с.

У КОЖНАГА СВАЕ НАВАСАДЫ

Стэльмах, А. Навасады / А. Стэльмах. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2021. – 155 с.

Інтэрэс да краязнаўства, які прачнуўся ў цывілізацыі на этапе мадэрнага часу, не змяншаецца. Наадварот – пашырае кола і даследчыкаў, і паспалітых прыхільнікаў. Не дзіўна, што рэдкія кніжныя выданні мінулага стагоддзя (успомнім рупліўца Міколу Улашчыка з яго нашумелай “вёскай” [3]) сталі звычайнай справай у стагоддзі нашым. Калі называць на краязнаўчай ніве Беларусі толькі “кніжнікаў”, то яны будуць налічвацца дзясяткамі: Сяргей Чыгрын (Слонім), Алесь Карлюкевіч (Мінск, Пухавічы), Ігар Пракаповіч (Паставы), Андрэй Вашкевіч (Гродна), Мікалай Півавар (Віцебск), Міхась Бернат (Баранавічы), Валянціна Лебедзева (Гомель), Аляксандр Ільін (Пінск) – гэта толькі тыя, хто ўспомніўся за секунды. Звернем увагу: яны з розных рэгіёнаў Беларусі.

Краязнаўства аб’ядноўвае. Ім можна займацца на самых розных узроўнях. Гэта можа быць і школьнік з допісамі пачаткоўца-юнкара ў “раёнку”, і пенсіянер, які вырашыў мемуарамі захаваць для нашчадкаў старонку не столькі ўласнага жыцця, колькі краю і эпохі ў ім. Тым больш плённа, калі да вывучэння сваіх вытокаў звяртаюцца прафесійныя гуманітары.

У летапісную скарбонку родных куточкаў пісьменніца Алена Стэльмах дадае ўлюбёныя Навасады – вёску ў Дзяржынскім раёне, далучаючыся дзякуючы новаму выданню да шэрага краязнаўцаў-“кніжнікаў”. Яе ладная, прыемная для рук і вока кніга трапіла ў поле зроку зацікаўленых, і водгалас прагучаў на старонках перыёдыкаў [1; 2; 4] і падчас прэзентацый.

Прыход у краязнаўства з розных прафесійных дысцыплін і спецыяльнасцей, натуральна, уплывае на вынікі – і робіць нарысы кожнага своеасаблівымі, адметнымі, у залежнасці ад ведаў і ўменняў. Нехта заглябляецца больш у гісторыю, нехта мае літаратуразнаўчы ўхіл, некага цікавяць перадусім эканамічныя бакі або побытавая будзённасць. У А. Стэльмах заўважны падыход мастака слова. Таму яе выданне назавем *мастацкім краязнаўствам*.

“Навасады” пачынаюцца з гістарычнага нарыса. Алена Анатолеўна зазірнула ў архівы і знайшла дакументы пра сваю радзіму і свой род. Апрацаваць іх скрупулёзна – справа прафесіянала, яна яшчэ чакае даследчыка. Тым не менш ужо на гэтым прыкладзе прадэманстравана, наколькі багатай можа быць гісторыя

кожнага пасялення на Беларусі (Навасадам усяго каля трох стагоддзяў). Праз мікрагісторыю раскрываецца цэлы свет – як у сэнсе цывілізацыі, так і ў сэнсе непаўторнага жыцця асобных індывідаў ды іх супольнасці ў пэўных мясцінах.

Алена Стэльмах не ставіла на мэце сістэмнасць і ўсёахопнасць нарыса. Канцэптуальным стрыжнем кнігі бачыцца душэўнасць. З яе аповед пачынаецца, ёй жа заканчваецца. Бо галоўнае, кажучы словамі класіка, “не забыць, як марозам злым / Клямка пальцы пячэ балюча...” Працытавалі Рыгора Барадуліна тут недарэмна: малая Алена паспытала на сабе холад роднай клямки, толькі не пальцамі, а... языком (с. 78–79). Тыповы выпадак, скажаце? Але менавіта праз багацце тыповых сітуацый кніга робіцца блізкай і краднай для чытачоў яе пакалення.

Краязнаўчыя нарысы асабліва каштоўныя тым, што ў іх расказваецца не пра абстрактнае жыццё ў пэўнай мясцовасці, а перш за ўсё пра людзей. “Мы – неаддзельныя ад нашчадкаў” – паказальна называецца адзін з раздзелаў кнігі А. Стэльмах. Праз успаміны і фотаздымкі вяртаецца памяць, аднаўляецца павязь пакаленняў, адчуваецца “*подых даўніх часоў*” (с. 24). Не мінае А. Стэльмах і трагічных старонак мінулага – рэпрэсій (с. 41–44), ваенных гадоў (с. 44–49). Пакутныя лёсы праз аповед, нават лаканічны, набываюць аб’ёмнасць, ператвараюцца з сухой статыстыкі ў жывыя постаці.

Свой род, вытокі... Да іх аўтарка ставіцца з асаблівай пяшчотай і шкадаваннем, бо мала было радасці ў даўнейшым, хоць і, здавалася б, зусім нядаўнім жыцці: “*Як сяляне ні спадзяваліся на абяцаныя рэвалюцыйныя даброты, іх на вёсцы яўна не хапала. Тое, што цяпер нажытае трэба зносіць да гурту ў так званы калгас і там шчыраваць за працадні, выклікала ў людзей супярэччы. Гэта новае несла і незадаволенасць, і адчай, і роспач...*” (с. 58). Памяць Алены Анатолеўны захавала цэлыя дыялогі яе маленькай з бабуляй, у якой аўтарка гадавалася да школы, што таксама прыадкрывае нам тагачасную культуру, якая магла і не супадаць з афіцыйнай рэгламентацыяй:

“*Для малой мяне ўсё дзіўна, цікаўна: куды нос усаджу, куды языком улезу. Як жа мне іначай дабраць розуму?*

– *А ці праўда, што даўней людзі не ведалі, чаму ідзе дождж? – пытаю ў бабулі.*

– *Скуль ты гэта ўзяла?*

– Мне бабуся Наста казала.

– А яна ведае?

– А як жа. На самым вялікім воблаку ся-
дзіць Бог. Ён усё бачыць, за ўсімі назірае. Асаблі-
ва прыкмячае, калі хто нешта дрэннае робіць.
У вольны час Бог палівае зямлю. Няйнакш, як мы
з табою агарод: калі палівачкай, калі коўшалец,
а то і вядро пад куст каторы шуганём. Ты ж
помніш, як на тым тыдні мы не вылазілі з хаты,
зліва хлынула, што з вядра. Гэта ж Пан Бог так
расстараўся” (с. 64).

Паміж дакументалістыкай і мемуарыстыкай
пісьменніца ўстаўляе аўтарскія мастацкія ма-
тэрыялы – вершы, казкі, паданні, уласныя ці
творча апрацаваныя. Яны да агульнай карці-
ны дадаюць натуральных фарбаў, народнасці.
Нязменнай застаецца цяга да лірыкі: «Вёска...
Калі садзіцца сонца, то здаецца, нехта нябачны
з разбітага слоіка разлівае на паўнеба малінавае
варэнне... Вечаровы хмельны пах скошанай тра-
вы, павольны рух натомленага статка кароў,
смак пеннага сырадою – гэта шчымыя ўспамі-
ны не толькі майго вясковага дзяцінства.

Вёска – дзяжа, у якой крута замешана цес-
та з сумесі працавітасці, памяркоўнасці, доб-
разычлівасці, гасціннасці – усяго таго насакага,
што робіць беларуса беларусам... <...>

Вёска... Тут самыя буйныя росы, самыя яркія
зоры, самыя галасістыя салаўі... Родны кут, мі-
лы, дарагі, адзіны. Хочацца быць бліжэй да яго,
каб не стаць “пустой”, як пустой і непатрэбнай
становіцца студня без вады, поле без коласа, сад
без плода, каб не страціць святое» (с. 81).

Заканчэнне. Пачатак на с. 50, 60, 85.

100 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Астравецка-
га (1923–2002), музыкі, педагога, народнага артыста Бе-
ларусі

95 гадоў з дня нараджэння Івана Аношкіна (1928–
2013), празаіка

22 студзеня – 110 гадоў з дня нараджэння Міхаіла
Гвінскага (1913–1980), разьбяра

90 гадоў з дня нараджэння Алены Лось (1933–2013),
мастачкі

65 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Сцяпана (сапр.
Сцепаненка), празаіка, паэта, мастака

23 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра
Казакова, мастака

25 студзеня – 130 гадоў з дня нараджэння Паўла Гут-
коўскага (1893–1962), мастака

120 гадоў з дня нараджэння Любові Мазалеўскай
(1903–1964), рэжысёра, педагога, актрысы

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Еўтухова,
мастак

26 студзеня – 110 гадоў з дня выхаду першага нумара
штотыднёвай грамадска-палітычнай, літаратурна-мас-
тацкай і рэлігійна-асветнай газеты “Беларус”. Выдавалася
да 1915 г.

105 гадоў з дня нараджэння Івана Новікава (1918–
2001), празаіка, журналіста

Алена Стэльмах стараецца перадаць і моў-
ны каларыт сваёй мясцовасці: *прышарэ* (с. 73),
кацьмак (с. 74), *здавён* (с. 64), *панцак* (с. 61) –
падобным лексічным залацінкам парадаваўся б
сам Фёдар Янкоўскі, вядомы зберагальнік бела-
рускага моўнага багацця.

Невялікія абмылкі (несупадзенне ўказання ча-
су – с. 14, 16, 41), стылістычныя і лагічныя неахай-
насці (с. 15), недахоп аналітыкі (с. 28) сведчаць, як
сённяшнім выданням бракуе рэдактараў і карэкта-
раў. Тым не менш хібы пакрываюцца інфармацый-
насцю тэксту і, што не кожнаму ўдаецца, сабраны-
мі асабіста аўтаркай шматлікімі здымкамі.

Прыклад выдання Алены Стэльмах чарговы
раз пацвярджае карысць і важнасць краязнаўчых
заяткаў. Кожны з тых, хто валодае словам, можа
і павінен падрыхтаваць уласны апавед пра баць-
коўскі кут. Гэта стане арыгінальным артэфактам
у культурным працэсе – калі не цэлай краіны,
дык дакладна асобна ўзятай мясцовасці.

Спіс літаратуры

1. **Басікірская, А.** Адказная за радзіму / А. Басікір-
ская // Сельская газета. – 2022. – 19 мар. – С. 23.

2. **Вышла в свет новая книга Елены Стельмах “Нава-
сады. Дзяржынскі раён”** [Электронны ресурс] // DZR.BY
Портал Дзержинского района. – Режим доступа: [https://
dzt.by/vyshla-v-svet-novaya-kniga-eleny-stelmah-navasady-
dzyarzhynski-rayon/](https://dzt.by/vyshla-v-svet-novaya-kniga-eleny-stelmah-navasady-dzyarzhynski-rayon/). – Дата доступа: 13.05.2022.

3. **Улашчык, М.** Была такая вёска: гісторыка-этнаграфіч-
ны нарыс / М. Улашчык. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 172 с.

4. **Шычко, С.** Свято Навасадаў / С. Шычко // Звезда. –
2022. – 10 сак. – С. 12.

Анатоль ТРАФІМЧЫК,
кандыдат філалагічных навук.

27 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Аляксандра
Казлоўскага (1923–2011), мастака

28 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Міхаіла
Пташукі (1943–2002), кінарэжысёра, народнага артыс-
та Беларусі

29 студзеня – 145 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра
Самойлы (1878–1941), паэта, празаіка, літаратурнага
крытыка, філосафа

100 гадоў з дня нараджэння Барыса Кавецкага
(1923–2004), мастака

30 студзеня – 190 гадоў з дня нараджэння Апалінара
Гараўскага (1833–1900), пейзажыста, партрэтаста

31 студзеня – 95 гадоў з дня нараджэння Георгія Юр-
чанкі (1928–2014), паэта-сатырыка, мовазнаўцы, кры-
тыка

100 гадоў з дня нараджэння Ільзы Лакштанавай,
актрысы

* * *

95 гадоў таму выйшаў у свет каталіцкі грамадска-
асветны часопіс “Хрысціянская думка”. Выдаваўся да
жніўня 1939 г.

40 гадоў таму выйшаў у свет грамадска-палітычны
і навукова-папулярны ілюстраваны часопіс “Мастацтва”
(да 1992 г. – “Мастацтва Беларусі”)

*Паводле звестак Беларускага дзяржаўнага
архіва-музея літаратуры і мастацтва.*

АДРАСЫ РОДНАГА СЛОВА

Рэдакцыі часопіса “Роднае слова” і газеты “Літаратура і мастацтва” пры падтрымцы выдавецтва “Адукацыя і выхаванне” і Саюза пісьменнікаў Беларусі працягваюць конкурс эсэ “Адрасы роднага слова” да Года гістарычнай памяці. Конкурс прымеркаваны да юбілейных датаў перыядычных выданняў, якія займаюць значнае месца ў культурна-асветніцкай прасторы сучаснай Беларусі: 35-годдзя з дня заснавання навуковага і метадычнага часопіса “Роднае слова”, 90-годдзя – літаратурнай газеты “Літаратура і мастацтва” і 100-годдзя – літаратурна-мастацкага і грамадска-палітычнага часопіса “Полымя”.

Да ўдзелу запрашаюцца навучэнцы X–XI класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

На конкурс прымаюцца раней не друкаваныя работы ў жанры эсэ наступнай тэматыкі:

- творчае асэнсаванне спадчыны беларускіх пісьменнікаў – юбіляраў 2022 г. (Я. Купала, Я. Колас, Я. Брыль, М. Танк, П. Панчанка і інш.);
- знаёмства з жыццём і дзейнасцю літаратараў-землякоў (уражанні ад прачытаных твораў, творчых сустрэч, наведвання выстаў, кніжных экспазіцый і інш.);
- літаратурны партрэт малой радзімы;
- шлях літаратурна-краязнаўчага даследавання: пошукі і знаходкі;
- сучасны літаратурны працэс на старонках навукова-метадычных і літаратурна-мастацкіх выданняў: водгук на прачытаны артыкул, твор.

Тэрмін прыёму эсэ: да 10 студзеня 2023 г.

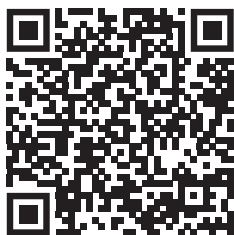
Падвядзенне вынікаў: да 31 студзеня 2023 г.

Аўтары найлепшых прац будуць адзначаны дыпламамі і памятнымі падарункамі арганізатараў.

Больш падрабязна пра ўмовы правядзення конкурсу чытайце ў палажэнні на сайце часопіса: rod-slova.by. Пры ўзнікненні пытанняў звяртайцеся на адрас: konkurs@rod-slova.by.

Форма заяўкі
для ўдзелу

Паказальнік матэрыялаў, надрукаваных у часопісе за 2022 г., даступны па qr-кодзе і на нашым сайце.

У афармленні нумара выкарыстаны матэрыялы

з фондаў Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа (калі не пазначана інашэ).

Рэдакцыя выказвае падзяку супрацоўнікам музея за дапамогу ў падрыхтоўцы нумара і навуковае кансультаванне.

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса rod-slova.by.

Калі не пазначана інашэ, то ілюстрацыйны матэрыял (фотаздымкі, графікі, табліцы, рэпрадукцыі) пададзены аўтарам / аўтарамі артыкула.

РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”». 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 257-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”. 220035, г. Мінск, пр. Пераможаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69,

факс (017) 263-07-40.

E-mail: mail@rod-slova.by
rod-slova.by

Папд. да друку 09.12.2022. Фармат 60 × 84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 11,39.

Ул.-выд. арк. 11,25. Тыраж 494 экз. Зак. 1507.

Надрукавана ў ВДУП “Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі”. 220030, Мінск, пл. Свабоды, 23-103. ЛП № 02330/54 ад 12.08.2013.

© РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2022

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Ісак Давідовіч.
Вершы.
1970 г. Палатно, алей.

Іван Козел.
Дом-музей Адама Міцкевіча ў Навагрудку.
1995 г. Папера, акварэль, фламастар.

ISSN 0234-1360

9 770234 136004

2 2 0 1 2